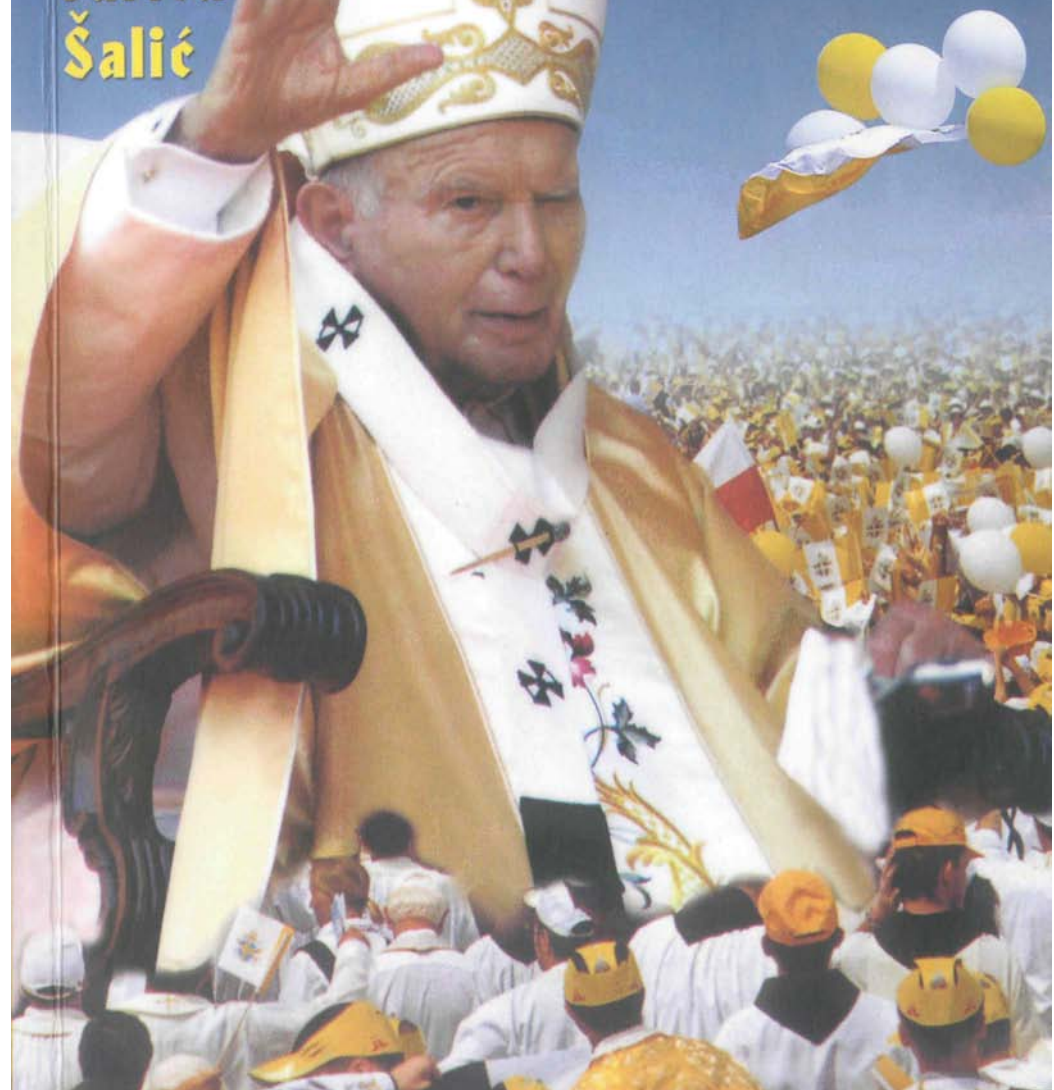

S BANJALUČKIH STRANA

Fra
Jurica
Šalić

fra Jurica Šalić • S BANJALUČKIH STRANA

S
poštovanjema
i uvažavanjema
g. Marko
Orlović
za predsjednika
Biskupa Šalić, 09. 02. 2005.

S BANJALUČKIH STRANA

fra Jurica Šalić

Izdavač

NAPREDAK SARAJEVO, Podružnica Bihać

Korektor

Dragan Naletilić

Lektor

prof. Tomo Ćurić

Fotografijanaslovniciinjezinapriprema

Mato Klarić

Prijelomknjige

Davor Vladić

Tisak

Hercegtisak

Naklada

1000 primjeraka

Slika na naslovnici

Sveti Otac Ivan Pavao II. na Petrićevcu 22. lipnja 2003.

Slika na zadnjoj strani korice

Mjesto dočeka Svetog Oca na Petrićevcu

Sken i OCR (Optical Character Recognition):

Marinko Orlovac

17. rujna 2006.

marin@orlovac.eu

fra Jurica Šalić

S BANJALUČKIH STRANA

Slobodno kopirati, ispisivati i distribuirati.

**NIJE DOZVOLJENO TISKATI U KOMERCIJALNE
SVRHE, T.J. RADI PRODAJE!**

Bihać, 2004.

PREDGOVOR

Kad mislim o rodnom kraju, prizivajući uspomene na sve doživljeno u teškim ratnim vremenima i na sve objektivno u svezi s njime, lomim se u sebi i nalazim dvojako poimanje. Uvijek rado mislim na svoj kraj i rado ga želim vidjeti, njime prolaziti a istodobno rastužuje me sadašnje stanje, koje je stvoreno ratnim zbivanjima, u kojima se sudbina surovo poigrala s ljudima moga rodnog kraja. Prikazujući ovdje pojedince, poglede i doživljaje, svagdje se može osjetiti taj kontrast, u kojemu se mnogo nepravde i zla sručilo na rodnu grud, što se tako duboko urezalo u svijest ljudi, koji su to morali ni krivi ni dužni podnositi.

Kad govorim o ratnim zbivanjima, dolazim u iskušenje da posumnjam u čestitost i dostojanstvo čovjeka. Tu se pokazalo previše zlobe sa žalosnim posljedicama po nevine, u ovom slučaju ljude moga kraja. Stječem dojam, da mnogi akteri, uglavnom naši susjedi, u doba rata jutrom obuvaju vražje opanke, te noseći ih tijekom cijelog dana čine vragaluke, počevši od onih sitnih bedastoća, pa sve do monstruoznih radnji, od kojih čovjeku zastaje dah. Ostaje žalosna konstatacija, da je Bog jedan na nebu a na zemlji mnogo glupih, indoktriniranih i zlobnih ljudi.

No, pored svih stradanja i žalosnih događanja, nije sve tako crno. U košmaru i poplavi zlobe i zatiranja ima i lijepih trenutaka, dobrih ljudi, koji su svijetli primjeri uljudbe, prepoznatljivog Božjeg lica i naličja na zemlji. Takve primjere nalazimo u malim, jednostavnim ljudima, kao i u krugu velikana, gdje posebno mislim na našega biskupa i Svetog Oca Ivana Pavla Drugog, koji je na Petrićevcu pokazao apostolsko i humano lice pred cijelim svijetom, unoseći mnogo svjetla i nade u naš svijet, koji se tu nakon izгона sabrao oko svoga vrhovnog Pastira. Tu, u središtu patnje i tuge banjalučkih katolika, predstavljeno je svijetlo lice i solidarnost katoličke i apostolske Crkve.

Donoseći opise ljudi, običaja, krajolika i pojedinih zanimljivosti banjalučkog kraja, oživljam uspomenu na jedno vrijeme, koje nam je

tako blizu a koje nam izmiče. Uspomenu na ljude, događaje i naličje ovoga kraja iz bliže prošlosti, koje ratna zbivanja i političke prilike polagano brišu s lica zemlje. Iščezava onaj ambijent s banjalučkog obzorja između dva posljednja rata. Naši ljudi su potjerani i razasuti diljem Hrvatske i svijeta a izgled banjalučkog kraja mijenjaju ljudi koji su nadošli, tu se smjestili, da bi stvorili sebi svojstven ugođaj. I onaj naš čovjek, koji je tu ostao, u takvoj manjini, gotovo se ne zamjećuje.

Zašto se to moralo dogoditi? Moj narod u banjalučkom kraju tijekom rata bio je miran po svojim domovima. Nije pokazivao agresivnost ni buntovnost, nikome nije stao na put a potjeran je sa svojih ognjišta. Ovo pitanje bit će na savjesti svakom političaru, moćniku, svima koji se zauzimaju za slobode i ljudska prava. Svi govore kako je pravo i što sve treba činiti. Tko god objektivno misli, jasno mu je da moj narod ne nosi nikakvu krivnju. A potjeran je na pravdi Boga i zapriječen mu je povratak. Na dušu suvremenim pilatima...

Hoćemo u Europu! Trebamo stati uz bok suvremenim i naprednim narodima, koji se sve više integriraju i stvaraju multietničko i multikulturalno društvo. Upravo oni, koji nose zastavu napretka, kulture i civilizacije, s izvikanim zalaganjem za ljudska prava, trebali bi biti pravedniji i zauzimati se za prognane iz banjalučkog kraja. Prema svim Božjim i ljudskim zakonima trebali bi imati manje politikantstva, manje igre interesa, manje pilatovskih poteza. S malo dobre volje mogli bi mnogo dobra učiniti i pokazati da i suvremeni, napredni svijet slijedi svoj uzor, pravednoga Boga.

Pored svega toga, želim svome narodu svako dobro. Gdje god bio, neka ga Bog čuva. Neka diljem svijeta pronosi postojanost i čestitost banjalučkog čovjeka u katoličkoj vjernosti Bogu i svome narodnom identitetu. U tu svrhu, čovječe s banjalučkih strana, iz grada, Motika, Dragočaja, Šargovca, Zalužana, Bukovice, Ivanjske, sa Šimića... glavu gore! Gdje god bio, hodi ponosno i s dostojanstvom djeteta Božjega. Hodi i ne zaboravi svojih korijena, svoga kraja i lijepog života, koji je do izгона bujao na obalama Vrbasa, u prigradskoj okolici i nešto daljoj Ivanjski i Šimićima. Sa Svetim Ocem Bog te poziva na oprost, a ako ti se nepravda toliko usjekla u biće pa ne možeš zaboraviti, nosi je stoički, urezanu na svome osobnom križu. Neće te mimoići nagrada Svevišnjega!

VRIJEME STRADANJA I IZGONA

Opće prilike

Dosta krut mirni period, nastao koncem Drugoga svjetskog rata kao produkt totalitarnog komunističkog sustava nešto labavijeg tipa, narušila su previranja i sukobi na našim prostorima, među kojima nije pošteđen ni banjalučki kraj. Nestala je nakarada od Berlinskog zida. Ono, što nam se činilo vraški tvrdim, "šaptom pade", bez ispaljenog metka. Demokracija zapadnog ustrojstva stiže i na istok Europe. U takvom razvoju događaja jugoslavenska zajednica naroda u ruhu istrošenog socijalizma više se nije mogla održavati, pa su promjene bile na vidiku. U svjetlu tih novosti pucanje tvorevine Jugoslavije po svim šavovima, njezin raspad i stvaranje novih država na njezinu području nije moglo proći mirnim putem, kao što je to bio slučaj s Čehoslovačkom. S druge strane, po svaku cijenu provođeni proces "jugoslavenizacije" nije se mogao ostvariti. Stvaranje američkog naroda od starosjedilaca i mora doseljenika moglo se provoditi u djelo, jer Ameriku s vodećim Sjedinjenim Državama oplakuju dva oceana a susjedi nisu značajnije utjecali na taj proces. Uostalom, i oni su provodili sličan postupak stvaranja narodnosti /Kanađani, Meksikanci, Brazilci.../. Na našim prostorima isprepliću se interesi i utjecaji velikih. Korijeni pojedinih naroda u Jugoslaviji bili su duboki a dominantni narod je nametao svoju hegemoniju. Učmali proces "jugoslavenizacije", s vidnim protežiranjem jednog naroda, u biti je fungirao kao nešto deplasirajuće, ne izuzimajući cijelu farsu komunizma, koji se u krajnjoj liniji uvijek svodio na silu i diktaturu. Sve je dobro, sve je u redu, samo kad je u pitanju vlast, ne smiješ mrdnuti. To je bilo licemjerje demokratičnosti ovog totalitarnog režima. U spletu takvih okolnosti, na našim prostorima bilo je previše bunta, tenzija i netolerantnosti iz "balkanske kuhinje". Sve je nagovještavalo buru.

U ovakvom previranju i povlačenju poteza iz središta moći, stvarno se išlo u sukob, u neizbježni rat. Stariji i iskusniji ukazivali su na pogubnost onoga što dolazi a mi mladi te najave nismo shvaćali ozbiljno. Zar da danas netko ratuje? Kome je do toga u suvremenom svijetu? I ako već ima rata, on se vodi tamo negdje daleko, u Aziji i Africi. Ali rat kod nas? To kao da ne može biti. Otklanjali smo i svaku pomisao na ono što je neminovno dolazilo. S druge strane, osobno sam umovao: "Pa tko će s nama ratovati? Jednostavno, nama nije do toga. Mi smo mirni ljudi. Nema nikakvog razloga da nas netko napadne". Međutim, ovo sam zamišljao prema svojim ljudskim i kršćanskim shvaćanjima, prema shvaćanjima moga naroda u banjalučkom kraju, kojemu ne pada na pamet ulaziti u sukobe. No, poenta nije u tome, u mome narodu, u meni samome. Prosuđivali smo, gledajući sa svoga aspekta. Nažalost, naši su se susjedi pokazali spremnim učiniti ono, što se u mirnoj koezistenciji multietničkog i multikonfesionalnog društva ne čini.

Najprije se u narodu počelo govorkati, kako će nastati nesigurno stanje, kako ništa nećemo imati, kako će biti popaljena žitorodna polja po Slavoniji... Još uvijek uvjeren, da se na našim prostorima neće dogoditi kakve radikalne promjene, osobno se nisam osvrtao na takve glasine. Ipak, s vremenom su mi se činile sve uvjerljivije ratne prijetnje, načinjanje Jugoslavije, odlazak Slovenaca... Razdruživanje drugova i društava na prostorima Jugoslavije postaje sve očitije. Na takvo razmišljanje posebno me natjerao jedan razgovor u proljeće 1991. godine. Tada sam počeo pripremati dokumentaciju za gradnju kapele u Orlovcu, u srcu Dragočaja. Otišavši u banjalučku općinu, navraćam u ured za vjerska pitanja. Šef te komisije, nizak, zdepast čovjek, s brčićima, ukratko mi govori što trebam učiniti u svezi s gradnjom spomenute kapele. A onda je vješto prešao na izlaganje političke situacije. Jednostavno, držao mi je političko predavanje, kojim me uvjerava da se Slovenija može razdružiti, bez kakvih ozbiljnih problema. Ali Hrvatska? E, to neće ići baš tako lako. Vraćajući se kući, sa zabrinutošću sam razmišljao o njegovim političkim pogledima. Shvatio sam, da se na prostoru Jugoslavije kroje neke druge karte. To me je još više zabrinulo kad sam došao kod brata u Petrićevac. Tako, "netjak" se krizmao, pa "štrikan" treba doći na slavlje. Izvjesna pravoslavka iz mješovitog braka raspričala se tvrdeći, kako ništa nećemo imati, kako će biti teško, kako ćemo biti gladni...

Malo s čuđenjem a više s ironijom, primijetio sam: "I hoće biti tako, ako budale popale Slavoniju, kako se priča!"

Ovakva i slična saznanja natjerala su me, da ozbiljnije razmislim o situaciji, koja se sve više zaoštava. Osvrnuo sam se na bližu prošlost. U takvom osvrtu došao sam do neželjenih predviđanja, koja su se svodila na sljedeće:

- Eventualni, novi rat donio bi neželjene posljedice katoličkom narodu u banjalučkom kraju.

- U Drugom svjetskom ratu istrijebljen je katolički živalj s područja između Mrkonjić Grada i Bihaća. U sanskom kraju /oko Prijedora, Ljubije i Sanskog Mosta/ surovo je prorijeden. U banjalučkom kraju ostala je dosta brojna grupacija katolika, ali uz velike žrtve. Manjim dijelom u ratu a većim u poraću, pretežno na Križnom putu je "iz same Ivanjske 542 mlada života ubijeno a iz župe Barlovci preko 700"¹.

- Predosjećao sam, da bi u novom sukobu nestalo katolika u banjalučkom i sanskom kraju; moguće da bi ostali samo "ostaci ostataka".

- Kako bi se to dogodilo, nisam znao ni sebi objasniti. Međutim, prema pričanju naših starih o stradanjima u Drugom svjetskom ratu, ovo bi bio logični slijed.

Banja Luka

Ovaj grad, s umjerenom kontinentalnom klimom, smješten je uz rijeku Vrbas. Kao takav, ima i niz specifičnosti. One se ogledaju u svakom, pa i političkom i etničkom pogledu.

Do dolaska Turaka banjalučki kraj sa svojim naseljima pripadao je Slavoniji, banovini ugarsko-hrvatskog kraljevstva, s katoličkim življem hrvatskog podrijetla, s nešto Madžara u svojstvu činovnika i pripadnika vojske u utvrdama. U crkvenom pogledu bio je u sklopu Zagrebačke biskupije. U turskom vremenu Banja Luka je bila grad na istočnoj granici Turske Hrvatske, pretežno naseljen muslimanskim življem, s manjim brojem katolika i pravoslavnih, smještenih u dvije-tri maha-

¹ Iz dopisa fra Borisa Ilovače banjalučkom biskupu Alfredu Pichleru, 12. 1. 1964. godine

le. U selima bliže okolice obitavali su katolici a na širem planinskom području bili su nastanjeni pravoslavni. Tijekom austrijskog razdoblja i Kraljevine Jugoslavije tripartitna pripadnost stanovništva u gradu i okolici bila je prilično izjednačena. Naime, podjednako su bila zastupljena sva tri naroda, uz nazočnost manjina i nešto Židova, koji nestaju u vremenu Drugog svjetskog rata. Takvo stanje traje do katastrofalnog potresa 1969. godine. Planskim protežiranjem - poglavito poslije navedenog potresa - rapidno se povećavalo brojno stanje srpskog naroda. U uvjetima stvorenim administrativnim putem /nacionalizacijom i urbanizacijom bližih katoličkih sela/ mijenja se etnička i konfesionalna slika, pa uz ateiste na vlasti sve je manje katolika i muslimana a sve više pravoslavnih, koji u sve većem broju naseljavaju banjalučko područje.

U ratu koji slijedi Banja Luka postaje najvećim gradom Republike Srpske. U istom smislu postaje administrativni, kulturni i privredni centar te tvorevine. Istodobno predstavlja i jako vojno uporište. Banjalučki kraj se predstavlja kao "oaza mira". U tako tužnom povijesnom trenutku dominantni narod koristi opću situaciju i naklonost međunarodne zajednice, pa Banja Luka sve više poprima srpska obilježja. Tu će se smjestiti izvjesni broj Srba iz Hrvatske, s Manjače, Grmeča, Dinare... Međutim, banjalučki kraj nije predstavljao mirno područje za preostala dva naroda. Oni će se morati izmjestiti. Htjeli-ne htjeli, morat će napustiti svoja ognjišta, čime se u korijenu mijenja etnička slika. Kako to nazvati? Humano preseljenje? Etničko čišćenje? Ili nešto treće? Svejedno je, epilog je isti. Ostaci ova dva naroda zanemarivi su a opstrukcija pri povratku još uvijek ne omogućava veći broj povratnika. Možemo se dičiti ljudskim pravima, demokratskičnošću, angažiranjem međunarodne zajednice, europskim integracijama i mudrosti političara, ali ovo, što je dopušteno da se dogodi u banjalučkom kraju, baca ružnu sjenu na ponos suvremenog čovjeka.

Izbori

Prvi demokratski izbori provedeni su uglavnom regularno i mirno, čemu smo se prilično začudili. Pod dojmom krutog socijalizma, koji nas je stiskao svojim jednoumljem, na njih smo gledali s nevjericom. Oni, koji su se bavili politikom, shvatili su neminovnost promjena, ali

su narodne mase gledale s čuđenjem na to višestranačko nadmetanje. Istodobno, pojedini svjetski moćnici i domaći jugonostalgici isti izbore smatrali su novom igrom. Jednopartijski sustav realsocijalizma u stvarnosti se toliko prikazivao kao jedina solucija, da je obični narod sa zabrinutošću gledao na višestranačje, očekujući da će se svaki čas dogoditi neka intervencija, kojom bi se te "igre" - uvoz sa Zapada - po kratkom postupku stavile izvan zakona i opet uspostavilo jednoulje. Opet su namjeravali skrojiti sudbinu zemlje prema svojim mjerilima. Ipak, narod je počeo shvaćati da je neodrživo ostati na postojećim pozicijama, jer je cjelokupno jugoslavensko društvo popucalo po nacionalnim šavovima. Svatko je počeo agitirati za svoju stranu, u čemu je prednost imao dominantni narod, zbrajajući za sebe i glasove projugoslavenske opcije. Žalosno je da oni, koji su se najviše kleli u bratstvo i jedinstvo, okreću ploču i propovijedaju kako više ne možemo skupa. Pod plastom velikosrpske poruke, iščezava svaki oblik zajedništva, suživota, čak i života jednih pored drugih. U netolerantnosti, susjed u Ramićima govori Mirku Pajiću:

- Mi više ne možemo zajedno!

- Dobro! Kad je tako, Ti budi sa svoje a ja ću biti sa svoje strane puta!
- odgovara mu Mirko, iznenađen takvim stavom.

Međutim, frustrirani susjed ne želi ništa dijeliti. Njegov je izbor: ta sve je moje, srpsko!

I mi u svećenstvu nismo mogli sagledati jasnu viziju ishoda, pa smo - prebirući sve moguće opcije - očekivali kamo će sve to krenuti i što će od toga ispasti. Jednostavno smo iščekivali rasplet, sa željom da se sve dobro završi. Osluškivali smo što se događa i što ljudi misle. Sjećam se pokojnog Nike Bijelića s Ojdanića brda. Prva runda rata u Hrvatskoj već je završena. Niko je bolestan i u dubokoj starosti, pa sam došao obići ga i podijeliti tražene sakramente. Dirljive su bile njegove riječi uz kavu: "Eto, ja sam svoje proživio! Nemam se više čemu nadati. Samo bih želio još vidjeti, što će biti s Dudžmanom /Tuđmanom/"

U konstelaciji takvih zbivanja, sve ono što slijedi u banjalučkom kraju, dobiva svoju težinu i specifičnost. Nama nije preostalo ništa drugo, nego gledati što se događa. Morali smo gledati režisere tih događanja, kako nas iznenađuju novim, neželjenim potezima, koji su se ticali naše sudbine.

Ratno vrijeme u Sloveniji i Hrvatskoj

Rat u Sloveniji trajao je nekoliko dana. Po kratkom postupku razdružila se Slovenija i izišla iz jugoslavenske zajednice. Malo smo se čudili i pitali kako je to moguće, da se odvajanje provede u tako kratkom vremenu i to bez većih rušenja i zatiranja. Ovo osamostaljenje, koje se tako brzo ostvarilo s obostranom riješenošću da tako bude, nije nas mnogo zanimalo, niti unosilo nemir u našem kraju. No, činjenica je da se to dogodilo i da nas nije mnogo zabrinjavalo. Oduvijek su Slovenci bili svijet za sebe, zasebno govorno područje na zapadu jugoslavenskog prostora. Istina, opskrbili su nas kvalitetnom robom, ali na političkom planu od njih nismo imali kakve koristi.

Više smo se uznemirili kad nam se rat približio na korak bliže. Previranja i ratno stanje u Hrvatskoj navode nas da se brinemo za svoju sudbinu, koja se mijenja s ishodom rata u Hrvatskoj. Ako ode i Hrvatska a Bosna i Hercegovina ostane u Jugoslaviji, stvarno će nam teško biti, s još izraženijom hegemonijom već protežiranog većinskog naroda. A željeli smo da se Hrvatska osamostali. Naime, još nismo razmišljali o samostalnosti Bosne i Hercegovine. O tome se još nije govorilo. Kad u Bosni još nema otpora, neka se bar Hrvatska razdruži i pođe putem demokracije.

Ipak, bili smo bar prividno mirni. Rat je stvar vojske, koja ide na ratište u Hrvatsku. S čuđenjem i zebnjom gledamo oklopne i topničke ešalone, koji preko Banje Luke odlaze u zapadnu Slavoniju i na Banovinu. Dok se mi u čudu gledamo, drugi ih ispraćaju s cvijećem. Vojarne u Zalužanima, pa i u cijelom banjalučkom okružju, dobro se isprazniše. Ode sila preko Save. S takvim naoružanjem može se slomiti svaki otpor i izaći na Dravu i u Istru. No, boj ne bije svijetlo oružje. Zato treba junačko srce i opravdanost ratnog postupka. A kakva je to opravdanost ići drugome na prag, paliti i ubijati? U samoj JNA nastaje prestrojavanje. Nesrbi nerado idu na ratište. Kako, za koga ratovati? U nesvetom komunističkom poretku bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije tretirani su poput svetinje. Sad odjednom, mimo bratstva i jedinstva, ide narod protiv naroda. Zato nitko od nesrba nije bio voljan ratovati, pa su mnogi bježali iz vojske. Gajevi oko zalužanskih vojarni bili su puni vojne odjeće i opreme. Mnogi vojnici su bježali preko žice, presvlačili se

u tim gajevima u civilna odijela, bježali svojim kućama a odatle u svijet. Da se spriječi to osipanje, prema naredbi zapovjednika povješano je mnogo praznih konzervi po žicanoj ogradi oko vojarni. Kad bi netko bježeći prelazio preko žice dodirnuo bi konzervu, koja bi zvečala i odala bjegunca. No, ni to nije pomoglo, jer su bjegunci nalazili različite načine da jednostavno nestanu iz vojarni a povješane konzerve po ogradi svjedočile su, koliko je ta vojska bila narodna i jugoslavenska.

Istodobno su vojne vlasti kupile pričuvni sastav. Bilo je demonstrativnog bacanja oružja. Mnogi rezervisti iz našeg naroda odbijali su ići na ratište, još bez ozbiljnih posljedica. Oni, koji su ih trebali privoditi, bili su u sumnji, jer naši pozvani rezervisti ne žele u rat a istodobno je provedena indoktrinacija, prema kojoj je vojska trebala biti samo srpska.

U prvoj rundi rata 1991. godine Hrvatska stječe samostalnost, ali je još daleko od konačnog oslobođenja cijelog državnog teritorija, što će se dogoditi tek u "Oluji" 1995. godine. To je za nas u banjalučkom kraju značilo potpuno okruženje. Preko Gradiške, Novog i Dubice više se nije moglo putovati. Postrožena budnost policije u Klašnicama otežavala nam je kretanje na sjevernom rubu banjalučkog kraja. Ako bi netko htio ići u svijet, morao bi putovati preko Broda, Šamca, Orašja ili Srbije, dok postupno i ti pravci nisu bili zatvoreni.

Izgon iz radnih organizacija

Prema koncepciji, koju je skicirao netko iz najbrojnijeg naroda u već krnjoj Jugoslaviji, u ljeto 1992. godine povlače se drastični potezi. Otkazi i zabrana ulaska u krug radnih organizacija čekali su sve radnike iz dva preostala naroda. Na radnom mjestu iznimno su ostali oni, koji su se odazvali vojnom pozivu. Prvih dana mnoštvo je naših radnika zastavljeno na ulazima giganata banjalučke privrede i inače u svakoj radnoj organizaciji. Vraćali bi se kući i iščekivali, što će se dalje dogoditi. Bili su zgranuti i u sumnji. Otkud sad ovo? Kakvo je to prebrojavanje? Da čovjek ostane na radnom mjestu, treba obući uniformu i s oružjem ići preko Save... Ovakvim potezom golema je većina iz preostala dva naroda ostala bez zaposlenja i primanja. Mnogi nisu imali nikakvih drugih primanja, pa su s obiteljima ostali bez osnovnih sredstava za

uzdržavanje. Za njih su nastali teški dani. U takvoj situaciji, tko je imao mogućnosti, izabrao je put odlaska, izlazeći u Hrvatsku ili dalje, u druge zemlje. Preostali su se snalazili, kako su umjeli i znali. Ovakvo stanje ovog dijela pučanstva i inače slabo ili nikakvo privređivanje u cijelom katoličkom narodu banjalučkog kraja, potaklo je Caritas, kršćansku humanitarnu organizaciju, na punu aktivnost. Konvoji hrane, odjeće i drugih artikala pristizali su u Banju Luku, pa se stanje našeg naroda dobro popravilo. Uz karitativnu pomoć u hrani, odjeći, sjemenima..., te vlastitim radom na okućnicama katolici su se prilično dobro nosili s tim poteškoćama u borbi za golu egzistenciju. I to bi nekako riješili i opstali, da nije bilo većih poteškoća. Zaredali su se napadi na njihovu imovinu i njih same, što je kulminiralo izgonom s vjekovnih ognjišta.

Sada, kad je prošao rat, kad se sve zbraja i rade sudišta, nikoga nije briga, što su toliki ljudi ostali bez zaposlenja, bez osnovnih prava, što je toliko obitelji i djece godinama ostajalo bez najosnovnijih sredstava za egzistenciju. Domaći i svjetski političari ne osvrću se na tu proskripciju na početku rata u Bosni i Hercegovini, kad su u našem kraju pripadnici dva naroda stavljeni izvan zakona. Nažalost, ne brinu se ni za gore stvari. Dobiva se dojam, da su ti moćnici banjalučki kraj dali samo jednom narodu, koji se ogriješio o svoje susjede i na čistu miru ih potjerao. Žalosno! Pogrešno svatko radi, tko misli stvarati svoju sreću na ognjištima svojih susjeda. Stvarno, u nebo vapijući grijeh. Na dušu onih, koji su dopustili očitu promjenu etničke i demografske slike u banjalučkom kraju.

Paljenje sijena

Prije nego će početi sukobi u Bosni i Hercegovini, po okolnim banjalučkim selima počela su gorjeti sijena, što prema iskustvu starijih predstavlja najavu rata. Obično bi stogovi sijena planuli u ranim večernjim satima, da bi zapaljeni sablasno svijetlili tijekom noći, te tinjali i dimili se još koji dan. Istina, u vremenu s takvim tenzijama svatko ih je mogao zapaliti, ali najviše su ih palili dječaci, nagovoreni od huškača. Sijena su namjerno paljena, da stočni fond kod našeg naroda ostane bez hrane, da bi se stoka mogla pojeftino kupovati. Usput, da se i zaplaši naš narod. Kad su paljenja sijena i druga sredstva nasilja uzela više ma-

ha, ugovorili smo sastanak s predstavnicima vlasti u sali dragočajskog doma. Na njemu je, pored ostalih, bio i načelnik banjalučke općine g. Predrag Radić. Zna za paljevine, zna da nas uznemiruju i zastrašuju. Cinički govori kako to ne valja i kako su to znaci rata a poslije tog sastanka stanje se samo pogoršavalo.

S druge strane, bilo je i zluradosti. Zagriženi pojedinci naslađivali su se što se paljevine događaju kod susjeda. U ramićkom kafiću "De-setka" vlasnik - za kojeg su i mjesni pravoslavci držali da nije kakav čovjek - šeretski bi znao govoriti u suton, kako "večeras neće gorjeti". Kao, pada kiša, mokro je, pa sijeno se neće zapaliti. Godine 1994. bilo je i zluradih upozorenja: "Što kosite? I onako će biti popaljeno."

Dozvole za kretanje

Kako se rat u Bosni i Hercegovini sve više rasplamsavao, katoličkom življu u banjalučkom kraju sve je više ograničavano kretanje. Slobodu kretanja i propusnicu imali su oni, koji su se odazvali u vojsku, na radnu obvezu i koji bi taj papir dobili preko veze. Za sve ostale kretanje bi donosilo poteškoće. Ustavljani su i stariji ljudi. Na barikadama su i od njih tražili propusnice. Kao od Marka Tuzle iz Kuljana, koji je utorkom običavao otići na pijacu. Od toga starog čovjeka traže propusnicu a on, nagnuvši se s traktora, skide šubaru i upita: "Što hoćete od ove ćelave glave?"

Ljudi su se po katoličkim selima jednostavno sklanjali s puta. Bojali su se presretanja na barikadama, racija, kupljenja na radnu obvezu, što je sve popraćeno maltretiranjem, nerijetko i premlaćivanjima. Prijetila im je opasnost u svakom pogledu, pa bi se zaklanjali u krugu dvorišta ili obližnjem šumarku, u kojem bi načinili improvizirano sklonište. Drago Ojdanić zvani Ćup, poput ostalih manje se zadržavao u kući i po dvorištu a više po gospodarskoj zgradi. Zašto? Pa, odatle je imao dobar pregled i odstupnicu. Kad bi krenuli s racijom po selu, lako bi uočio opasnost, zamakao iza gospodarske zgrade niz strminu u gustu šumu, gdje ga ne bi dalje tražili.

Nekad bi ti ljudi došli u dodir s onima na barikadi ili s policijom, ali uvijek su morali biti oprezni. Jedne večeri na Klepalo u Barlovcima došao je komandir barikade. U razgovoru mladić Ićo Lopar tuži se ka-

ko već tri godine nije bio u gradu. A do tada, kao radnik išao je svaki dan. Čudio se komandir zašto je to tako a Ičo mu veli: "To je zato, što nemam Ausweis". Ljutnuo se komandir i negodovao, a Ičo, kao sam za sebe, prozbori: "Pa, to traže svi okupatori."

Ove propusnice tražila je policija i kojekakve uniformirane osobe tijekom rata. I mene su mnogo puta presrele i povukle za rukav ruke tih osoba. Morao sam im davati propusnicu. Nekad mi je oduzmu, nekad vrate bez riječi, ali uvijek namrgođeno i nevoljno. Tek kad je potpisano konačno primirje, nitko više nije tražio dozvole za kretanje.

Zlokobne priče i nagovještaji

Najprije su potekla svakojaka pričanja, koja su unosila nemir u tadašnje društvo, koje se već dijelilo na tripartitnoj osnovi. Nagovještaji dioba, razgraničenja, /polu/nasilnih preseljenja, čak i ratnih sukoba više su zabrinjavali starije osobe, koje su već baštinile iskustva iz Drugog svjetskog rata. Mlađi, iako nisu bili bez briga, nisu posve ozbiljno shvaćali da dolaze promjene, koje se u većini slučajeva rješavaju razračunavanjem, u kojem obično dođe do izražaja zakon jačega i zveckanje oružjem. Ipak, u nadolazećem burnom vremenu očekivali smo mir i kakav-takav suživot. Mlađi su samo to znali, jer nisu imali iskustva nemirnih vremena. I kad je počelo, kad je stanje postajalo sve gore i gore, u košmaru sukoba očekivali smo prestanak neizvjesnosti. Vapili smo za mirom i željeli trenutni prestanak neprijateljstava, jer smo znali živjeti samo u miru. Pratio sam, kako nam se raspoloženje mijenjalo, tako da se izrazim iz dana u dan. Doživljavali smo trenutke beznađa. Stalno se puca, neprestano dolaze sve crnje vijesti. Onda nadodje nagovještaj smirivanja. Do ušiju nam dopru vijesti o zatišju, prekidu rata, primirju, o obećanjima, što nas sve oraspoloži, ulije vedrinu i nadu da će se ratni vihor smiriti. Nakon par dana opet stižu tmurne i zastrašujuće vijesti, koje nas opet bacaju u očaj. U takvom kontekstu Ivo Domić zvani Babin u Kuljanima govori /s mucanjem/ Josi Blaževiću:

- Z- z- znaš Jo- Jo- Joso, s- sklopljen je mi- mi- mir?

- Kako Ivo?

- Pa t-t- tako! M- mi i mu- mu- muslimani ćemo biti mi- mi- mirni a S- S- Srbi će o- opet pu- pu- pucati!

Sve ovo nam je tako teško padalo. Nažalost, rat nam je nametnut i tako je dugo trajao. Nije bilo političke volje, niti kakvih efikasnih mogućnosti i mehanizama, kojima bismo bili zaštićeni. Križ neželjenog i s naše strani ničim izazvanog rata svaljen je na naša leđa. Morali smo ga nositi.

Prekriženi

U žalosnim događanjima tijekom rata pada u oči šutnja u mediji-ma o našem narodu u banjalučkom kraju. U propagiranju velikosrpske politike tendencija je bila da se uopće ne spominje a ako bi se negdje i spomenuo, to bi bilo šturo, marginalno i nerado. Jednostavno, na nas se nije računalo.

Naš narod u Banjoj Luci i okolici predstavljao je dosta brojnu grupaciju, koja je imala duhovnu snagu i vitalnost, zahvaljujući živoj svijesti i dobroj crkvenoj organizaciji, s biskupskim središtem i samostanima, koji su bili žarišta kulture i napretka. Zapravo, to je vjernički narod, odan Crkvi, pa mu je u izjašnjavanju prije bilo konfesionalno, pa tek onda nacionalno određivanje. Imao je uravnotežen odnos prema svojim duhovnim pastirima. Ne previše blizak, niti udaljen ili odbojan. Postojanost u vjeri uvijek se provlačila kao kontinuirani stav. Po našim seoskim župama nije se događalo da se ne blagoslovi kuća, pa ne znam da je tko bio iz nje među vladajućim izabranicima crvenkaste boje. I obitelji s mješovitim brakovima uklapale su se u katolički ambijent. Po vjeri objedinjeni su s nama Slovenci i grkokatolici, koji su u manjem broju živjeli izmiješani s našim narodom.

U konstelaciji političkih odnosa na početku rata sva ta grupacija jednostavno je otpisana. Koliko god nas je bilo, namijenjeno nam je iseljenje, jer banjalučki kraj je "srpska zemlja". Prema g. R. Brđaninu i istomišljenicima, moglo je ostati do dvije tisuće iz našeg i isto toliko iz trećeg naroda. Više ne bi mogli "trpjati". Da to ne odjekne na sva zvana u svijetu, išlo se linijom manjeg otpora. O tome se nije trebalo mnogo pričati. Istodobno je u svjetskim središtima moći Banja Luka s okolicom predstavljana kao srpski kraj, pa su svjetski moćnici uglavnom tako rezonirali i prešutno stvarali mogućnost progona nesrpskih naroda.

Naš narod, obespravljen na samom početku rata, bio je osuđen na odlazak. Prema političkim postavkama, u pitanju su bile samo srpske opcije. Kada je g. Tihomir Šalić iz Dragočaja primijetio i priupitao gdje smo tu mi, dobio je odgovor: "Nema vas nigdje!"

U obespravljenosti, torturi i svakom nasilju naš narod je odlazio. Ljudi su napuštali svoje domove, jer su bili otpisani, prekriženi, što su Srbi shvaćali kao normalnu stvar. Kao da tu nitko drugi ne treba biti. Šutke i opravdavajući etničko čišćenje stvarali su prema nama ravnodušnost svjetskih moćnika. U tako stvorenoj političkoj klimi banjalučki kraj je dodijeljen srpskom entitetu, bez imalo grižnje savjesti što je prekrižen i raseljen najstariji narod s ovog područja. Vještom opstrukcijom u poratnom vremenu zapriječen je povratak, s namjerom da se zabetonira stvoreno stanje, s namjerom da dominirajući narod ostane sam na ovim prostorima.

Nakon te daytonske diobe opća nastojanja idu za jedinstvenom Bosnom i multietničkom Banjom Lukom. Ali i prema toj koncepciji, osim, recimo, minornih 5% ne vidimo naš narod opet na prostorima Banje Luke i okolice. Previše je taj narod podnio i pretrpio u nesretnom ratu. U nedostatku političke volje kod moćnika prekriženi narod ostaje bez svoga rodnog kraja.

Dijelili smo i drugima

Tijekom rata karitativna pomoć je pristizala u biskupiju, odakle je distribuirana po župama. U početku manja a što je vrijeme odmicalo, bila je sve obilnija. Pomoć je poglavito namijenjena našem narodu, jer je ostao bez primanja i privređivanja. Međutim, od te pomoći izvlačili su korist i drugi. U samom startu, u dovoženju konvojima vlasti Republike Srpske uzimale su 30% od cjelokupnog dovezenog tereta. Prilikom raspodjele po župama, pored katolika dolazili su i pravoslavni i tražili da im pomognemo. Naravno, bilo je i kod njih sirotinje, koja u nevolji pruža ruku za pomoć. Posebno su bile dirljive molbe njihovih siromaha i onih, koji umiju kukati i moljakati. Dođu u župni stan s jedinim pitanjem: "Ima li išta?" To bi ponavljali i po deset puta. Na takvu upornost ne preostaje ništa drugo, nego nešto udijeliti. Poteškoće nastaju kad im

nemamo što pružiti. U takvim slučajevima uobičajeni upit mogu ponavljati i sto puta a da ništa je dobiju, jer prazna ruka ne daje.

Za razliku od sirotinje, među njima bilo je i onih gramzivih, koji su pohlepno tražili da im se da pomoć, namijenjena siromašnima. Nama na Barlovce dolazili su mnogi susjedni pravoslavci, od kojih su neki /srećom manji broj/ dizali pomoć po tri puta u istoj razdiobi. Tako, dođe ih po troje iz iste kuće, pa odnesu kao za tri obitelji. Mi smo znali za takve nečasne radnje, jer bi do nas stigle priče iz sela. Međutim, radi mira nismo reagirali. Nismo tražili vruga u vremenu s toliko napetosti i opasnosti.

Neki su bili toliko gordi, da nisu htjeli prići crkvi. No, potreba ih je natjerala da traže pomoć u župnom uredu. Da oni ne bi dolazili, poslali bi dijete, koje bi molilo: "Tata sutra ide na liniju, pa nema što ponijeti. Može li se dobiti koja konzerva?" Damo im, jer u suprotnom, doći će tata noću s puškom...

Sa strane susjeda različito se gledalo na to dijeljenje i dobivanje pomoći. Većinom su s mjesnim vlastima gledali sa sumnjom i prijekim okom, ali uglavnom nisu propuštali podići pomoć. Većem dijelu njihove mladeži nije bilo pravo, što toliko pomoći dolazi našem narodu. Oni se bore za neku svoju državu a naš narod miruje. Nama toliko dolazi a njima u istom razdoblju manje ili nimalo. Zato su bili kivni na naš narod i katkad od njega otimali, kao što je to bio slučaj prilikom previranja i pobune u Banjoj Luci, kada su u Ramićima, uz uzvike "Ide Šesnaesta"², noću tražili, da im se kroz prozore predaju konzerve hrane, koje su dobivene dan-dva prije u prethodnoj diobi.

Međutim, i kod njih je bilo mladeži, koja je prilazila našoj crkvi s poštenim namjerama. U dvije posljednje godine rata, kad im je nestajalo osnovnih namirnica, dolazili bi crkvi i lijepo zamolili. Jedne sumorne večeri, dok nam je zbog nesigurnosti i kapija bila zamandaljena katancem, s puta se čulo žensko dozivanje: "Fra Juro! Fra Juro!" Nije mi baš lagodno bilo izići u mrak, no ipak iziđem. Tri cure stoje na putu kraj kapije i mole: "Sutra slavimo rođendan, pa molimo malo umjetnog mlijeka, da možemo napraviti kolača i tortu!" Dao sam im dvije kutije

² Šesnaesta, oklopna, "garava" brigada, ponos vojske bosanskih Srba, koja je uzela udjela u ljeto 1993. godine, prilikom previranja i pobune vojske u Banjoj Luci

mlijeka u prahu, na čemu su se lijepo zahvalile. Opet smo se zatvorili u kuću, radosni što nije bilo neprilika.

Poput njih, među našim susjedima bilo je iskrenih i zahvalnih ljudi. Takav je bio barlovački učitelj, g. Ljubo Vučković. Obavljajući telefonski razgovor s nekim od rodbine, na upit kako mu je, opisujući svoje stanje govori: "Eto kako sam! Da nema Caritasa i fra Jure, mogao bih flasterom zalepiti usta!"

U završnoj fazi rata neopisiva je bila drskost pojedinih došljaka, koji nisu pokazivali nimalo razumijevanja i tolerancije. Ovi su bili najdrskiji ljeti 1995. godine, pogotovo u mjesecu kolovozu. Zbog ratnih zbivanja i za njih nepovoljne situacije, ništa im nije bilo pravo. Mi smo im uvijek bili krivi i prema njima, ne bi nas trebalo ni biti. Sjećam se događaja, koji se zbilo u "olujnom" vremenu. Došli neki u uniformama, zagledaju župni stan na Barlovcima, pa mi rekoše, da bi se oni tu uselili a mi bismo trebali da - idemo. Odustadoše od te namisli i pođoše tražiti drugi "smještaj". Na odlasku me pitaju, činim li što za srpski narod? Kažem im, da uvijek molim za mir i za sve, da dijelim karitativnu pomoć i pravoslavnima. Na te moje riječi jedan od njih zlurado primijeti:

- Da, dijeliš ono ozračeno mlijeko, od kojeg je moj otac umro!

- I ja se hranim tim istim mlijekom. Nemam drugoga! - dometnuh im i samo slegoh ramenima.

Razvlačenje imovine

Prisvajanje i uništavanje tuđe imovine je nezaobilazna pojava u ovoj posljednjem ratu. U pojedinim trenucima mogao se steći dojam, da se ratuje samo radi otimanja tuđih dobara, što se posve kosi s pravdom, patriotskim osjećajima i političkim usmjerenjima.

Tijekom rata prazne kuće, bilo da se vlasnik nalazio na radu u inozemstvu, bilo da se zbog nesigurnosti sklonio, pljačkane su i naseljavane. Od pljačke nisu bili pošteđeni ni posjedi, s kojih vlasnici nisu odlazili. U prepadima i noćnim posjetima iznuđivane su i pljačkane vrijednosti svake vrste. Šume su jednostavno nestajale. Tako isto i vozila iz posjeda našeg naroda. Do ljeta 1995. godine naš je narod gotovo ostao bez automobila i poljoprivrednih strojeva. Uzmimo za primjer

barlovačku župu, u kojoj je bilo stotinjak traktora s priključcima. Gotovo svi su otuđeni, ponajviše otimačinom. Tek mali broj je ostao u rukama pravih vlasnika.

U kolovozu i rujnu 1995. naša sela su naseljena srpskim življem. Onim iz Hrvatske i ruralnih predjela zapadne Bosne. Isto naseljavanje dijelom je bilo stihijski, dijelom organizirano od mjesnih vlasti. Sjećam se kako sam krajem kolovoza došao u dragočajsku poštu. Zatekao sam službenicu kako upućuje neke ljude da se nastane u kući Ilije Marića u Marićima. Istodobno je po gradu bila prava borba za stanove, iz kojih su potjerani pripadnici našeg naroda.

Po udaljenijim selima gornjeg Dragočaja, ivaštanske i šimičke župe, provođeno je pravo razvlačenje imovine. Pljačkaši su pratili odlazak naših mještana. Kad bi se pod pritiskom stanovnici naših sela dizali i odlazili, odmah bi se na pragu kuća stvorile osobe dugih prstiju. Tako su poslije Rokova /16. kolovoza/ 1995. godine mještani sela Kozare napuštali svoje domove i sabrali se na dogovorenom mjestu, gdje ih je čekao obični kamion. Stigao sam na taj njihov žalosni rastanak s rodnim krajem. Franjo Jajčević me moli, da odemo kolima do njegove kuće, koju je napustio prije dvadesetak minuta. Poželio čovjek, da još jednom pogleda kuću i imanje. Kod kuće smo imali što vidjeti. Neka dva odrpanca su već provalila u kuću. Perilica rublja već je na kolima. Franjo, sav izvan sebe, zagrmi na glavnog pljačkaša: "Za ukop Ti ne trebalo! Zar nisi mogao sačekati da odem?" Otmičari bez riječi sjedoše u kola i odvezoše perilicu. Čini se, da su jedni odvozili naš narod a drugi kao lešinari virili iza živica i upadali u kuće, čim bi vlasnicima vidjeli leđa.

U prvom naletu pljačkaši su kupili tehničke stvari po napuštenim kućama. Obično bi premetnuli cijelu kuću, čak dizali podove i pločice, u nadi da je ostalo nešto od dragocjenosti. Tek tada na red dolazi stoka sitnog i krupnog zuba, te perad. Oko 20. kolovoza 1995. mogla su se vidjeti brojna vozila s prikolicama, kako se spuštaju niz Kozaru, Cerike i Barlovce. Vozeći kroz Zalužane, vidjele su se noge teladi, junadi, krmadi..., kako strše iz prikolica. Takvi prizori mogli su se vidjeti i na putu, koji vodi niz Tomića potok, te na putovima na sjevernim obroncima Kozare. Nešto kasnije na red je došao crijep, stolarija, krovna građa i sve što se moglo naći po kućama i gospodarskim zgradama. U takav "free shop" na prostoru sela ivaštanske i šimičke župe dolazile

su "mušterije" od strane Banje Luke, Jurkovice, Turjaka, ali i Omarske i Prijedora.

Kad su se smjestili po našim naseljima pri gradu, novajlije su i dalje pljačkali nenaseljena udaljenija sela. Čudno su se ponašali u toj hajdučiji. U Zalužanskom putu tijekom jeseni 1995. svake večeri se sve stavlja u pokret. Pod okriljem noći auta i traktori prolaze putem gore-dolje. Naravno, nešto prevoze. Kao da izmjenjuju pokušstvo i sve opljačkano, da se može teže ući u trag. Oni snalažljiviji zauzeli su po više kuća, koje pune opljačkanom robom. Roba se prodaje u besćenje. Štednjak se mogao dobiti za pedeset maraka. Oživjela je i trgovina prema dogovoru: "Ja tebi ovo, ti meni ono!" Naravno, prijatelji i rođaci dobivali su badava. Pored svega toga, utorkom na pijaci bila je ponuda svakovrsne opljačkane robe: alati, namještaj, izvaljeni štokovi, vrata, prozori... Nitko ne postavlja pitanje, odakle ta roba.

Sve ovo se radilo na ljudsku sramotu, bez imalo grižnje savjesti. Koliko je tu čovjek nisko pao, oslikava prizor s koridora. Negdje u derentskom kraju staje autobus, koji vozi za Banju Luku. Među putnicima koji ulaze je i neka kreatura u sivomaslinastoj odjeći. Nosi prozorčić, koji je skinut s nekog kupatila. Trsi se da ga preko glava putnika unese u autobus. Začudeni vozač s prijekorom mu spočitava: "Zar ćeš to staviti na svoju kuću? Zar ćeš cijeli život gledati kroz tuđi prozor?"

Ovakve stavove i postupke običavaju opravdavati i oni Srbi, koji imaju malo šire poglede. Oni izražavaju mišljenje, koje dominira u njihovom narodu: "Što ćeš? Rat je rat! Što je tko uhitio, uhitio je!" Rezoničaju, kao da im je pri prosuđivanju odsutna svaka moralna dimenzija. Kao da u ratu nema nikakve odgovornosti. Baš tako! Mnogo materijala, zbog kojeg se poslije rata trebaju stidjeti pred susjedima.

Prkos

U podizanju tenzija i pripremanju ratne atmosfere obilno su doprinosili pripadnici "nebeskog naroda" prkoseći svojim susjedima. Premda je banjalučka okolica starinom bila životni prostor našeg naroda, u koji su tek turskim osvajanjem dolazili i drugi, trebalo je dokazivati svijetu i susjedima, da je to starinom srpska zemlja, što je daleko od svake povijesne argumentacije. Da je banjalučki kraj srpski, da se uklapa u

prostore do linije Karlobag-Virovitica, to se moglo čuti preko lokalnih medija. Ipak, najviše i najnakaradnije ovu ideju propagirale su neuke i frustrirane osobe sloganima: "Ovo je Srbija, ovo je srpska zemlja, ovo su srpske šume..." I to se moglo čuti od naših susjeda, koji su sebe do prije tridesetak godina sami nazivali Vlasima a sada su neki novokomponirani Srbi.

Pojedinci su uvijek srbovali, ali u najavi rata i u njegovu tijeku posebno su uzeli za pravo propagirati srpsku stvar, ponajviše iz pakosti prema svojim susjedima. Mitar Brkić iz Ramića, prečesto podgrijan šljivovicom, kočio se kao veliki Srbin, u čemu se posebno eksponirao u novonastaloj situaciji. Tijekom izbora u Bosni i Hercegovini svatko je lijepio svoje plakate. Plakat Hrvatske demokratske zajednice bio je postavljen visoko na električnom stupu pored stare Prijedorke ceste. Pijanom Mitru mnogo je smetao. Obilazi oko stupa, propinje se da skinje plakat, ali ne uspijeva. No, razvezani jezik, uz grdne psovke ponavlja slogan: "Srbuj! Ne pretrguj! Pa bar tri dana pljevu jeo!" Slični slogani čuli su se i po gradu. Mitru i takvima to je neki ponos a nama mizerija, suludo razbacivanje, nešto ružno i za taj susjedni narod. I za samog Mitra, koji u trijeznom stanju slični na pristalog čovjeka.

Kako je rat počeo i uzimao maha, stanje postaje sve ozbiljnije. Argument, da je ovo srpska zemlja nastojali su Srbi na sve moguće načine kapitalizirati i izvući za sebe kakvu dobit. Pljačka se na sve strane, ali za pojedince iz susjednog naroda kao da je nema. Ta sve je srpsko, pa mu to otimanje izgleda kao samoposluživanje.

U konkretnoj koegzistenciji dolazi do nemilih scena. Na tržnici u Budžaku pita Vlahinja našu ženu koja prodaje svinje:

- Pošto ta dva tuđmana?

- Tri miloševića - dobila je adekvatan odgovor. Sijevnula je zaušnica, na što je naša žena dograbila najbliži tvrdi predmet, kojim je tresnula napadačicu. Intervenirala je policija i na koncu ostade, da se priča u narodu o ovom događaju.

Propagirajući velikosrpske ideje u cilju njihove realizacije, na barijadi na Tunjicama izazovno se kočio Šešeljev lik s postavljenog postera. Žalosno! Posve nepotreban izazov i zastrašivanje našeg naroda, da se ne pomalja na toj barikadi. Inače, tu bi vršili nasilja nad onima, koji ne bi imali dozvolu za kretanje. Pored linčovanja, odvodili bi ih u Mali

logor ili na radnu obvezu. Pojedini nasilnici išli su dotle, da su katolicima priječili uobičajeno slavljenje božićnih blagdana. Pred Božić bi u Dragočaju običavali prijetiti: "Neka se sad netko u Žicinom putu usudi nešto okrenuti na ražnju!"

Više puta sam bio iznenađen prkosom i drskošću. Rat se rasplamsavao, a ja očekivao da se što prije završi. Dolaze mi u župni ured još nedorasli momci iz Ramića. S oružjem, bez oružja, uglavnom u vojnim odorama. Dolaze "k'o komšije". Obično im iznesem piće. Jednom zgodom piju i nazdravljaju: "Živjela Republika Srpska!" U međuvremenu odjeknu jaka, potmula eksplozija. Jedan od njih - znajući što se događa - rezignirano reče: "Ode kuća, k'o da nikad nije ni bila!" Kasnije se ispostavilo, da je tada minirana kavana "Pod lipom", u središtu Dragočaja. Drugom zgodom zapitam ovako nezvane goste:

- Dokle će ovo ovako trajati? Kad će završiti rat?

• - Kad dođemo do Zagreba! - dobivam šeretski odgovor.

Dakako, poticaje za ovakvo prkošenje dobivale su frustrirane osobe s više razine. U listom iseljenu Ivanjsku i Mišin Han naseljavaju se Srbi, čime se gotovo sve mijenja u ovom kraju. Dolazi gđa Biljana Plavšić i na mitingu konstatira: "Eto, sada ovdje imamo zaokruženu srpsku celinu". S druge strane, dr. Radovan Karadžić, svojom politikom i ignoriranjem dogovora čini im se mudrim, što posebno imponira neukom čovjeku, koji u nazočnosti pripadnika našeg naroda cinično i prkosno do besvijesti ponavlja: "Pametan je doktor. Pametan!" Kamo sreće da je tako. Ne bismo dovde došli!

Tu i tamo bilo je izazovnih poteza i sa strane našeg naroda. Iako bi ti izazovi mogli donijeti teške posljedice, naši ljudi uvijek nisu mogli otpjeti, pa bi se od njih katkad čuo oštrij prosvjed. Nakon rušenja džamije Ferhadije i odlaganja njezina kamenja na deponiju gradskog smeća ispod Crkvena, Vido Lopar zvani Jelaš iz Barlovaca uvjerava nekog "velikog Srbina": "Vidjet ćeš! Doći će vrijeme, kad će se ono kamenje vraćati nazad i džamija opet zidati. Oba ćemo nositi kamenje. Samo, Ti ćeš nositi ono veće, jer si veći, a ja manji ono manje!"

U ovom razbacivanju s prizvukom iritiranja nađe se i koje zrnce duhovitosti. Srbin, koji je došao iz Hrvatske i zamijenio posjed s nekim iz Dragočaja, smiruje se i počinje zadovoljno živjeti. Razdragan, pusti

glas od sebe i zapjeva, **aludirajući na hrvatsku himnu: "Lijepa naša Republika Srpska...!"**

Uniformiranost i zveckanje oružjem

Vojne i policijske uniforme našem narodu nisu prirasle srcu. Kako staru Jugoslaviju nije doživljavao kao narodnu a nova se nije pokazala kao oslobođenje našeg naroda, takve uniforme su donosile više nespokoj i bojazan a manje ravnodušnost. S druge strane, dominantni srpski narod latio se oružja da sačuva vlast, koju je uzeo u svoje ruke. Svi sposobni obukli su uniforme, čak i dječaci od 15-16 godina. Osim po vojarnama, sve se više osoba u vojničkim odorama vidi na barikadama, u patrolama i po samim našim zaselcima. Jednostavno, sve što je od srpske nacionalnosti moglo nositi pušku, bilo je odjeveno u uniformu i naoružano. Neznatan dio ljudi iz preostala dva naroda odazvao se pozivu i uniformirani odlaze na ratište. I to nije potrajalo dugo. U drugom periodu rata, želeći da ta vojska bude čisto srpska, mnoge druge su potjerali iz nje, tako da su tek pojedinci iz preostala dva naroda ostali u toj vojsci do kraja rata.

U tim danima čudno je izgledao život u banjalučkom kraju. Jedan narod na vlasti, u vojničkim odorama i pod oružjem, a druga dva u političkom i društvenom životu stavljena su izvan zakona, pod neprestanim pritiskom da napuste svoja ognjišta. Jednostavno, na ulici se prepoznavalo, tko kamo pripada. Joso Blažević Stipin iz Kuljana pošao je bratu u Budžak. Iznad Nazareta /vojarne "Kozara/ izišao je iz autobusa i pošao bratovoj kući. Ulicom mu u susret ide nepoznat čovjek. Joso ga pozdravlja:

- Hvaljen Isus i Marija! - Nepoznati čovjek se začudi i upita:

- Otkuda se poznajemo? Kako znate da sam katolik?

- Lijepo! Ne znamo se, ali znam da ste katolik. Danas su svi pravoslavni u uniformi a muslimana nema u Budžaku. Preostaje, da si katolik! - zaključuje Joso, pa se oba usrdno nasmijaše i otiđoše svaki svojim putem.

Svakako, ova uniformiranost i naoružanost jednog naroda zastrašivala je pripadnike preostala dva naroda, jer uz oružje i uniformu re-

dovito idu prijetnje, zveckanje oružjem i svakovrsno nasilje. Nažalost, našem narodu je nametnuto takvo nasilje. Nasilja na putu, uznemiravanja po kućama, tjeranje na radnu i vojnu obvezu... Zašto presretanja i maltretiranja na putu? Zašto sve te nemile scene? Čime se to može opravdati? Valjda tim, što tamo negdje na putu postavljen neki grmalj i provodi svoje. "On je zakon, on ima pravo samo zato što ima pušku a ja nemam!", kako se u čuđenju izrazio Zlatko Mrsić Matin iz Kuljana.

Ti naši naoružani susjedi nisu mirovali. Pucali su, podmetali eksplozivne naprave, napadali, otimali imovinu... Takvo bezakonje u "oazi mira" vodilo je najgorem: torturi nad našim narodom i izgonu.

Prisvajanje tuđih kuća i posjeda

Preorati brazdu, pomaknuti među i prisvojiti nešto tuđe može se vidjeti kod ljudi diljem svijeta. Te pojave nisu izostale u prošlom ratu na našim prostorima. Naši susjedi, s idejom velike Srbije, uzeli su sebi za pravo prisvajati sve što im dođe do ruke. U ratu im se pružila prilika prisvajati kuće i imanja, što su obilato koristili.

Na početku rata oni, koji su dužih prstiju, bacili su oko na prazne kuće i vikendice. Primamljive su im bile kuće dobrostojećih ljudi iz redova našeg naroda. Noću bi provaljivali i kupili vrednije stvari. Kasnije bi se vraćali, pa bi kuću doslovno ispraznili. Tako je na kuljanskoj Malti opljačkana velika, dobro namještena kuća jednog od Domića, koji je bio u inozemstvu. Nešto niže niz put, na velikoj krivini isto se dogodilo s lijepom vikendicom. Svi su znali da su tu pljačkaši, ali nitko nije smio ništa poduzeti, jer su bili naoružani. Što više, ljudi su se noću klonuli vikendice na krivini, bojeći se napada i razbojstva. Isto tako je bilo s praznim kućama i vikendicama po njihovim selima. I u njih su provaljivali i pljačkali, samo u manjoj mjeri. Kad bi kretali u pljačku po našim selima, obično bi sa sobom imali i nekog našeg zaluđenog mladića, koji bi im bio "oči i uši". Takvi bi povremeno i sami pljačkali, naučivši od svojih mentora.

Nakon početnog grabeža i pljačkanja, nastaje nova, još teža situacija, jer započne naseljavanje praznih kuća. Jednostavno, ujutro osvane kuća s novim stanarima. Kako? Zašto? Čudi se sav naš narod. Svi bi negodo-

vali, ali bez uspjeha, jer naseljenici imaju odobrenja iz mjesne zajednice. Ista zajednica, u kojoj više nema pripadnika našeg naroda, daje naseljeniku pravo, da stanuje u toj kući. Tako osvanuše novi naseljenici po kućama Ante Blaževića u Kuljanima, Josipa Komljenovića u Orlovcu... Iznenadujuće i žalosno je bilo useljenje u kuću ovog posljednjeg. Noću dolazi izvjesni Blagić i zaposjeda kuću. Dakako, s obitelji, ali i s blagom. Kuća je velika, prava vila, s jednim ulazom. Novi domaćin na parkete uvodi stoku krupnog i sitnog zuba, čak i konje. Ujutro su svi susjedi bili zgranuti. Hajde, što je ušao u tuđu kuću! Pretpostavljaju, da zato ima ovlast od mjesne zajednice. Ali stoka u kući? To je neshvatljivo. Osvanuo ugodan i sunčan dan a na ista vrata iz te lijepe kuće zajedno izlaze ljudi i stoka. Izvode konje na sveži jutarnji zrak. Nad tim primitivizmom naš narod se samo zgedao. Nije se imao kome žaliti. Htio ili ne, morao je trpjeti takve uljeze.

S vremenom, situacija se sve više pogoršavala. Usporedo sa zaposjedanjem praznih kuća, realiziraju se prve zamjene posjeda. Po našim mjestima pojavljuju se prvi Srbi iz Hrvatske i ulaze u kuće, koje su dobili zamjenom. Tako osvanuše nove gazde po kućama Ive Batkovića s Unisa, Jose Lipovca u Ramićima, Stipe Stojčevića i Ferde Blaževića u Orlovcu, dvije kuće Jurišinih u Kuljanima...

Naš narod sa zebnjom gleda te promjene. Gleda kako se popunjava svaka prazna kuća. S tim naseljenicima i mijenjanjem posjeda, mijenja se nacionalna i konfesionalna slika cijelog kraja.

Da nevolja bude veća, samo ratno vrijeme, te konfrontirajuća svijest pridošlica sve više otežava situaciju. U ratnom vremenu pojedini indoktrinirani Srbi misle da im je sve dopušteno, pa postaju nemogući. Oni, koji su zamijenili i naselili se među naš narod, mislili su da su došli u pravu Srbiju. Uskoro su se razočarali. Bez struje, vode, telefona, bez ikakvih primanja, shvaćali su kamo su prispjeli. Vidjevši takvo stanje, naseljenik u zamijenjenoj kući Tomislava Blaževića Josinog razočarano govori: "Što preostaje meni, mojoj ženi i djetetu? Križati ovo malo paradaiza, preostalog od bivšeg gazde i pjevati Lijepa naša...!" Uskoro je prodao kuću i odselio negdje u Vojvodinu.

Većinom su pridošli, nastanjeni po praznim kućama, bili jako arogantni, poput onog u kući Ante Blaževića u Kuljanima. Dovoljno je jednog takvog imati u selu, pa da nevolja bude na pretek. Takvi su ljudi

bili uvjereni, da je to njihov novi dom, da se prave gazde nikada neće vratiti, da su posjedi jednostavno ostali njima. Bar su se tako vladali. Negdje potkraj rata useljena je kuća Stjepana Džolića, nedaleko od dragočajskog doma. Čovjek radio u Njemačkoj, pa digao veliku, krasnu kuću. Nezgodni naseljenik je mislio da se usrećio, ali se prevari u takvom umovanju. Zbog nove situacije, stvorene "Olujom", nagrnulo mnoštvo srpskih izbjeglica iz Hrvatske i zapadnih dijelova Bosne. I njih treba negdje smjestiti. Dolazi srpska policija pred spomenutu kuću i pita, tko se nalazi u njoj. Javlja se naseljenik:

- Ja, sa svojom familijom.

- O, ne! Ne može jedna porodica. Ovdje ćemo ih smjestiti još nekoliko!

Ovakav odgovor je toliko pogodilo useljenika, da je ostao bez teksta. Otegla mu se donja vilica, pa ostade zinit. Tek sa zadržkom se pribra i kao za sebe reče:

- A ja sam mislio da je ovo samo moje!

Istodobno, slična nasilja vidimo i po gradu. Prisvojiti tuđu kuću ili stan, biti u takvom smještaju koju godinu i po mogućnosti ga prisvojiti, primamljivije je, nego seoski posjedi. U nesigurnom vremenu ratnog vihora nesrpsko stanovništvo je bilo na mukama. Bojeći se za opstanak i golu egzistenciju, naš narod je morao odlaziti. Najprije pojedinci, a što je vrijeme odmicalo, sve je više bilo onih, koji napuštaju svoj dom u gradu. I to s potpisom, da sve ostavljaju državi. U te stanove i kuće useljavali su pripadnici srpske nacionalnosti. Tko se opirao i nije htio odlaziti, doživljavao je napade, prijetnje, premetačine, premlaćivanja i na koncu izgon. Užasni su bili prizori izbacivanja naših obitelji iz stanova. Umirovljeni Rudi i Agneza Micolčević, s Kajom, nepokretnom Agnezinom majkom, nemilosrdno su izbačeni iz stana. Srećom, zauzeli su se za njih dobri prijatelji, pa su vraćeni u svoj stan. Imali su sreću, da su ipak mogli ostati na svome, što mnogi ugledni Banjalučani, profesori, doktori, inženjeri... nisu mogli. Natjeravani su da metu ulice, te nakon svih tortura i ponižavanja prisiljeni su ostaviti rodni grad i otići u svijet.

Rat je već prošao. Srpske izbjeglice su se smjestile po kućama našeg izagnanog naroda. Nadaju se da će tu ostati i da će sve što su uzeli biti

njihovo. Na Zalužanskom putu uočljiva je velebna kuća mirnih i vrijednih ljudi, braće Jajčevića. Naseljenik je našao njihov broj u Njemačkoj, pa ih nazvao. Zna gospodin Jajčević da su nasilno ušli, da pljačkaju i otuđuju. Zna da poziv nije iskren, ni prijateljski. Da ga malo preplaši, odgovara mu preko žice iz Njemačke: "Dobro! Kažeš da si u mojoj kući. Neka si! Ja imam toliko novaca, da mogu sagraditi još jednu takvu kuću i da mi ostane 5000 maraka za tvoju sliku....!" Naravno, poznajem toga čovjeka i uvjeren sam da nikada ne bi učinio tako nešto. No, ovakvim odgovorom završen je svaki razgovor. Uskoro se uljez pokupio i nestao iz njegove kuće, odnijevši sve što je mogao. U kuću su došli drugi naseljenici. Nakon njih treći... Ne znam koji su oni danas po redu. Vjerojatno je netko kupio kuću.

U poratnom vremenu, nakon što je izostao masovni povratak, sve se više kuća i stanova mijenja ili prodaje. Što nije tim putem riješeno pri gradu ili po udaljenim selima, devastirano je, opljačkano i rušene S druge strane, kad bi morali napustiti kuću i predati je pravom vlasniku, obično bi sve bilo razneseno i pokvareno. Gotovo svagdje povade prozore, vrata, utičnice, električne vodove... Kod kuće Ferde Marušića u Čivčijama povadene su i plastične odvodne cijevi. Tko to odmah ne uoči, ne čudi se što je kuća otkrivena, već se čudi kanalima oko kuće i dalje niz njivu, gdje se odvod završavao. Na što to sličići? Ni na što drugo, nego na pečat neljudskog lica.

Vjeronauk u barlovačkoj školi

Ljeta Gospodnjega 1993. stigla je naredba s Pala, da se po školama održava vjeronauk, ne samo za pravoslavnu, nego i za katoličku i muslimansku djecu. U školskoj godini 1993.-1994. ova je odredba negdje provedena a negdje nije. U našoj župi provedena je u barlovačkoj školi. Sredinom studenog nazvao me učitelj g. Ljubo Vučković, pa smo se dogovorili kako bi s vjeronaukom počeli 18. studenoga. Prema dogovoru, trebao sam dolaziti četvrtkom. Međutim, nakon moga prvog dolaska nastala je neka redukcija nastave, koja se dalje održavala utorkom i petkom, pa od vjeronaučnog predavanja ne bi ništa do proljeća. Tada sam išao redovito na predavanja vjeronauka.

U ovoj četverogodišnjoj školi zatekao sam dvadeset dvoje katoličke djece. Od pravoslavnih naseljenika bila su dva učenika. Naravno, oni nisu obvezni biti na predavanju. Da se ne bi dosađivali, ostajali bi na satu. Već u jesen 1994. osjetno se smanjio broj katoličke djece a povećao se broj od pridošlih pravoslavaca.

Istodobno, učitelj iz kuljanske škole pita g. Ljubu o mogućnosti držanja vjeronauka u njegovoj školi. Zanimalo ga je, bi li vjeroučitelj na kraju godine mogao upisati ocjene učenicima, koji inače dolaze na vjeronauk u župni centar. Ovo njegovo zanimanje ostalo je samo na pitanju. Pravoslavni svećenik je dolazio u dragočajsku školu. Preko nastavnika g. Brane Tadića pitam i za održavanja našeg vjeronauka. Dobio sam odgovor, da je to još u razmatranju.

Ovo održavanje vjeronauka u jednoj manje važnoj školi može se zahvaliti dobroj volji mjesnog učitelja g. Ljube, koji je i u takvim ratnim vremenima nastojao biti pošten i pravedan. Djeca su lijepo učila, iako su njihova lica odavala zabrinutost i manjak sredstava, potrebnih za njihovo školovanje. Prilikom svakog dolaska donio bi im nešto slastica i školskog pribora, što se moglo naći u karitasovim pošiljkama.

Prilikom održavanja nastave bilo je komičnih, ali i zabrinjavajućih dogodovština, pogotovo kad ih g. Ljubo uobličići u zanimljivu priču. Na prvi sat vjeronauka došao sam, odradio ga, s učiteljem popio kavu i otišao. Rekao bih, sve u redu. Ali, ja nisam znao što se sve u školi događalo pred sam moj dolazak. Učitelj je kasnije pričao po selu:

- Zamislite! Pop Jure treba da dođe u školu, a onaj Relja mi pade u nesvest. Ja se zabavih oko njega da ga vratim svesti a onaj drugi skače i meni i njemu po glavama. Ovoga malo po obrazu da dođe sebi a onoga dobro odalamic da ga smirim. Marijan Relja dođe sebi a ovaj se nekako smiri. U međuvremenu dođe pop Jure i sve bi u redu!

Jednom zgodom na kavi kod "uče" netko primijeti: "Vratila se ona stara, dobra vremena. Učitelj i fratar opet zajedno. Još vam samo nedostaje lugar!" Svakako, ova je primjedba za razmišljanje, prisjećanje i ugodno raspoloženje. Dakako, u neugodnom vremenu!

Kakav nam to narod dolazi?

Tijekom rata, pogotovo u njegovoj posljednjoj fazi, dolazi mnogo Srba i naseljava se u banjalučkom kraju. To postižu mijenjanjem i kupovanjem a najčešće nasilnim ulascima u kuće našeg naroda. U svakom slučaju, vladali su se kao novi gospodari. Pretežno indoktrinirani, pokazivali su primitivizam, surovost, te neukus za svako zgražanje. Naši ljudi, gledajući tko im dolazi u susjedstvo, pitali su se: "Kakav je to narod?" Tako isto su se pitali i mjesni Srbi, kivni što im smetaju i što ih bije tako loš glas.

Srpska gospoda iz Hrvatske nije se zadržala u Banjoj Luci. Držeći da im je tu nesigurno i, prema nekom višem srpskom programu prihvata izbjeglica, išli su dalje, u Srbiju i daleki svijet. Uostalom, dan-dva prije Oluje tutnjali su mercedesi Prijedorskom cestom. Kroz Banju Luku su vozili dalje.

Gospoda je otišla dalje a kod nas se zadržao jednostavan narod, koji je daleko kaskao iza standarda suvremenog čovjeka. Mnogi od njih - smjestivši se u banjalučkom kraju - svojim ponašanjem pokazao da dolaze iz zaostalih krajeva. Pojedinci su se čudili "vodi iz duvara", što znači da nisu imali vodu po kućama. Toaleta, kupaonica u kući..., sve im je to novo. S pravom smo se čudili i pitali: "Gdje su ovi bili? Odakle dolaze?" Znali smo da u ruralnim predjelima Dinare, Grmeča, Manjače... ima zaostalosti. Ali da je toliko ima i po Hrvatskoj, to nam je nešto novo. Doduše, poznavali smo Hrvatsku, koliko se moglo vidjeti s puta i po gradovima. Ali u dubini prostora bilo je zaostalih krajeva po Banovini, Pisanici, oko Grubišnog Polja. Prema slici agrarnog života, koju su pokazali, stječe se dojam, da su ti ljudi živjeli na dobrim imanjima, udaljenim od gradskih centara. Po cijeli dan su gazili blato, jer tu blizu nema kamena. Navečer, onako umorni, izuvali bi čizme, odspavali, ujutro opet uskakali u njih. Malo karikirano, ali ne daleko od stvarnosti. Da bismo znali zašto je to tako, trebamo se prisjetiti naseljavanja vlašskog /tada su se sami nazivali Vlasima/ pučanstva s bosanskih strana po Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. S Josipom Blaževićem Jolom iz Kuljana zamijenio je imanje čovjek iz Poloma /dio Pisanice/. Poput mnogih koji su došli s te strane, kod njega se zamjećuje

manjak smisla za praćenje znakova vremena u kojem živi. Susjed Joso Blažević Stipin prepoznaje ga po govoru. Zna da dolazi iz Poloma, ali ga pita za mjesto njegova rođenja. Ispostavi se, da je rodom iz Javorana pred Skender Vakufom. Poslije Drugog svjetskog rata dobio je posjed u Polomu. Tu se i dalje bavio stočarstvom, samo ne više ovcama, nego svinjogojstvom. U ovom ratu došao je u Kuljane. Istodobno, njegov brat se osjetio ugroženim na očevini u Javoranima. Sa stadom ovaca sišao je u banjalučki kraj i njih dvojica se nađuše u Kuljanima!?

Dakako, u košmaru ratne situacije bilo je dosta nesnalazjenja tih ljudi, čak i komičnih situacija. Naprave zbrku pokazujući sav jad neprosvijećenog čovjeka, što je uočljivo u ovakvoj "oazi mira". Tako se neki stariji Srbin iz Hrvatske našao u rujnu 1995. u Banjoj Luci. U općoj pometnji nikako da se snađe. Na tranzitnom putu ispod Vrela zapazi ga Vlado Domić, koji je nešto radio u svome vrtu. Vidjevši čovjeka kako nekontrolirano psuje i kara, zovne ga na čašicu rakije i kavu, da se smiri. Ovaj mu priča, kako se ovdje ne snalazi, kako je pitao nekog prolaznika gdje je kolodvor. A ovaj, nepomirljivi domaći Srbin, odbrusi mu: "Eno ga u Zagrebu!" To je toliko rasrdilo staroga, da je gotovo pobjesnio. Ovo je stvarno za žaljenje, ali takvih primjera bilo je napretek. U ovome mnoštvu došljaka mogli su se vidjeti ljudi, koji su cijeli život živjeli skromno, ne znajući za olakšanja, koja im može donijeti suvremeni napredak. U prosincu 1993. mijenjanjem dolazi naseljenik na kućište Stipe Blaževića ispod same barlovačke crkve. Dolazi iz Poloma, Pisanice. Sve je kako-tako u redu, samo je čudno, što je dovezao kola, bez konja ili volova. Kad su ga pitali što će mu uopće takva zaprega, on objašnjava, kako bi u Polomu odgurali kola gore na brdo, natovarili drvo ili sijeno, na sebi spuštali u ravan, upregli dvije krave i dovezili kući! Stvarno je bio težak život tih ljudi.

Osim naseljenika iz Hrvatske, u Banju Luku je došlo mnogo Grahovljana, Glamočaka, Drvarčana i drugih s područja jugozapadne Bosne. S krajnjom bezobzirnošću i netolerantnošću pokazali su se Grahovljani i Glamočaci. Jednostavno su izgonili naše ljude iz kuća i stanova. S takvim obrazloženjem došli su mi u župni stan na Barlovcima. Na pitanje, tko su, koga predstavljaju i tko ih šalje, odgovorili su mi: "Mi smo Grahovljaci. Ništa nas ne interesuje. U štabu u Boriku dobili smo

odobrenje da sebi nađemo kuće". A to njihovo "naći kuću" ne znači naći gljivu u šumi, nego se "potruditi", nekog istjerati i smjestiti se u njegov dom.

Kad ih čovjek gleda, pita se: "Odakle ovi dođoše?" No, ne treba se tome čuditi. Pored zvijeri, u bosanskim vrletima i danas žive ljudi s tisućgodišnjim vlaškim navadama, koji jednom ili dva puta u životu siđu s brda u nizine, pa pokazuju svoje divljačko lice. U ratu ga je druga vojska digla s njegove loge iz gudura, pa je nepredviđeno "sljegao" na Banju Luku, da bi tu s puškom oslobodio za sebe kuću.

Osim ovih daljih, bilo je tu Srba iz bližih mjesta, koji nisu imali razloga za seljenje. Kao onaj od Čelinca, koji je izgonio, vršio nasilja i zauzeo kuću u Kuljanima. Dovodio je i obitelji rođaka, kojima je zauzimao nove kuće. Kad je ubijen Niko Blažević u Kuljanima, nisu oprali ni krv sa zidova a već su uselili u kuću. Kakav je to čovjek, pokazuje sama njegova pojava. Taj siledžija dolazi u Kuljane i nakon par dana se predstavlja: "Ja sam vođa radikala u Kuljanima!" Ili da spomenemo bezazleniji slučaj onog iz Piskavice, koji se nije mogao sa svojim ocem, otišao od njega i uselio u kuću pokojnog Ivana Pajića u Ramićima. Kao da je ta kuća njemu ostavljena.

U svakom slučaju, u banjalučki kraj došao je narod jako upušten, zaostao, primitivan, sklon otimanju i krađi. Preostali iz našeg naroda sa zebnjom se pitaju: "Kakav je to narod?" Pitaju se i domaći pravoslavci, čude se takvoj sudbini, da im je došao takav narod. Sabrali se Podgrađinci i tuže na pridošlice kako krađu, kako ne valjaju. A jedan od starih Božića spočitava im:

- Neka! Neka! Ovo nama treba.

- Kako, djede? Kako možeš tako govoriti?

- Kad je onaj narod odlazio, rekli smo, hajdete! Evo nama našeg naroda! Evo nama našeg naroda, koji će nam sve pokrasti!

Jasno nam je da ne treba generalizirati i etiketirati cijeli narod. Ali, veći dio naseljenika u banjalučkom kraju nije pokazao lijepo lice, što baca ružnu sjenu na narod kojem pripada. No, radi te mrlje trpe dva druga naroda, potjerana iz banjalučkog kraja.

Nasilja

Bilježeci ratna zbivanja u rodnom kraju, nastojao sam sve razraditi i svrstati pod odgovarajuće naslove. Međutim, koliko god sam se trudio, uvijek mi je pred očima lebdjelo ono bitno određenje. Sve ovdje izloženo, inače, sve što se dogodilo tijekom rata u banjalučkom kraju prepoznajemo kao događanje, koje je uglavnom ispunjeno nasiljem. Svako gledanje s nekog drugog aspekta blijedo je u usporedbi s ovim dominantnim fenomenom.

Kroz četiri duge godine vodio se rat, uglavnom izvan domašaja banjalučkog kraja, u kojemu je vladao prividni, varljivi mir. Ova "oaza mira" je stvorena, da bi u njoj spokojno živio dominirajući narod. Takav mir remetio im je odlazak na ratište, čime je stvaran nemir po tuđim dvorištima. Ljesovi s posmrtnim ostacima pristizali su kućama, u početku poneki a s vremenom sve češće. To je pogoršavalo ionako napeto stanje, pa naši ratoborni susjedi - ljutiti radi gubitaka - gledali su nas prijekim okom. Kao da smo ih mi slali tamo na tuđi prag; kao da smo im mi krivi, što ih je tamo takvo nešto snašlo.

Inače, nasilja su popratna pojava u vremenu svakog rata. Čim se spomenu sukobi, odmah mislimo na stradanja, nasilja i zatiranja. Zato ne trebamo biti mnogo mudri da shvatimo, kako ostali narodi u toj "oazi mira" nisu imali mira, nego su izvrgnuti svakojakim vrstama nasilja. Brutalnost i nepoželjnost na ovom području najviše su osjetili muslimani, premda od toga nisu pošteđeni ni katolici. U takvim okolnostima na udar su došli i Romi. Morali su napustiti svoje naselje u Klašnicama. Posljednji Romi morali su napustiti svoje domove u kolo-zovu 1994. godine. Od tada, pa do konca rata Rom se nije mogao vidjeti u Banjoj Luci.

Našem narodu je namijenjena žalosna sudbina, izražena u nekoliko iskaza: "Morate se seliti! Kamo? U Hrvatsku? Kamo god hoćete. Ovo je srpska zemlja. Potpišite da sve ostavljate državi i idite!" U početku ovakve sugestije nismo uzimali ozbiljno. Dok smo smjeli protusloviti i prizivati zakonitost s ljudskim pravima, imali smo nade da ćemo se održati. U takvom vremenu baš svašta se moglo očekivati, ali nismo bili svjesni, da će druga strana biti tako drastična u vidu nasilja i etničkog pomicanja. No, kako je vrijeme sve više odmicalo u ratnom vrtlogu, mi

smo se morali povlačiti u sebe i šutjeti, nadajući se, da će ratno bezumlje stati.

Međutim, silnici nisu htjeli čekati. Da odgonjenje nesrpskih susjeda bude što učinkovitije, s riječi i poruka prešli su na /ne/djela. U našem obespravljenom narodu napadali su sve stihijski a ponajviše uglednije ljude. Posjeti kućama, zastrašivanja, odvođenja na radnu obvezu /koja su prije svega bila mučenja i svakojaka ponižavanja/ unosila su strah i trepet u naš narod. U toj bezobzirnosti išli su dotle, da su u po bijela dana upadali u naše kuće. Najprije, samo radi uznemiravanja. S takvim posjetima počeli su dvojica odrpanaca iz kuća Berića i Ritana. Od vojarni u Zalužanima, pa sve do barlovačke crkve u Kuljanima bile su samo te dvije obitelji pravoslavnih doseljenika. I dva njihova derana, s pištoljima za pojasom, dolaze u kuće svojih susjeda. Tobože, traže skriveno oružje! Daju do znanja, da su oni važni i da pored njih onakvih neće biti mirni i sigurni u selu. Potom bi nadošle premetačine, otimačine, prepadi i napadi na ukućane po vlastitim kućama. Domaćina ili odrasle članove pretukli bi pred očima cijele obitelji. Matu Jurića, kojeg poznajemo pod imenom Matan Kovač, u Orlovcu posjetili su takvi nasilnici. Posadili su ga na stolac na sred primaće sobe, prijetili mu i dobro ga istukli. Cijelo vrijeme njegova supruga, srčani bolesnik, jaukala je u šoku i molila da ga puste na miru.

Često se događalo, da sve živo bježi pred racijama, u kojima su uniformirane osobe kupile ljude sposobne za rad. Prilikom jedne takve racije u Orlovcu, s našim mještanima bježi i Srbin, koji je došao iz Hrvatske i uselio u kuću, koju je zamjenom dobio od Stipe Stojčevića. Bježi, jer dok se tu dokaže tko je tko, već se nađe negdje na borbenoj crti, gdje se kopaju rovovi i tranšeje. O ovom prizoru pričalo se u susjedstvu s usiljenim humorom: "Bježe ustaše, ali bježi i četnik!" Inače, s tih radnih obveza dođu ljudi promrzli, gladni i nerijetko pretučeni. Neki se i ne vrate živi, poput Ive Ćorkovića iz Kuljana, Josipa Radmana iz Šimića... O svim nedaćama i strahotama s radnih obveza na crtama razgraničenja najpotresnije govore ruke Filipa Ljevara iz Motika. Ruke, u čija su se zapešća do kostiju urezale žica, alke lanaca, ili neka druga kruta veza, kojom je bio sputan. Promrzle ruke na Kupresu, koje su naučene samo na poštenu rad. Ruke čovjeka, koji se u životu nikad nije potukao,

ni s kim posvadio, ni na koga podigao ton. Malo je i stidljivo govorio a s njegovog lica nije silazio suzdržljivi, dobroćudni osmijeh.

O nesnosnim i opasnim uvjetima na radnoj obvezi, bolje da kažem, na kopanju rovova i tranšeja na crti razgraničenja na Kupreškom polju, pričao mi je Božo Najdek, koji je imao kuću iznad zalužanskih vojarni. Sav smrznut i izmučen vratio se kući, sa stihovima pjesme, koju je sam sastavio:

*Oj Kupreško ravno polje,
Na te dođoh mimo volje.
S ove strane, za otadžbinu pali,
S druge strane, čuju se rafali.
S one strane Jure, Frane, Mate,
Svako dana, šalju nam granate.*

Zlokobne uniformirane osobe, koje pobuđuju strah kod našeg naroda, idu sve dalje u bezumnom nasilju. Na sve strane upadaju u kuće, maltretiraju koga zateknu i otimaju imovinu. Ako uglednim osobama, s titulom profesora ili doktora, ništa drugo ne mogu, gone ih na radnu obvezu u gradu, da metu u čiste ulice! A nad njima obično postavljaju nekog Jovandeku! Takva nehumanost mentalno bolesnih ljudi nagrđuje Banja Luku i njezinu inteligenciju. Za sadiste i paranoičke novog jednonumlja to ne znači ništa. Ne mogu bez napada i nasilja na ugledne građane nesrpskih naroda. Između brojnih primjera izdvajam slučaj gospodina Antona Ružica, kojeg su u vlastitom stanu u Knežpoljskoj ulici na broju 23 pretukle i teško ozlijedile takve spodobe. Ništa bolje nije prošao ni novinar i publicist Aleksandar Ravlić, kome je noću 23. ožujka 1994. upala u stan trojka siledžija, napali ga, izudarali a supruzi Miri svezali nekoliko zaušnica. Ovakve brutalnosti natjerale su ovog zaslužnog Banjalučanina na selidbu.

Vrhunac nasilja nad našim nedužnim narodom predstavljaju ubojstva. Netko strada na radnoj obvezi, netko na putu, ali najviše naših ljudi pobijeno je po vlastitim domovima. Neki su jednostavno strijeljani iz vatrenog oružja /Stjepan i Marija Vidaković, Mijat Lukenda, Ivo Bartulović, braća Vid i Tomo Anušić, obitelj Malčević.../. Drugi su grozno masakrirani, kao Stipo Lukenda Pišća, Mato Dizdar, Andrija Blažević,

Niko Blažević, supružnici Dujmenović i drugi. Neki su masakrirani a smrt ih je kao posljedica nasilja zatekla u Hrvatskoj. Tamo su podlegli Joso i Mijat Anušić iz Barlovaca, Tomo Bijelić iz Kuljana...

Zašto su siledžije pripremile ovakav "krvavi pir"? U taktici zaplašivanja, odgonjenja i etničkog čišćenja zločinci pribjegavaju ovakvim nedjelima. To su opasne, krvave, politički sulude, ali djelotvorne radnje. Toliko efikasne i jednostavne, da ih svatko može razumjeti. Ovo je najzornije protumačio neki ovčar "vrhovac", koji je u razgovoru s našim ljudima pojasnio: "Ha, jednome zaprijeti, drugoga prebij, trećega ubij! Četvrti će i sam pobjeći".

Sam pristup ostvarenja nasilnog etničkog pomjeranja je raznolik, s tim što se sve svodi na tri gradacije:

- Uništavanje, otimanje i pljačkanje imovine, s ciljem da se kod našeg naroda stvori uvjerenje o neodrživosti i životnoj opasnosti, kako bi se lakše odlučio na odlazak.

- Premlaćivanje. Tko to iskusi, najlakše se odluči na napuštanje rođne grude.

- Ubojstva, većinom sa zvjerskim masakrima. Nakon ubojstva ostaje kuća za useljenje i poticaj za susjeda da se uklanja, kako i on ne bi tako nešto ružno doživio.

U sva tri slučaja cilj je uvijek isti. Prisiliti na odlazak, ukloniti nerspski živalj na bilo koji način, pa bilo to i fizičkom likvidacijom. Sve s jednom nakanom, da zemlja, posjedi i kuće ostanu akterima nasilja. Ova tri vida odgonjenja našeg naroda zorno ćemo prikazati u narednim primjerima.

Joso Blažević

Joso je jedan od uglednih domaćina iz Kuljana. Kuća mu je bila blizu župne crkve. Kao predavač u Školi učenika u privredi bio je veliki znalac u izradi armature, radi čega je imao nadimak Biger. U godinama posljednjeg rata bio je u mirovini. Znao je i mogao lijepo posavjetovati i, dakako, pomoći. Tako ugledan čovjek i dobar kršćanin uvijek je rado viđen u našem župnom centru. Kad bih se vraćao kući i na ulazu u župni ured vidio njegove duboke cipele - koje nikad nije šnirao - znao

sam, da je Joso kod nas na kavi. Kad bi se opustio u društvu, znao bi se duhovito našaliti, pogotovo sa susjedom Stipom, koji bi mu u svojoj lakomislenosti i nasjedao, pa bi bilo šale na pretek. U kavani s prijateljem Joškom Štembergerom uvijek bi bilo burno. Uvijek bi mu Joško uz podignuti ton nešto spočitavao a Joso bi odbijao dimove, pijuckao, mjerio pogledom i povremeno dobacivao koju riječ, što je Joška poticalo da bude još glasniji. Tko ih promatra sa strane, rekao bi da se ne trpe, ali to je samo privid. Oni se poštuju i uvažavaju. Obadvije Josine kćeri već su otišle a sin Tomislav rano je zamijenio kuću u Moravicama, što je Josu teško pogodilo.

Kao ugledan čovjek, s dobrim imanjem i vrijednim objektom za farmu, bio je na meti pobornika uklanjanja našeg naroda iz banjalučkog kraja. Njega pokrenuti na odlazak, značilo bi osipanje gornjih Kuljana.

Za početak napadači su mu bacili bombu pred kućni ulaz uvečer 7. prosinca 1993. godine. Supruga Finka je spavala a Joso još bio u selu. Kad se vraćao, ništa posebno nije zamijetio. Noću nije ni mogao zapaziti oštećenja na fasadi. Nagazio je na komadiće stakla s polupanog prozora. No, mislio je da se sledilo, smrzlo tlo, pa škripi pod nogama. Moguće da je to pomislio i pod utjecajem šljivovice. Iako nije bilo veće materijalne štete, ovim prepadom stvorena je psihoza i nespokoj u kući. U njih se uvukao strah, da bi se to moglo ponoviti ili dogoditi nešto gore.

Tjedan kasnije, 14. prosinca, opet su imali večernji posjet. Kad su spavali, piroman je na gornjoj etaži farme zapalio sijeno. Štrčali se susjedi i probudili Josu. Gase požar, ali na nesreću, slab je tlak vode. Dvadesetak minuta kasnije dolaze i vatrogasci s cisternom. Pored sve dobre volje, teško je gasiti sijeno. Opet se pojavio plamen, čim su otišli vatrogasci. Joso sa susjedima bdije i gasi cijelu noć. Ujutro dolazim i vidim zgarište na gornjoj etaži farme. Veći dio krova je uništen. Strše kao ugljen crni rogovi i letve. Zapaljeno sijeno se dimi, jer u njemu tinja vatra. Dim se dizao sve do 18. prosinca. I što je ostalo, nije bilo za upotrebu, jer sijeno s mirisom dima krava neće jesti.

Milan, koji je zamijenio kuću s Josinim sinom Tomislavom, priskočio je u pomoć. Susjed u kući Jole Blaževića noću se nije pojavljivao, pa je prišao tek sutradan. Onaj naseljenik u kući Ante Blaževića, jako nezgodan tip, uopće nije došao vidjeti što se događa.

Stigla je i policija na uviđaj. Propituju, tko bi to mogao učiniti a iznervirani Joso ih pita: "Što je pošteno? Reći idi, nisi ovdje poželjan ili paliti?" Na ove riječi policajci, koji bdiju nad "oazom mira", ne rekoše ništa. Samo su slegnuli ramenima i otišli. Pandurska posla!

Da ga natjeraju na odlazak, planeri "zaokružene srpske celine" uništavaju mu posljednje uporište, samu kuću. Dana 4. siječnja 1994. godine, nešto prije 22 sata, palikuće su prišle njegovu domu. Dok su Joso i Finka spavali, ubacili su im bombu u susjednu sobu. Od jake eksplozije polomljeno je mnogo pokućstva u istoj sobi i na hodniku. Joso je glavom i rukama probio stakla i rolete na prozoru, pa iskočio napolje. S Finkom je bilo teže, ali uz njegovu pomoć nekako se iskobeljala kroz prozor. Sklonili su se kod kuma Jure Blaževića. Tek što su odsjeli, javiše im, da nešto gori na njihovu imanju. Prilazeći sa susjedima, uvjere se da gori kuća. Kakav vraški plan? Prvo su ih bombom potjerali, da bi im zapalili kuću. Dolaze i vatrogasci, ali sve je bilo kasno. Kuća je izgorjela. Krov se urušio, radi čega je u plamenu propalo sve pokućstvo. Sažgane su sve vrijednosti i dokumentacija. Sačuvali su samo ono odjeće, što su iznijeli na sebi. Opet je došla policija, obavila formalni očevid i otišla. Joso je ostao bez kuće i farme. Još su na imanju stajale ljetna kuhinja, štala, hambar, kukuruzana i garaža.

U ovakvoj situaciji Joso se zadržavao kod susjeda do proljeća. A onda se odlučio na ono, na što su ga nasilnici natjerali. Otišao je sinu Tomislavu u Moravice 22. travnja 1994. godine. Imanje je ostalo pusto. Na Petrovo, 29. lipnja iste godine, idem pješice na groblje Gajić. Prolazim pored Josine kuće. Sve je zaraslo. U dvorištu, po kojem nitko ne hoda, izrasla je visoka trava, iz koje se dižu zidovi spaljene kuće. A Joso? Čujem da se smjestio u Gradcu na moru. Ne odlučivši se na povratak, prodao je imanje, na kojem niču nove kuće. I ostade konstatacija, koja vrijedi za mnoge prognane u ovom ratu: neljudi potjeraše Josu s rodnog ognjišta!

Berislav Pajić

Kad se pređe pruga i krene kroz Ramiće, na prvoj krivini s lijeve strane stoji kuća Berislava Pajića. Još nije dovršena, ali je solidno građena. Berislav je mlađi čovjek, nemirna duha. S prvom suprugom imao je

tri krasne djevojčice, koje su se uvijek mogle vidjeti u dvorištu kako se igraju s drugom djecom. Kako je izučio automehaničarski zanat, vršio je opravke kola u garaži, koja se nalazila u sklopu kuće. Nabavio je mrtvačka kola, pa je s njima radio i nešto privređivao. Kako je snalažljiv, istim kolima je obavljao dosta posla tijekom rata u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. godine. Razvozeći posmrtnu ostatku pokojnika, naišao je na velike neugodnosti u Srbiji, radi čega se smirio kod kuće, popravljao auta i činio pogrebne usluge u našem kraju.

Srpski "jastrebovi" u Ramićima i pobornici etničkog čišćenja nisu lijepo gledali na Berislava. Kao pripadnik drugog naroda trebao bi otići. Takvu sudbinu namijenili su i susjedima Lipovcima i Majdandžićima. Da nevolja bude veća, u susjedstvu su imali neugodne pripadnike dominantnog naroda, koji su i međusobno potezali oružje. U takvoj situaciji svi Pajići, Majdandžići i Lipovci mogli su očekivati neprijatnosti. Jasno, i Berislav je morao misliti na nevolje s te strane.

Naravno, nije dugo čekao na nepravilike. Kako je običavao, jednom zgodom se preko Tunjica uputio u Banju Luku. Vozeći mrtvačka kola, zaustavljen je na barikadi. Tu su ga uhapsili i sproveli u Mali logor na Banjalučkom polju. Proveo je samo jednu noć u ovom zloglasnom mjestu, ali i to je bilo dovoljno da bude sav isprebijan. Odatle je vraćen kući u tako jadnom stanju. Zatekao sam ga kako sjedi na kanapeu. Sam nije mogao ustati. Supruga bi ga prihvatila ispod pazuha a on bi se donekle spustio na jedno koljeno, pa tek onda uspravio. Usput priča, što je te noći doživio. U zatvoru su bili i oni policajci, koji su ga priveli. Očito su tu bili radi njega, da bi što bolje organizirali njegovo mučenje. Najviše muke mu je zadavao neki Ciganin, koji se nad njim izivljavao cijelu noć. Kad vrag nalegne na kosti, doživljavaju se paklene muke. Uz prijetnje i udarce zapovjedili su mu da pjeva njihove pjesme. Onako pretučen, nije mogao biti u većoj nevolji. Kako da pjeva njihove pjesme, kad ne zna ni svoje. Jednostavno, nije imao smisla za glazbu. Stvarno, one noći je imao iskušenja i muke, poput onih sv. Antuna Pustinjaka. Koliko je bila duga, koliko teška ta noć, znaju samo on i dragi Bog.

Poslije ovog mučenja Berislav je tražio način, kako da pređe u Hrvatsku. Naime, nije imao drugog izbora. Moli da urgiram, kako bi to izveo s karitasovim konvojem. Međutim, na taj način u onakvoj bloka-

di za njega se nije moglo ništa učiniti. Bar onih dana, kad mu je bio tako potreban prijelaz.

Mjesec dana se oporavljao i tražio mogućnost da ode u Hrvatsku. Putem neke veze uspio je naći načina da ode. Čini se, da su mu pomogli pojedini susjedni Srbi, koji gledaju šire i ljudskije. Na koncu se ispostavlja, da ga jedni Srbi gone a drugi pomažu da ode. U svakom slučaju, morao je napustiti rodnu grudu.

Kuća je ostala prazna. Oko nje sve zarasta u travu i korov. Tijekom ljeta 1993. godine izniklo je sjeme bundeve u bašti pokraj kuće. Njezina vriježa je rasla i sve se više produžavala. Širila se pred garažom, uz sama vrata kuće. Ometnula se i narasla velika bundeva. Početkom rujna iste godine nestaje bundeva ispred kućnog ulaza. Netko ju je ubrao, spravio i pojeo ukusnu pitu. U kući i dvorištu, gdje je bujao život, vladalo je gluho mrtvilo. Tek koncem rujna netko useljava u njegovu kuću.

A naš Berislav? Kratko se zadržao u Zagrebu, pa se prebacio u Austriju, gdje se zaposlio. U travnju naredne godine javlja mi se telefonom u župni ured na Barlovcima i kaže da jedva čeka da se vrati. To mi se činilo čudnim. Odavde ljudi još uvijek odlaze a on bi se vratio? Promislivši, kažem mu: "Budi živ i zdrav, ma gdje bio! Bit će vremena za povratak".

Opet se lijepo snašao. Kupio je mrtvačka kola i smjestio se u Rajiću kod Novske, odakle nudi usluge pogrebnog društva. Koristi svaku priliku da doveze mrtvacu iz Hrvatske na Crkvene ili koje drugo groblje u banjalučkom kraju. Ostao je onaj isti Berislav, koji voli svoje mjesto, ali - stjecajem poznatih okolnosti - u njemu ne može živjeti.

Zvonko i Jelena Dujmenović

Napadi na imovinu i lica, s tendencijom etničkih micanja, predstavljaju presedan u suvremenom društvu, u kojem se drži do poštivanja ljudskih prava i privatne imovine, prije svega na vlastito mjesto boravka. No, to nije najgore što se događalo našem narodu u banjalučkom kraju. Jeziva su bila ubojstva, učinjena s teškim masakrima, koja nas navode na razmišljanje, što sve čovjek može biti čovjeku. Ovdje donosimo samo jedno od mnogih razbojstava ove vrste, koje se dogodilo na Petrićevcu.

U Majevičkoj ulici, dosta visoko, gotovo paralelno s bolnicom na Paprikovcu obitavali su Dujmenovići, izdanci starog roda, koji se s ovim prezimenom spominje među katolicima ovog mjesta još u 18. stoljeću. Zvonko Dujmenović, rođen 1940. godine, bio je poljoprivrednik, koji se poštenim radom na svom imanju brinuo za obitelj. Supruga Jelena, rođena 1956. godine, potječe od Majdandžića iz Šargovca. Imali su troje djece: Zoran, rođen 1978., Slavica 1982. i Marijana 1984. godine.

Kobnog dana 19. svibnja 1994. svi su bili kod kuće. Jelena se zatekla kod krave u štali. Oko osamnaest sati niz put su došla trojica muškaraca, odjeveni u trenirke. Čovjek bi rekao da jednostavno šetaju. Mirno su došli do njihove kuće a onda su se pretvorili u gorile. Jelenu su grubo utjerali u kuću. Jedan od njih dograbio je željeznu šipku, koja je služila kao ojačanje vratima. Njome i čim su stigli, tukli su roditelje a djevojčice su prisilili da gledaju masakr. Zoran im je morao predati ušteđevini, 3.000 maraka. To im nije bilo dosta, pa su i njega tukli. Uspio se istrgnuti i pobjeći iz njihovih šaka. U međuvremenu stradali su roditelji. Zvonku su na mrtvo prebili. Od divljačkih udaraca glava mu je tako smrskana i raskoljena, da su dijelovi mozga i krvavi tragovi bili ne samo po zidovima, nego i po stropu sobe. Istim ubilačkim nagonom okomili su se i na Jelenu, koja je pod udarcima pala u nesvijest. Ostavivši ih u krvi a djecu u stravi i užasu, ubojice su se udaljile. Nitko se nije snašao, niti ih smio slijediti.

Susjedi su shvatili što se događa, pa je netko dojavio i uskoro su se pojavila kola hitne službe. Kod Zvonke su mogli samo konstatirati nasilnu smrt a Jelenu su u komi odvezli u bolnicu, gdje je tri dana kasnije podlegla. Oboje su pokopani na Motičkom groblju. Zoran je bio toliko povrijeđen, da su mu morali staviti osam kopči. Kako djeca nisu mogla ostati sama, odvedena su kod Majdandžića u Šargovac.

Uskoro je useljena kuća Dujmenovića. Naseljenicima nije smetala krv na zidovima sobe. S gradskog groblja skinuli su tablu s natpisom sv. Marko, nataknuili na kolac i poboli porēd kuće. Stvarno, neke nastrane osobe, s poremećenim mentalnim ustrojem, iza kojih ostaju krvavi tragovi.

Pogled na naselje

Zabrinjavaju li koga ova barbarstva i grozna krvava djela osoba indoktrinirane i pomučene svijesti nad nedužnim žrtvama? Što se čini s takvima, koji se ne uklapaju u kulturni, civilizacijski svijet, u svijet suvremenog humanizma, ako hoćete i suvremenih integracija i tendencija globalizacije? Istina, u svijetu postoje sudišta, pred kojim se sudi zločincima. Ali što je s onima, koji su potjerali dva naroda iz banjalučkog kraja? Tu ne mislim na političare, nego na one, koji su osobno izgonili naš narod iz domova. Dobivam dojam, da sva ta svita tribunala u Hagu inklinira igri velikih. Od toga sudišta pravi se neki novi Nürnberški proces. Poslije Drugog svjetskog rata bilo je prijeko potrebno pohvatati nacističke vođe, osuditi na procesu, smaknuti ih i - mirna Europa. Sličnu tendenciju zapažamo i u ovom slučaju. Radi se po sličnom shemi. Treba pohvatati kolovođe i osuditi ih po zapovjednoj odgovornosti. Ne gledajući mnogo tko je agresor, tko nije, treba svaku stranu obezglaviti, ukloniti nepoćudne osobe i - mirna jugoistočna Europa! U redu! No, kakva je ta zapovjedna odgovornost, koliko rastezljiva, koliko se na taj način u ovom našem rašomonu opravdano ili neopravdano stavlja izvan zakona i sprovodi sječa glava u suprotnom taboru, o tome ne bismo ovdje govorili. Ne bismo analizirali odakle je sve počelo, od Ilije Garašanina, preko Miloševića, koji se našao u ulozi vođe dominantnog naroda, Šešelja... Ne bismo se ovdje čudili općem stavu svjetske javnosti, "koja nikako da prepozna agresora" i shvati, da je naš narod iz banjalučkog kraja na pravdi Boga potjeran sa svojih ognjišta. No, pada u oči, kako su za haški tribunal ovi, koji su u banjalučkom kraju počinili zvjerstva, "sitne ribe" koje nisu predmet ovog suda. Nisu bar do sada. Njih i takve treba prepustiti sudištima novonastalih država. Međutim, tamo gdje se isprepliću interesi i svatko vuče na svoju stranu, je li to izvodivo? Postoje li tu mogućnosti i politička volja? Što se tiče aktera nasilja u banjalučkom kraju, uglavnom još ne, jer se oni kao slobodni građani šetaju Banjom Lukom. Gledajući sva ta barbarstva i reagiranja na njih, slabo nam je uvjerljiva ta zapovjedna odgovornost. Jasnije nam je ovo drugo, tko nas je od Banje Luke odgonio, tko je činio nasilja. Ti koji su nas potjerali, nisu sankcionirani. Na slobodi su u našem kraju. Istodobno se međunarodni političari čude, što se naš narod ne vraća?!

Odlasci

Evidentna je činjenica, da je naš narod morao napustiti svoja ognjišta. U početku rata ti odlasci su bili pojedinačni, da bi se množili, kako je rat uzimao maha, Na koncu, tijekom "Oluje" i u danima koji su slijedili dogodio se masovni exodus, poslije koga je banjalučki kraj gotovo ostao bez našeg naroda, koji je tu imao najstariji korijen.

Pod prisilom poći u neizvjesnost iz svoje kuće predstavljalo je nešto nepojmljivo u našem mirnom narodu. Ali, kako su rasle tenzije, ratne opasnosti i pritisci, ljudi su morali razmišljati o odlasku. Najprije su odlazili oni, na koje je usmjeren najveći pritisak. To su prije svega vidjeniji, značajniji ljudi. Oni, koji su se u vremenu izbora eksponirali i stekli imidž nekakvih velikih Hrvatina i "ustaša", bili su trn u oku većinskom srpskom narodu, koji ni s kim nije namjeravao dijeliti vlast. Kako su ti veliki Hrvati vodili politiku i mnogo pričali, bili su nepoželjni za novo jednoulmje i vlast samo jednog naroda. Samo je bilo pitanje vremena, dokle će biti glasni. Napustili su rodni kraj, čim je postalo opasno. Kao gospoda Jovići, Opačak, Ljevar... Između ostalog, i radi njihova dugog jezika, preostali su snosili posljedice.

Drugi su morali odlaziti radi ekonomskih razloga. Kako nam je poznato, naš svijet je radnički svijet. Gotovo svi sposobni za rad bili su u radnom odnosu. Odjednom je ta masa radnika ostala bez igdje ičega. Otpušteni s posla, bez ikakvih primanja, osjetili su egzistencijalnu ugroženost. Kako u početku Caritas nije dovoljno razvio djelatnost svestrane pomoći, ljudi su se našli u nedoumici. U takvoj situaciji izvjesni broj ljudi se s obiteljima odlučio za odlazak, da bi izbjegli neimaštinu i nesigurnost. Sjećam se Lovre Kaurina Markovog iz Orlovca. S majkom, suprugom i djecom ostao je bez zaposlenja i sredstava za uzdržavanje. Kao i uvijek, uzdao se u radnička primanja, pa nije imao nikakvih zalih, ništa zasijano na okućnici. Bio je prisiljen otići na početku rata u Bosni i Hercegovini. Otišao je u Njemačku. Već 1996. godine imao je u Zagrebu parcelu zemlje sa skromnom starinskom kućom, pored koje je sazidao i pokrio novu obiteljsku kuću. Vrijedan čovjek, pa se riješio neugodne situacije.

Interesantno, postojala je i treća skupina ljudi, koji su među prvim odlazili a koje nitko nije tjerao. Poput Ferde Blaževića iz Orlovca i Ive

Batkovića s Unisa u Ramićima. Čini se, da su oni previše mudrovali. Na čistu miru digli se ljudi mijenjati imanja. U koegzistenciji oni su bili počudni, prihvatljivi i priznati. No, tu je nešto čudno. Kako taj Ferdo nije bolje sagledao što i s kime mijenja. Za svoje kućište na lijepome mjestu dobio je negdje u zapadnoj Slavoniji zabačeno imanje, za koje mu je sin - nakon što ga je vidio - poručio: "Tata, kad pođeš, ponesi mnogo aspirina! Ustrebat će. Ti ćeš ondje živjeti, ne ja!"

U početku, netko je odlazio s ovim, netko s onim razlogom. Pri kraju rata odlazilo se masovno, kako je tko uhvatio kakvu vezu. Jasno je, da se odlazilo radi opće ugroženosti. Ipak, neznatni dio našeg naroda je ostao na svojim ognjištima. Ostalo je vodstvo Crkve na čelu s biskupom. Ostali su i vodeći političari, g. Nikola Gabelić i g. Anton Ružić. Njih dvojica podnijeli su sve prijetnje, napade i nevolje na radnim obvezama, pa su i u tako teškim vremenima ostali u Banjoj Luci. Njima bi trebalo odati priznanja a ne onima, koji su otišli i iz Zagreba htjeli sjedeći voditi stvar našeg naroda u Banjoj Luci.

Strah

Svaki rat donosi stravu i užas, što predstavlja kritične neugodnosti i opasnosti za čovjeka na prostorima zahvaćenim sukobima. U nesigurnom vremenu, u kojem ljudi ginu, strah se ne može mimoići. U ratnom vremenu 1991.-1995. godine naš narod u banjalučkom kraju nije pošteđen bojazni, iako je živio u "oazi mira". Kako je naš narod bio maltretiran, tjeran na odlazak s masakrima i ubojstvima, nije bio spokojan, pa se u njega uvlačio strah.

U početku mnogo toga nismo ozbiljno shvaćali. Pa i za vrijeme rata u Hrvatskoj 1991. godine stanje u našem narodu kod Banje Luke nije bilo alarmantno, i pored vijesti s ratišta i naznaka, da nam se ne piše dobro. Jesmo se pribojavali, ali bez većeg straha i panike. Tek kad se rat prenio na prostore Bosne i Hercegovine, kad je i kod nas postalo nesigurno s napadima na imovinu i lica, s miniranjima i svakojakim nasiljima, zabrinuli smo se nad takvim stanjem. Strah se postupno uvlačio u narod. S razlogom smo se bojali za sve svoje i za sam život. U eskalaciji sukoba bojali smo se najgoreg, pojedinačnih stradanja, pogroma i izгона iz rodnog kraja.

Kako je vrijeme rata odmicalo sa sve gorim naznakama i nepredvidivim ishodom, svatko je bio u strahu a najviše ljudi sposobni za rad i pod vojnom obvezom. Imovina nije sigurna, nije siguran očinski posjed, pa nema sigurnosti ni sam čovjek. Našem čovjeku je ostalo da se ponaša poput Jose Tuzle u Kuljanima, koga na očevini pitaju nasilnici:

- Čija je to kuća?

- Do sad je bilamoja - rezignirano odgovara Joso.

U svakoga se uvukao strah, da će mu netko iz susjednog naroda učiniti nekakvo zlo, da će mu poslati policiju u raciju, koja bi ga gonila u vojsku ili na radnu obvezu. I što je najgore, boji se, da mu netko radi o glavi. Tako naš čovjek nije bio miran u svome domu. Kad su prijetnje postale svakodnevna pojava, pogotovo 1994.-1995. godine, mnogi naši ljudi nisu spavali po svojim kućama. Spavali su i zadržavali se po štalama i skloništima, načinjenim negdje blizu kuća, po šumarcima i živicama. Uvijek su se plašili, da bi ih mogla otkriti policija i odvesti u nepoznato. Njezini ih pripadnici mogu odvesti da se više nikada ne vrate ili negdje na crtu razgraničenja, gdje bi kopali rovove. Ljudi žive u strahu iz dana u dan, spremni svakog časa na približavanje uniformiranih bježati od kuće bilo kuda, samo da im ne padnu šaka. Tu nema iznimke. Negdje u srpnju 1995. godine idemo na sprovod Ruže Anušić na Obali u Barlovcima. Poslije sahrane iskupili smo se kod Ružine kuće. Pijući kavu, odjednom se nešto promijeni. Nigdje muškaraca kod kuće i u dvorištu. Nestali su na zvuk automobilskog motora. Pobjegli su se da se sprema racija, pa se posakrivali. Tek kad su shvatili, da to netko sa zakašnjenjem dolazi na sprovod, pojavili su se u dvorištu.

U tako nesigurnom vremenu ljudi su se morali bojati za svoju egzistenciju, pa su mjesecima i godinama provodili noći izvan svojih kuća. Strah se pojačavao rastom ratnih tenzija, te napadima i ubojstvima pojedinih ljudi. Tada bi poprimao posve iracionalne dimenzije. Ljudi bi bili izvan sebe. Bojali bi se i svoje vlastite sjene. Zbog prijetnji, straha i stresova gubili bi živce, pa bi izgledali žive ruine s načetom psihom, što se pokazivalo u ophođenju s tim ljudima. Kada je poslije nasilja i premlaćivanja na Božić 1994. godine obišla Barlovce predstavница švicarskog Crvenog križa, sa zabrinutošću je konstatala: "Jako su uplašeni!" Pojedinci su dolazili na takav stupanj rastrojenosti, da se više nisu mogli nositi sa svakodnevnim opasnostima, u kojima im je ugrožen život.

Tako je stradao Anto Debeljak u Živaji. Pod prijetnjama i neprestanim napadima, bojeći se da će ga razgoropađeni napadači ubiti, sam je sebi oduzeo život 7. svibnja 1995. godine.

Pod tako velikim pritiskom strah i panika zahvaćaju i one najmirnije. Kad su u listopadu 1993. godine masakrirali i ubili Niku Blaževića u Kuljanima, s prijetnjom je došla uniformirana i naoružana spodoba susjedu Ljubanu Domiću. Kao, on je na redu, ako se ne iseli. Pod takvim prijetnjama stvara se silni strah, koji izbacuje čovjeka iz njegove uhodane kolotečine, pa čini postupke, koje ni on sam sebi ne može objasniti. Sam Ljuban je tih dana govorio: "Ja sam sada k'o malo dijete. Ne znam što radim".

Dakako, i ja nisam bio pošteđen od straha. Tu svakodnevnu pojavu kompenzirao sam radom, prije svega angažiranjem u karitativnim raspodjelama. Tu bih zaboravljao na opasnosti. Narodu je to imponiralo, jer se stjecao dojam da se ne bojim. Ipak, bojao sam se. Pogotovo, kad sam preko dojava uočavao opasnosti, kad sam bio "na nišanu", prilikom provala i pucanja po župnom centru... No, najozbiljnije sam potresen prilikom nasilja na Božić 1994. godine. Tada sam sebe nisam mogao prepoznati. Kao Ljuban Domić, i ja sam bio "k'o malo dijete". Kako su tenzije rastle, nisam mogao dalje sabrano raditi. Jednostavno sam bio izbačen iz takta i čini mi se da sam došao k sebi tek u Vojnicu 1998. godine.

Masovni izgon

Polagano osipanje našeg naroda u banjalučkom kraju odvijalo se 1992.-1995. godine. Pod stalnim pritiskom ljudi su morali napuštati svoj rodni kraj. Prilikom odlazanja najteže je bilo naći način, kako de se iziđe i prijeđe preko Save.

a/ Najave izгона

Već se u jesen 1993. godine u našem narodu govorilo o masovnom odlasku. U općoj hajci na sve nesrpsko, ljudi su uviđali da im je teško opstati na svome. Sve učestaliji napadi na imovinu i lica, te ubojstva s jezivim masakrima, stvaraju takvu psihozu kod našeg naroda, da bi se

najradije sav pokupio i otišao. Čak i oni, koji do tada nisu pomišljali na odlazak, morali su se zabrinuti za svoju sigurnost. Krajem listopada 1993. godine uz kavu sjedim s gospođom Mirom Plazanić u Zalužanima, dok se mehaničar Pero Mršić vrti oko reglera na Lađi. Priča kako je prije nekoliko dana imala telefonski poziv. Neznamac je pitao, bi li mijenjala imanje. Usput napomenu, da bi mogao doći i pogledati u kakvom je stanju kuća. Nakon toga, dođoše dvojica. Ne pozdravljaju je, ne gledaju, niti što pitaju. Ulaze u kuću, pregledavaju je, penju se na kat. Nakon pregleda jedan od njih je plaši s vidnim nezadovoljstvom: "Ih, vi stari! Dokle ćete? Uskoro za vas nećemo imati ni mrtvačkih sanduka. Slat ćemo vas onako...". Žena se sledila i htjela-ne htjela pozabavila se mišlju o opstanku na svom ognjištu. Vidjela je, da je vrag odnio šalu.

Tijekom 1994. godine svatko je razmišljao o odlasku. Mimo uvjerenja da treba ostati na svome, mimo domoljublja, situacija je bila neodrživa. Tek tračak nade, da će stati ludilo nasilja, davao nam je nešto optimizma, ali i to se gubilo u općoj kritičnoj situaciji. Nakon "Bljeska" i rušenja sakralnih objekata u banjalučkom kraju sve su nam nade potopljene. Sve je spremljeno za naš kolektivni izgon, samo nam progonitelji nisu dali i mogućnost izlaska. I zato treba imati otvoren put. U blokadi ga nije bilo. Mnogi su maštali, čak s visova Kozare gledali Prekosavlje, koje im je bilo tako daleko. Sjećam se događanja nakon rušenja trnske crkve. Obitelji sinova Ante Lukende Brice nisu mogli opstati u oštećenim kućama tik do porušene crkve. Vratili su se na starinu, u Lukende. Čuvši za njihov dolazak, zaputim se tamo. Usput povezem i nešto karitativne pomoći. U dvorištu vidim samo žene i djecu. Tek kasnije se pojavljuju muškarci. Na svaki zvuk kola sklanjaju se, bojeći se racija. Uz kavu jada mi se Ivo, koji je braću udomio na očevini: "Dao bih kuću, posjed, traktor..., sve bih dao, da mogu s djecom i ženom preći Savu!" Čovjek izvan sebe, više nije mogao podnijeti nošenje glave u torbi. Nasilnici su stvarno prevršili svaku mjeru, pa golema većina našeg naroda rezonirala je ovako očajno i pesimistično.

b/ Izgon

Na masovni odlazak pokrenut je naš narod tijekom Oluje u kolovozu 1995. godine. Iako su Srbi iz Hrvatske upućeni dalje u Srbiju, ipak ih je dosta potražilo smještaj u banjalučkom kraju. Istodobno, pravo

na smještaj u ovom kraju polagali su Glamočaci, Grahovljani, Drvarčani..., oni iz tzv. visoke Krajine. U svakom slučaju, pod velikim pritiskom naš narod je pošao u izgnanstvo.

Tako teško i napeto stanje u našem narodu pogoršale su kolone Srba, koje su se slile u neprekidnu živu rijeku na Prijedorskoj cesti, koja se danima valjala prema istoku. Ne bio ovdje govorio o tome, kako je teško bilo tim Srbima, koji su digli oružanu pobunu u Hrvatskoj, pa su na koncu natjerani u bijeg. O tome bi mogao netko od njih pisati. Ovdje gledam muke svoga naroda, koji je bio miran, nikome nije kamenom razbio stakla na prozoru a morao je tako stradavati.

Svuda je bilo teško, ali najteže pored te ceste, počevši od Gornje Ivanjske, preko Mišina Hana, Ramića, Dragočaja, Zalužana, Šargovca, Vujnovića, Novakovića do Trna. Uz tu cestu bio je pravi pakao. Pridošlice iz nepreglednih kolona dolaze i jednostavno izgone naš narod iz kuća. Idu lica u vojnim odorama i daju kratki rok za iseljavanje iz središnjeg dijela Dragočaja, Mišina Hana, s Tunjica... Treba "osloboditi" kuće za nove pridošlice.

Kako smo mi u župnom centru na Barlovcima doživljavali ovakva događanja? Nakon svečane i lijepe proslave Gospe od Anđela 2. kolovoza nekako smo održali Službu Božju u sljedeću nedjelju, s malo svijeta na misama u crkvi i nešto više u Stranjanima. Tjedan koji je slijedio stvarno je bio tjedan velike muke za naš narod. Iskušenja su bila prevelika. U tolikom jadu i nevolji ljudi su bili izvan sebe. Mnoštvo nadošlih Srba ulazi u kuće. Negdje bi se smjestili skupa s domaćinima, da bi ih nakon par sati ili nakon dan-dva potjerali. Većinom bi nasilno izgonili. Tko se upinjao da ostane, bio je pretučen, kao Tomo Lipovac, Ilija Kaurin, Ferdo Topić u Orlovcu, Mijat Bartulović Minja u Barlovcima... i mnogi drugi. Po svemu sudeći, došla su teška vremena, s nemilim događajima.

U nedjelju 13. kolovoza na misama u barlovačkoj crkvi bilo je svega šezdeset pet "misara" a u Stranjanima nekako isti broj. Narod se jednostavno gubi i odlazi. Otkazujemo proslavu Velike Gospe na Crkvenama. Od mnoštva srpskih izbjeglica teško se moglo prijeći na drugu stranu Prijedorske ceste. Na misama u crkvi bio je svega dvanaest vjernika a u Stranjanima zatječem tridesetak zabrinutih i uplakanih Stranjančana i Matoševljana. Zbog nazočnosti naoružanih pridošlica na putu, nismo

mogli održati bogoslužje. U razgovoru shvatim, da je većina napustila svoje kuće. I oni namjeravaju ići. Otiđoše se spremati.

Dok su se praznila naša sela pri gradu i oko Prijedorske ceste, u onim daljim mjestima tek će zazvoniti zvono na uzbinu. U Kozari se spremaju proslaviti blagdan sv. Roka 16. kolovoza na Visokoj Glavici. Spremaju slavlje s pečenim janjcima, kao da se ništa ne događa. Čude se što nema svećenika da drži liturgijsko slavlje. Trebali su se samo naviriti preko Crvene Zemlje, pa vidjeti zgbiju na Prijedorskoj cesti. No, uskoro je i njima bilo jasno, da moraju ići. Oni posljednji su se u jednom teretnom vozilu spustili iz Kozare i Cerika, pa pošli u neizvjesnost.

Tako su se u desetak dana oko Velike Gospe ispraznila naša sela. Istodobno se osipalo i naše pučanstvo po gradu. Dakako, uz brojne izgone iz stanova i kuća. Kako čovjek nerado ide iz svoga, došljaci primjenjuju brutalnost i silu, pa prilikom izbacivanja - uz nemile scene - pravi domaćin bude pretučen. Prakticirali su nasilje, uobičajenu pojavu tih dana.

c/Sabirni centar u Budžaku

Lišen svojih domova, naš narod se praktično našao na ulici. Tada se nametalo životno pitanje: kako i kuda dalje? Oni snalažljiviji su nekim vezama odlazili pojedinačno i u manjim skupinama. Međutim, većina nije mogla računati na spas putem poznanstva. Kada je otvoren put za izlazak preko Srbca, jedina nada je bila poći na tu stranu. Zato je na brzu ruku, tako da kažem, spontano formiran sabirni centar u Budžaku. Kod Veterinarske stanice i Automoto društva bio je prostor ograđen žicom, s nešto nadstrešnica. Tu se sabirao naš narod i odlazio autobusi-ma. Gotovo svaki dan sam dolazio u ovaj centar. Neke sam tu dovezio sa sela, kao Barlovcane s Klepala. Uplakani, s jedom u srcu, ostavljali su svoje domove. Jednog jutra gledam ih pod nadstrešnicama. Jad je i dalje u srcu, ali nema plača. Presuše i suze! Ne može se uvijek ni plakati. U takvoj nevolji primijeti se i koji ukočeni smiješak. Gledam dva Ivaštana, kako stoje jedan nasuprot drugom na sredini sabirnog centra. Kao da međusobno salutiraju, ukočeno se prozivaju:

- August Jakovljević!
- Da, gospodin August Jakovljević!

Čovjek bi rekao, da je ljudima do zabave i u takvim trenutcima.

U prvom dijelu mjeseca rujna ispraznio se ovaj sabirni centar. Sve je otišlo preko Save. Još koji autobus iz grada odvezao je preostale u mjesecu rujnu, čime je završen izgon našeg naroda. Žalosno je bilo proći banjalučkim krajem. Dobiva se dojam, da se sve izmijenilo nestankom našeg svijeta s ovih prostora. Ono malo što je ostalo, ne pokazuje se, jer u tim ratnim danima opasno je bilo pokazivati se na ulici. U pogledu našeg naroda, Banja Luka je ispisivala svoje najcrnje stranice.

d/ Preko Save

Istjeran iz svojih domova, naš svijet je imao jedinu mogućnost, da se preko Save domogne Hrvatske. Ovaj, ne baš dobro organizirani put nade nije bio pouzdan. Nitko nije mogao jamčiti, da će nesmetano stići na drugu obalu. Veze su pokidane, pa se nije znalo, jesu li oni, koji su već otišli, uopće prešli Savu. Nemajući drugog izbora, ljudi su tjeskobno išli u neizvjesnost, promišljajući, dokle će stići. Hoće li uopće stići do rijeke? Ili u samu Savu? Kako su se u ovom ratu događali toliki pogromi, opravdano su strahovali nad svojom sudbinom. No, u cijelom tom pothvatu nada ostaje posljednja. Ona nada, koja ih vodi preko Save. Uz pljačke, prijetnje i torture dolaze do rijeke, preko koje ih čamcima prebacuju na drugu obalu, gdje ih čeka drugo ozračje. Tamo su odahnuli, osjetili da su živi, da više nisu u opasnosti. Rodbina traži i zbrinjava svoje a za većinu treba naći smještaj. Uz okrepu razvoze ih i raspoređuju po novim odredištima. Nažalost, po tuđim kućama. Uz svesrdnu pomoć lakše se diše, ali i dalje treba brinuti za svoju sudbinu.

Prognani

Kad se dogodio masovni izgon, banjalučki katolici su računali, da će - gdje god ih poslali - biti na okupu. I u tim novim, nepoznatim mjestima trebaju se grupirati mještani pojedinih sela i župa. Međutim, nakon prelaska preko Save nitko se nije mogao pobrinuti za ispunjenje tih njihovih želja. Kako su koji stizali, autobusima su ih razvozili na ova odredišta. Tako je banjalučki kraj ostao daleko iza vrhova Kozare a njih su smjestili uglavnom po tuđim kućama.

Naravno, to je samo privremeno rješenje. Ljudi su se namjeravali vratiti svojim kućama u rodnom kraju, čim im se ukaže prilika. Juro Lukenda zvani Svrđlić odlazi iz Barlovaca a u njegovu kuću već su ušle srpske izbjeglice. Uvjeren u skori povratak, pozdravlja se s njima i govori: "Hajdete, do viđenja! Eto mene za deset, petnaest dana!"

Ujesen 1995. godine Srbi su slabo stajali u zapadnoj Bosni. Očekivalo se, da će odstupiti i da će u Banju Luku ući HVO. Kad se vojska spustila niz Vrbas do Krupe, ponadali su se naši prognani ljudi povratku na svoja ognjišta. Mogli bi već prije zime biti kod svojih kuća. Međutim, to se nije ostvarilo. U zimskom razdoblju nadošlo je primirje, pa je povratak odgođen za proljeće.

U proljeće 1996. godine naš narod je imao veliku volju za povratkom u svoj kraj. S takvom željom očekivao se masovni povratak. Na nesreću, zbog opstrukcije sa srpske strane od toga povratka ne bi ništa. Godina Gospodnja 1997. proglašena je godinom povratka, što je dalo novu nadu i poticaj. No, ni tada se naš narod ne vrati svojim kućama. Vratili su se samo pojedinci u neznatnom broju. Oni i malobrojni, preostali u našem kraju, ne žive više u brojnoj katoličkoj grupaciji, nego u velikoj manjini, u dijaspori. Svi koji su otišli, ostadoše razasuti po Hrvatskoj i diljem svijeta.

Kako se snalazi taj naš iseljeni narod? Oni, koji su zamijenili ili prodavali imanja u rodnom kraju i stjecali posjede u Hrvatskoj, prilagođavaju se životu mjestu, u kojem žive kao pridošlice. U gradskim sredinama ta promjena prolazi bezbolnije, jer im dođe kao neka uobičajena selidba. Ipak, ni tu ne prolaze bez bolnog saznanja, da nisu svojevoljno, nego pod pritiskom mijenjali mjesto obitavanja. Ostali, koji se slabije snalaze, dugo se zadržavaju po tuđim kućama a kada tome dođe kraj, ide se na različita rješenja: sam se nekako skući, snalazi se kod rodbine, ide u izbjegličko naselje, ili u kuću, koju je otkupila država i dala mu da u njoj stanuje do daljnjega. Mlađi se školuju i lakše uključuju u društveni život. Lakše rješavaju svoju egzistenciju, jer imaju mogućnosti za zapošljavanje. Oni, koji su razasuti po svijetu, snalaze se po tuđini. Tamo su otišli i tamo će ostati. U takvoj situaciji tek ponetko se odluči na povratak iz Hrvatske a iz svijeta teško je očekivati da se itko vrati.

Našavši se u novoj sredini i podneblju, s drukčijim mislima i htijenjima, naš narod u Hrvatskoj postaje sve manje bosanski, manje banja-

lučki. Neki, koji se pojave u medijima, stide se, pa prešute da su živjeli u Banjoj Luci. Većina se uklapa u novu sredinu, poprima nova obilježja a istodobno postupno gubi od svoje "bosanštine". Uostalom, to se događa kad se duže živi u drugoj sredini. U susretima promatram mnoge, pa uviđam te promjene kod ljudi. Ilija Jakobašić i Franjo Radman Veliki iz Kuljana, naseljeni u Smrtiću kod Okučana, već izgledaju kao pravi Slavonci. Sličan dojam ostavlja i stari Marko Tuzla u Ivanovom Polju kod Daruvara. Ivo Kašljević, Nedo Marić i Anto Šalić, poput mnogih metalaca iz tvornice alatnih mašina "Jelšingrad" rade u sisačkoj Željezari. Više rade, manje štrajkaju, da dobiju zarađeno. U svemu se uključuju u način života nove sredine. Ljuban Domić Čovin iz Kuljana skrasio se u Josip Dolu. U susretu s njim, gledam ga. Kao da se srastao s onim ambijentom. Kao da se tu rodio. Tko ugleda Šimu Relju na Udbini, s kilometarske udaljenosti rekao bi, da je to pravi Ličanin. Beba Blažević, negdje dole kod Šibenika odrezala je kosu. Mislim se, je li to još uvijek ona Beba, koja je redovito dolazila na mise u barlovačkoj crkvi? Kako izgleda bez bujne, duge, crne kose? Mislim da je to sada drugo stvorenje u vrelom kršu Dalmacije. A moj nećak Štef radi u Zagrebu, igra za lokalni nogometni klub, živi i vlada se kao rođeni, a ne kao novokomponirani Zagrepčanin. Samo Velika Janja /Kaurin/ ostaje ista. Prava Ivaštanka, pa bila kao snaha u Žicinom putu u Orlovcu, bila u Zagrebu.

A naši političari? I dalje pričaju, samo se čuju manje nego u rodnom kraju. I to što se čuje, svodi se na sljedeće: oni iz Zagreba brinu za stvar Hrvata u Banjoj Luci. Mnogi "zajedničari", koji nisu molili krunicu, nego se posvetili bratstvu i jedinstvu, sada su naravno, novokomponirani Hrvati, neki i velike Hrvatine.

Ipak, nova sredina čini svoje. Ljudi se prilagođavaju i mijenjaju. I konverzacija je drukčija, jer mu sredina diktira nešto izmijenjeni rječnik. Više to nije ona naša stara, dobra "raja", nego društvo. Ne kaže se kašika, nego žlica. I tako redom.

Pored svega toga, što se dogodilo, ti ljudi za mene ostaju isti. To je naš svijet, moj narod, ma gdje god bio. Lijepo ga je vidjeti, sastati se sa svojim ljudima. Tada u nama oživi ono banjalučko, od mlinova u Vrbani, preko Tunjica pa sve do Krnjina.

Nakon rata

I tako, dalje teče najnovija povijest Bosne, ujedno i povijest Banje Luke i njezinih katolika. Nemilosrdno prognani, s nemogućnošću povratka padaju u zaborav. Da nema banjalučkog biskupa i njegovih vapaja, za njih se ne bi ni čulo.

Istodobno, u ovakvoj Bosni sve stoji u svome redu. Svatko radi svoj posao. I stabilizacijske snage, humanitarci, domaći političari, sve komponente vojske i policije. Poštuju se ljudska prava i prava naroda. Svjetska organizacija uz vojsku šalje visokog predstavnika, kao što je nekad rimski car slao u Ilirik svog upravitelja. Sve je u redu. Svatko pohvalno radi svoj posao, za koji prima odlikovanja i nagrade. Samo u eri te svjetske dobrote i brige za nas nestade katolika u banjalučkom kraju! Još ponetko spomene, da se stvara "multietnička" Banja Luka! Bez našeg naroda? Gdje je pogreška? Pitaju li se za to u sjedištu NATO-a, Europske unije, Ujedinjenih naroda, na sudištu u Hagu...? Pitaju li se domaći političari, što se dogodilo s najstarijim segmentom u etničkom spektru na prostoru banjalučkog kraja? Na zauzimanje za naš narod i vapaje, iza pojedinih diplomatskih maski nazire se cinični osmijeh. Nekad je banjalučki kraj bio dio banovine Slavonije, zatim Turske Hrvatske. Što je sada i kako ga nazvati? Najvjerojatnije onako, kako to suvremeni namjesnici odrede. Dakako, uz pranje ruku!

FRANJEVAČKI SAMOSTAN I CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG NA PETRIĆEVCU

Kad u današnjem vremenu spominjemo Petrićevac, najprije pomislimo na franjevački samostan i gradski kvart na zapadnom rubu Banje Luke. Ovo današnje poimanje ukazuje na prvotni Petrićevac, koji se kao katoličko selo spominje u 18. stoljeću. Tadašnji Petrićevac na domak Banje Luke nalazio se na istoimenoj uzvisini. Središnje seosko naselje bilo je smješteno na širem prostoru sadašnjeg regionalnog bolničkog centra na Paprikovcu, gdje je - kod Glavaševih kuća - svojevremeno bio banjalučki župni stan s kapelicom. Preostali dio naselja bio je razasut po najvišoj uzvisini petrićevačkog brda zvanog Grad i po njegovim padinama. Zemlje u nizini, sve do Budžaka i Rosulja pripadale su Petrićevcu.

Međutim, u novijoj povijesti značajan je franjevački samostan na maloj uzvisini ispod petrićevačkog brda. Ta uzvisina, starinom zvana "Dudić", dominira budžačkom ravnicom i inače širokom vrbaškom kotlinom na području sjevernog dijela Banje Luke. Samim time, dominira i sjevernim prilazima gradu, prije svega suvremenom autocestom, koja prolazi ispod samog brežuljka, na kome je samostansko zdanje.

Čini se da uzvisina "Dudić" nije imala nikakvog značenja sve do potkraj turske vladavine u Bosni i Hercegovini. Do tada je predstavljala samo jedno od mnogobrojnih imanja begova Šibića iz Banje Luke. Jedno vrijedno i pitomo imanje u blizini grada, na kome je bio nastanjen jedan od kmetova, sa skromnom seoskom kućom, štalom i hambarićem.

U 60-tim godinama 19. stoljeća "Dudić" postaje značajno mjesto, na koje su pažnju skrenuli domaći franjevci, namjeravajući na njemu izgraditi samostan. Naime, tada je cijela Katolička Crkva u banjalučkom kraju bila u okvirima triju župa: Banja Luka, Ivanjska i Rakovac. Još nije bilo biskupije, još nisu došli oo. trapisti i časne sestre. Franjevci

su na čelu s tadašnjim banjalučkim župnikom fra Stipom Radmanom odlučili graditi samostan na "Dudiću". Na kupljenom zemljištu nije se moglo početi s gradnjom sve do 1873. godine. U međuvremenu, došli su oo. trapisti, naselili se u Delibašinom Selu i prije franjevačkog podigli svoj samostan 1869. godine.

Burna povijest franjevačkog samostana na Petrićevcu

Od početka gradnje 1873. godine do danas samostan je imao neobično burnu prošlost. U tome, ne baš dugom razdoblju, sedam puta je građen, dograđivan i preuređivan. Prvotno samostansko zdanje podignuto je 1873.-1875. godine. Samo tri godine kasnije, u borbi austrijske vojske s pobunjenicima 1878. godine spaljena je zgrada samostana. Narednih godina, do kraja 19. stoljeća dva puta su izvođeni radovi na istom zdanju; najprije je popravljen i podešen za obitavanje redovničke zajednice 1880. godine. Zbog nemogućnosti da se solidno restaurira zgrada, samostan je ostao u lošem stanju, zbog čega se moralo opet raditi na njemu 1887. godine, s preinakama i solidnijem uređenju. Tako saniran samostan je služio svojoj svrsi četrdesetak godina, nakon kojih se opet moralo nanovo raditi na "Dudiću". Pod vodstvom gvardijana fra Petra Ćorkovića srušen je stari samostan s crkvom, da bi u vremenu 1928.-1931. godine bilo izgrađeno novo zdanje, Petrićevac "iz bajke", samostan i crkva sa dva tornja. Ovo monumentalno i stilski sjedinjeno zdanje, s preostala dva samostana /trapističkim u Delibašinom Selu i čč. sestara u Budžaku, ostavlja lijep europski dojam na sjevernom prilazu tadašnje Banje Luke. Međutim, i ovo zdanje nije bilo dugog vijeka. Godine 1969. razoren je u katastrofalnom potresu. Novi samostan s prostranom crkvom, na istim temeljima izgrađen je 1973.-1975. godine. Dvadesetak godina kasnije, točnije rečeno 7. svibnja 1995. godine, spaljen je samostan /drugi put u povijesti/ a crkva je raznesena eksplozivom. Od crkve je ostala samo golema ruševina a od samostana samo goli zidovi. Sve što je moglo izgorjeti, izgorjelo je. Nakon rata, samostan je opet obnovljen 1997. godine. Obnovljene su i gospodarske zgrade, u čijem sklopu je adaptirana povećana kapela, koja služi umjesto eksplozivom raznesene i još neizgrađene crkve.

Franjevačka zajednica nazočna je na Petrićevcu od 1876. godine, kada se tu doseljava rezidencija iz Ivanjske. Franjevci su se lijepo smjestili na "Dudiću", opsluživali petrićevačku župu i ostale župe distrikta. Međutim, doživljavali su i velika iskušenja. Dvije godine nakon useljenja, pri austrijskom zaposjednuću Banje Luke spaljen je samostan. Samostanska obitelj je u zadnji čas izbjegla oo. trapistima, odakle su naredne godine proveli u ljetnikovcu bega Džinića u Kumsalama. Obnovivši samostan, redovnička zajednica mirno je živjela do Drugog svjetskog rata. U istom ratu i poraću mnogo su pretrpjeli redovnici, kao i u fatalnom potresu 1969. godine. No, tu nije bio kraj nevoljama. Nadošao je ovaj posljednji rat, u kojem su franjevci ovog samostana podnijeli mnogo tužnoga, teškog i tjeskobnog.

Dramatični ratni događaji

Starijim osobama još su u sjećanju burna događanja na Petrićevcu tijekom Drugog svjetskog rata. Borbe, smjene vojski i vlasti, oduzimanje zemlje i dobara, prijetnje iseljenjem, oduzimanje dijela samostana za smještaj stanara... Međutim, dramatičnih događanja, povezanih sa samostanom, bilo je i prije i poslije Drugog svjetskog rata. Teška situacija bila je u vremenu borbi austrijske vojske s pobunjenicima 1878. godine, kada je samostanska zajednica u posljednji čas izbjegla oo. trapistima, odakle su gledali kako im gori samostan na Petrićevcu. Kolika je opasnost bila po franjevce, bilježi njihov tadašnji poglavar fra Stipo Orlovac: "Fala dragom Bogu kad je ostala glava na ramenu!... dočim smo mi na čerek sata sretno izmakli - ele blaženi koji uteku, jer su njihove glave na ramenima ostale!"³

Ipak, po okrutnosti i dramatičnosti - pored svih ljudskih prava i mirovne koegzistencije, čime se diči suvremeni svijet - događanja u svezi sa samostanom u posljednjem ratu, nadilaze sve dotadašnje.

Ta dramatičnost s neželjenim događanjima nastaje na početku rata i u vremenu njegovog trajanja sve se više pojačava. Samostanskoj zajednici na Petrićevcu, kao i katoličkom narodu istog mjesta upućivani su

³ Arhiv Franjevačkog samostana na Petrićevcu, fasc. Ivanjska

zloslutni signali: prijetnje, pucanja, najave zala..., čime se htjelo reći: "Ovdje vam nema mjesta! Selite se!" Strašno je bilo 10. 4. 1992. godine, kad je na samostan i crkvu bačeno nekoliko projektila iz raketnog bacača, tzv. "zolja". Jedan projektil, koji je bio usmjeren prema crkvi, zabio se u stablo breze, pa je dugo vremena imao ulogu eksponata na drvetu kraj puta ispod samostana. Međutim, najgore je bilo u samostanu, kod vikara fra Ivica Matića. Tri su "zolje" bačene na prozor njegove sobe, u trenutku kada je fra Ivica spavao. Prva je udarila u okvir prozora i tu eksplodirala a druge dvije su uletjele u sobu, gdje su pri eksplozijama učinile toliki lom, da se čovjek čudi tolikom demoliranju. A fra Ivica je ostao čitav i bez vidljive ozljede. Ljudi, koji su gledali taj prizor pustoši u sobi, čudili su se kako je fra Ivica ostao živ. Netko je duhovito komentirao epilog toga prepada: "Tu je poginuo anđeo čuvar a on je ostao pošteđen!" Još jedna zanimljivost vezana je uz ovaj prepad. U općem košmaru polomljenih stvari i razbacanih predmeta na sredini demolirane sobe ostala je čitava knjiga pod naslovom "Evo, sve činim novo!"

Iste noći u župnom stanu na Barlovcima bila je mati č. sestre Gašparine Čolić. Tako, došla je iz Vrbanjaca posjetiti kćer. Sutradan iz Banje Luke odlazi autobusom za Vrbanjce. Neka spodoba u vojnoj uniformi, nešto ni nalik na momka /a po dobi trebao bi biti momak/ hvali se: "Noćas sam pustio tri zolje na jedan prozor. Nema šanse da tu itko ostane živ". Žalosno! Zločinac svoj zločin i ne krije; čak se i hvali. I neumjesno se hvali, jer ih je više sudjelovalo u napadu. O zemljo Božja, svašta po tebi hoda!

No, ovo i ostali manje značajni napadi na samostan i posjed samo su uvertira u ono najgore: rušenje crkve i paljenje samostana. U eter su svakodnevno odlazila uvjerenja, da je Banja Luka s okolicom "oaza mira". A stvarnost je bila drukčija. Ubojstva /obitelji Batagelj, Dujmenović, Vidaković, Grgić, Topić, Malčević.../, odgonjenje pripadnika drugih dvaju naroda, miniranja i druge nepodopštine govore, da je ovo područje za katolike bilo sve drugo, samo ne "oaza mira". Slučaj sa petrićevačkim samostanom to zorno potvrđuje.

Najteži dan na Petrićevcu

Kako vidimo, teških dana za samostansku zajednicu bilo je više u turbulentnim vremenima. Ipak, najgori dan osvanuo je 7. svibnja, Gospodnje 1995. godine. Kao inače, i taj dan počeo je sa zastorom tamne noći, u kojoj svoje zločinačko lice skrivaju osobe s nečasnim namjerama.

U mrkloj noći, oko 1,50 sati narušen je mir samostanske zajednice. Na prilazima i ogradama franjevačkog samostana pojavile su se zakrabuljene osobe, kakve vidimo u nekim akcijama specijalne policije. Najprije je jedna od tih prijetećih spodoba ubila psa u dvorištu iz vatrenog oružja s prigušivačem. Nakon toga aveti su počeli provaljivati u samostan i crkvu. U tom trenutku u samostanu bilo je sljedeće osoblje:

fra Dujo Ljevar, gvardijan
fra Ivica Matić, samostanski vikar
fra Alojzije Atlija, umirovljeni svećenik
fra Stanko Buzuk, župni vikar
fra Ivo Jakovljević, svećenik
Fidelis Bašić, časna sestra
Helena Radman, časna sestra
Dragomira Milić, časna sestra
Ankica Marić, koja je radila na gospodarstvu samostana.

S ovim osobljem zatekao se i Aleksandar Obrdalj sa suprugom iz Teslica, koji su trebali s karitasovim konvojem izaći u Hrvatsku.

Barbari su uz lomljavu provalili u samostan. Cjelokupno osoblje, što su ga našli u samostanskoj zgradi, spratili su u jednu od dvije manje prostorije do blagovaonice. I svećenike, i časne sestre i civile. Dok su provaljivali i sabirali ih, samo je gvardijan uspio udaljiti se i nije bio s redovničkom zajednicom u narednim noćnim satima.

Za napadnuto osoblje ovo je bila noć strave i užasa u samostanu. Crne spodobе u crnoj noći presretali su osoblje u samostanu i brutalno ga kao roblje gonili u rečenu prostoriju. Svi su morali leći po podu, s glavom priljubljenom uz pod. Svi su to nekako podnijeli osim najstarijeg člana samostanske zajednice fra Alojzija Atlije. Onako bolesnog

/visoki tlak, slabost srca, šećer.../ sveli su ga s kata i plegli u prostoriju s ostalim sabranim osobljem. Takvo krizno stanje teško je podnosio. S otežanim disanjem pokazivao je sve simptome srčanog udara. Već se čuo samrtni hropac. Fra Stanko je molio da mu može pridići i pridržati glavu, no gorila s uperenim automatskim oružjem je dreknula na njega. Fra Stanko molećivo primjećuje:

- Pa, umire čovjek!

- Umire! Pa neka! Koliko je naših izginulo? Glavu dole! Sve ću vas pobiti! - razjareno čudovište prosipa prijeteća upozorenja. Fra Alojzije je izdahnuo poslije 3,00 sata.

U međuvremenu, suvremeni barbari i pljačkaši radili su svoj posao: pljačkali su samostan, posipali ga fosforom i time ga pripremali za paljevinu. U crkvu su uvlačili sanduke eksploziva, povezivali ih i pripremali za aktiviranje. Sve su to učinili za sat, sat i pol vremena.

Kad su pripremili pakleni plan, naredili su svima da se dignu i povelu ih iz samostana. Zakrbuljena spodoba, koja je bila na glavnim ulaznim vratima, pitala je sprovoditelje:

- Je li bilo što?

- Bilo je, bilo! - slijedio je odgovor. Naime, pitao je, je li bilo što novaca, dragocjenosti, televizora, tehnike, što prije paljevine uzimaju sebi.

Poveli su ih onakve, kakve su ih zatekli na spavanju, u pidžamama. Kamo? Što će učiniti s njima? To nitko od nevoljnika nije znao. Prestrašeni i potreseni, pomišljali su da ih vode na likvidaciju. Ipak, vodili su ih izvan domašaja eksplozije, koja je trebala uslijediti. Izveli su ih pješačkim putem gotovo do puta, koji vodi za Motike. Dovedi su ih na parcelu desno od pješačkog puta. Na prijeteću zapovijed morali su poleći po oranici, doslovno "glavu staviti pod brazdu". U međuvremenu, pljuštale su prijetnje, grozeći se, da će ih sve pobiti, ako se samo netko pomakne. Oko 3,30 sati zapaljen je samostan, što je još više povećalo nespokoj samostanskog osoblja.

Negdje oko 3,50 sati prolomila se strahovita eksplozija. Njezina grmljavina odzvanjala je banjalučkom kotlinom, valjala se preko zalužanske kose, obroncima Kozare i utihnula negdje iznad Šimića. Betonsko zdanje samostanske crkve odletjelo je u zrak. Od zdanja je ostala ru-

ševina golema, čiji su ostaci, veliki kameni blokovi i sitniji otpaci razbacani daleko uokolo, tako da su se vidjeli podaleko u bari, gotovo do same stare Prijedorke ceste. Komadi bakrenih limova s već nepostojećeg krova crkve razbacani su nadaleko a neki su visjeli po okljaštranim krošnjama obližnjih lipa. Tako je planirano: crkvu srušiti a samostan spaliti. Tutanj, eksplozija i vatra sa svojim učincima porazno su djelovali na osoblje, koje je bilo primorano ležati na oranici.

Nakon tako obavljenog posla, vandali su odjednom nestali. Već je svitanje a osoblje samostana je još uvijek na oranici u spavaćoj odjeći. Prvi im je prišao Vlado Bajlović zvani Zurio, katolik, koji je obitavao u blizini. Kako je već bilo svitanje, već prolaze pravoslavni preko samostanskog posjeda. Idu na posao. Vide i znaju što se dogodilo. Zlurado dobacuju: "Sve ove treba pobiti!"

Ovakva brutalnost bila je previše za samostansko osoblje. Pod tako strašnim dojmom svi su u nedoumici. Fra Stanko počinje moliti krunicu. Fra Ivo Jakovljević gurka časnu sestru Fidelis:

- Sestro! Ja sam ponio ključ od samostana!

- Fra Ivo! Vidiš da nema ni vrata! - odgovara i smiruje ga sestra.

Fra Ivica Matić je iz susjedne, još katoličke kuće nazvao biskupiju i obavijestio što se s njima događa. Da ih koji neodgovorni divljak ne bi napao, odmaknuli su se od puta i prišli bliže razorenoj crkvi i zapaljenoj samostanu, ali zbog straha od mina /rečeno im je da je sve minirano/ i ruševnog oko razorenog zdanja nisu mogli bliže prići. Uostalom, samostan je bio u plamenu, pa se nije imalo kamo. Odmah su došli iz biskupije, pokupili ih i odveli u biskupiju, na željeni predah, osvježanje i oblačenje.

Epilog djelovanja sinova tame na Petrićevcu dana 7. svibnja u toj groznoj noći bio je sljedeći:

Cijela crkva je razorena. Kripta je provaljena, pogotovo pod korom. Ispod sakristije nije sve razvaljeno, pa je ostalo nešto betonskog zida i u gornjoj zoni. Inače, u kripti crkve bilo je skladište humane katoličke organizacije Caritas.

Samostan je zapaljen. Gorio je i dimio se dan-dva a kasnije je nastavljena paljevina gospodarske zgrade. U samostanu je sve pljačkan, zapaljeno i izgorjelo, osim knjižnice, koja se nečijom naredbom nije

smjela zapaliti. Začudo, ostala je pošteđena metalna kasa, koja je kao neki neugledni stolac stajala u zapaljenom gvardijanatu.

Te noći gospodarska zgrada nije minirana ni paljena. Ankica Marić je spavala u jednoj sobi za služinčad u sklopu iste zgrade. Na njezinu sreću, tim groznim piromanima i rušiteljima cilj nije bila gospodarska zgrada, pa tamo nisu ni ulazili. Valjda im nitko nije naredio da ruše ili pale tu zgradu. Ankica je iskoristila tu okolnost, pritajila se i nije se javljala. Zbog eksplozije potresla se soba i srušio se neki ormar, pa je lakše ozljeđena.

U prijepodnevnim satima na ruševine crkve i gorući samostan dolazi kancelar biskupije, o. Ivica Božinović. Stoji kao prorok Jeremija nad razvalinama Jeruzalema. Crkva je raznesena, samostan još gori a tijelo pokojnog fra Alojzija je još u gorućem zdanju. S pristiglim Slavkom Lipovcem i još nekim katolicima uspio ga je izvući i položiti u garaži... Zbog takve situacije njegov se ukop nije mogao obaviti na samostanskom, nego na groblju sv. Marka.

Nakon takvog divljaštva još se mnogo toga događalo na Petrićevcu. Tek s dozvolom policije mogli su radnici Caritasa izvoziti iz skladišta, što se dalo izvesti iz razvaljene kripote. Odvozili su i iz samostanskog podruma, knjižnice i gospodarske zgrade. U međuvremenu, sitni lopovi noću radili su svoj posao. Oni odvažniji radili su to i po danu. Dok je policija bila na jednoj strani porušene crkve i zapaljenog samostana, oni su operirali na drugoj strani. Nije se sve uspjelo izvući i spasiti. Lopovi i zagriženi naseljenici oko samostana podizali su tenzije, pa i pored "nemoćne" policije samostanu se više nije moglo prilaziti. Pljačkaši su odnosili sve što se može odnijeti. Na koncu su zapalili i gospodarsku zgradu.

Da ovo čudovišno događanje na Petrićevcu nije bio samo neki hir pojedinaca ili neke neodgovorne rulje, potvrđuje više datosti:

- specijalna postrojba u posebnim odorama. Samo su im se oči vidjele
- velika količina eksploziva
- crkva je razorena eksplozivom a kuća zapaljena. To se isto ponavljalo u Presnačama i u Trnu
- samostan je zapaljen a knjižnica je ostala čitava

- činjenica, da su u policiji već oko 2,30 sati znali da je "napadnut franjevački samostan na Petrićevcu", jer se to čulo na toki-voki aparatu jednog od napadača a prije 3,00 sata obaviješteni su u policijskoj postaji u Budžaku za napad i zločin nad osobljem samostana i imovinom, ali ništa nisu učinili da spriječe to nasilje
- priča se da je nekoliko dana prije rušenja odnesena projektna dokumentacija crkve iz Urbanističkog zavoda Banje Luke. Tko je to učinio? Naravno, ne zna se!

Najljepši dan na Petrićevcu

Pored teških i opakih vremena, na Petrićevcu je bilo i lijepih, ugodnih dana. Bilo je kraćih i dužih razdoblja, u kojim je samostanska zajednica mirno ostvarivala svoje poslanje posvećenosti. Lijepo je bilo vidjeti dogotovljen kompleks zdanja i uzdizanje rezidencije u rang samostana 18. listopada 1885. godine. Lijepo se osjećala bratska zajednica u novom, lijepom samostanu i još ljepšoj crkvi u izdanju gvardijana fra Petra Ćorkovića. Ugodno je bilo i 1975. godine, kad je na temeljima potresom srušenog zdanja izgrađen novi samostan. Ali najljepše je bilo 22. lipnja 2002. godine. Iako pored tek obnovljenog samostana nema velebne crkve, ljepota je bila u nečemu drugome, u događanju na samostanskom posjedu. Naime, toga dana je na istom posjedu boravio Sveti Otac papa Ivan Pavao Drugi. U sklopu posjeta Bosni i Hercegovini, bosansko-hercegovačkoj crkvenoj pokrajini i banjalučkoj biskupiji, doček Njegove Svetosti, središnje slavlje i proglašenje blaženim sluge Božjega Ivana Merza upriličeno je na Petrićevcu.

Koliko nam je poznato, Papin dolazak planiran je godinu dana ranije. Na proslavi sv. Ante Padovanskog na Petrićevcu 13. lipnja 2003. godine biskup Franjo Komarica napomenuo je tu mogućnost. No, narod to još nije ozbiljno shvatio. Početkom 2003. godine sve se više govorilo o posjetu Svetog Oca, pa je već bilo izvjesno, da će doći u Hrvatsku. Počelo se govorkati da će doći i u Bosnu, u Banju Luku, rodni grad sluge Božjega Ivana Merza, da ga tu proglaši blaženim. O tome sam imao posebno mišljenje. Kada već dolazi u Rijeku, Zadar, Dubrovnik i Osijek, valjda će biti u planu da jedan dan "skokne" i u Banju Luku. Na

moje veliko iznenađenje ispostavi se, da Sveti Otac dolazi u Banju Luku neovisno o posjetu Hrvatskoj. U Hrvatsku dolazi početkom lipnja a za posjet Banjoj Luci određena je nedjelja 22. istog mjeseca 2003. godine.

Da, Sveti Otac će doći u Banju Luku. A gdje? Razmišljao sam o toj lokaciji i uvijek mi je na umu bila biskupija sa svim svojim sadržajima. Imao sam na umu i druge mogućnosti: trg u gradu, stadion, trapiste, zračnu luku u Zalužanima, ali sve mi se to činilo malo vjerojatnim. Kad mi je biskup u razgovoru, negdje u ožujku, rekao da će Njegova Svetost doći na Petrićevac, začudio sam se takvom izboru, jer ovo mjesto stvarno nisam imao u vidu. Već su bile jasne glavne odrednice: Sveti Otac će zrakoplovom sletjeti u zračnu luku Mahovljani, prevesti se papamobilom na Petrićevac, tu održati glavno slavlje, preći u biskupiju, objedovati, odmoriti se i imati primanja a nakon svega toga, istim vozilom doći do Mahovljana i zrakoplovom odletjeti u Rim.

Sveti Otac dolazi u Banju Luku! Kad analiziramo taj dolazak i stanje u spomenutom gradu, malo u čudu i s tugom konstatiramo, da Papa dolazi u Banju Luku bez katolika. Ili bolje rečeno, u Banju Luku, u kojoj su etničkim pomjeranjem ostali "ostaci ostataka" katolika, koji su tu obitavali stoljećima a sudbina se s njima u posljednjem ratu tako nemilosrdno poigrala. Golema većina banjalučkih katolika je potjerana. I ti katolici s Papom dolaze u svoj grad. Nažalost, s njime i odlaze. Sam Petrićevac i katolička mjesta oko Banje Luke naseljeni su pravoslavnim življem, koji je prema Papinu dolasku rezerviran, indiferentan a jedan dio čak i protivan.

Naravno, mnogi katolici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i diljem svijeta radosno su osjećali potrebu da budu na slavlju sa Svetim Ocem na Petrićevcu. Neki su se bojali nereda, demonstracija, mitinga, nepriklipa, napada i maltretiranja s druge strane, što se tu i tamo u sredstvima priopćavanja i najavljivalo. Međutim, smetnuli su s uma da je rat davno prošao; da dolazak Njegove Svetosti, najvišeg vjerskog i moralnog autoriteta u svijetu, budi respekt i poštovanje kod svih, pa i onih najokorjelih protivnika.

Pripreme za dolazak Sv. Oca tekle su tijekom cijelog proljeća a najintenzivnije su bile posljednjih četrdesetak dana. Radilo se u biskupiji, na zračnoj luci Mahovljani, na prilazima samostanskom posjedu i,

dakako, na samom posjedu. Cijeli kompleks zemlje iznad samostana pretvoren je u teatralni teren ispred oltarskog dijela, koji je naslonjen na začelje kapele. Nasad na prostoru oko trideset dunuma zemlje uništen je i umjesto zasijane površine stvorena je travnata od busenova trave. Spomenuti prostor je išpartan pješčanim stazama. Radi izgleda, izvedeni su neki završni radovi na gospodarskoj zgradi. No, najosjetljivije pitanje je bilo: što učiniti s ruševinama samostanske crkve? Uočljive su, neugodno svjedočanstvo, pogotovo za one, koji su imali udjela u njezinoj rušenju. Odlučeno je da se iste ruševine uklone i da se kriptna crkve dogotovi izlivanjem provaljene gornje ploče. Kakve li koincidencije? Crkva je minirana 7. svibnja 1995. a radovi na kripti crkve započeti su na godišnjicu rušenja 7. svibnja 2003. godine!

Užurbano se radilo na svim sektorima. Petnaestak dana pred Papin dolazak samostanski kompleks je bio pod budnim okom službe sigurnosti. Ništa nije prepušteno slučajnosti. Sve što je sumnjivo, već je bilo pod prismotrom. Povađene su i aviobombe /njih 21 na broj/, preostale iz Drugog svjetskog rata a bile su u zemlji na kojoj se podizao vanjski oltar za glavnu proslavu i na njegovom prilazu pored same kapele.

Konačno, osvanuo je željno očekivani dan 22. lipnja 2003. godine, dan proslave na Petrićevcu. U ranim jutarnjim satima predviđeni prostor na samostanskom posjedu punio se svijetom, koji je stalno pristizao. Dolazili su banjalučki katolici potjerani diljem svijeta; dolazili su katolici iz srednje Bosne, Hercegovine, Hrvatske... Do početka bogoslužja lijepo se ispunio prostor predviđen za Papin doček i liturgijsko slavlje. Realno procjenjujući i uzimajući u obzir sve pokazatelje, možemo s pravom reći, da se sabralo preko 50.000 duša. Stvarno, imponzantan broj za naše prilike. Takav skup u Banjoj Luci nije viđen. Samostanski posjed iznad crkve bio je posve ispunjen prispjelim hodočasnicima.

Ugođaj je bio stvarno dirljiv i lijep. Prikačeni baloni s Papinim zastavama na četiri mjesta, mnoštvo balona puštenih u zrak udaljavalu se nošeno vjetrom iznad Paprikovca i Gornjeg Šehera. Oltarski dio lijepo izveden a pored njega natkriveno mjesto za kor s brojnim pjevačima. S uvodnim programom počelo se u 8,00 sati. Najave, obavijesti, lijepe pjesme i glazba stvarali su željeni ambijent. Stvarno, imponzantan prizor.

Već oko 11,00 sati znalo se, točnije rečeno, osjećalo se da Sveti Otac dolazi. Dragi gost, vozeći se od zračne luke na Mahovljanima papamobilom, prilazi s autoceste Petrićevcu. Njegovo prepoznatljivo vozilo kod samostana uranja u masu vjernika. Vozeći se, krstari liturgijskim prostorom ispunjenim svijetom. Prati ga oduševljeno klicanje, mahanje zastavama i kapama. Uz poticaje preko razglasa u masi se stvara divan osjećaj i izljev radosti, što ga Njegovoj Svetosti mogu prirediti od srca katolici s naših prostora.

Kad je završen uobičajeni mimohod i prolazak Svetog Oca kroz mnoštvo svijeta, u kapeli se spremala svečana procesija. Bogoslužje počinje u 11,30 sati, kako je i predviđeno. Oltaru prilaze kardinali, nadbiskupi, biskupi... Svećenici su već na svojim mjestima. Na posebnoj pokretnoj stolici pojavljuje se Sveti Otac, uz gromko klicanje: "Ivane! Pavle!".

Gledam ambijent, koji mi stvara ushićenje u duši. Isto tako, veliko je oduševljenje mnoštva naroda, spremnog da sudjeluje na sv. misi sa Svetim Ocem. Papa Ivan Pavao Drugi predvodi misno slavlje. Čestiti starac, sijed čovjek, malo poguren, u posebnim kolicima s naslonom ostavlja dojam blizine Božje i biološkog kraja. Ali taj krhki starac, sveto stvorenje, hodajući Božjom zemljom kao da će svaki čas reći Bogu: "Evo me!" I takav sa sijedim vlasima predstavlja svojevrsni autoritet, kojeg poštuju u cijelom svijetu. Zašto? Pa ta prividna krhkost počiva na snazi Duha, na čvrstom temelju, na stijeni Petrovoj. Pored njega vidim mnogo crkvenih dostojanstvenika. Tu je naš kardinal, uzoriti Vinko Puljić, zagrebački nadbiskup Josip Bozanić... A naš biskup Franjo Komarica, ponosan na dolazak Svetog Oca i toliki broj hodočasnika, pozdravlja dragoga gosta i cijeli skup biranim riječima, čime lijepo predstavlja stanje Crkve u Bosni i Hercegovini, posebno u banjalučkoj biskupiji.

Bogoslužje i proglašenje blaženim sluge Božjega Ivana Merza teče svojim tijekom. Jeka gromoglasnog zbora preko adekvatnog razglasa razliježe se po okolici. Jasno se čuju i riječi Svetog Oca. Unatoč starosti, razumljivo govori hrvatskim jezikom. Sabrani svijet s oduševljenjem prati bogoslužne čine. Iako je vrlo vruće i sparno, nitko na to ne misli; ta sav sabrani svijet visi o njegovoj riječi.

U tako lijepom ambijentu privedeno je kraju sveto bogoslužje. Radi velike vrućine narod se brzo razilazio. Svatko se vraćao s lijepim i

ugodnim dojmovima. Sveti Otac je odlazio ispraćen gromoglasnim klicanjem oduševljenog naroda. Raseljeni katolici su se dali na obilazak rodnog kraja, nakon čega su se vraćali u svoja nova staništa. Preostali banjalučki katolici ugošćavali su prijatelje i znanke, radosni što su imali priliku sudjelovati u ovakvom slavlju. Preostali hodočasnici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske... odlaze ispunjeni doživljenom radošću sa Svetim Ocem.

Nakon završetka bogoslužja na Petrićevcu Papa se zadržao u biskupiji na okrjepi, razgovorima i primanjima. Odatle je prevezen u Mahovljane, da bi odatle odletio u Rim.

Opći dojam njegova posjeta, cijelog skupa i proglašenja blaženim sluga Božjega Ivana Merza bio je izvanredan. Na tako lijepoj i organiziranoj svečanosti malo je čudna bila nazočnost velikog broja policijskog osoblja. Međutim, radi sigurnosti i uspješnosti organizacije, morala se policija angažirati u tako velikom broju, ne samo na Petrićevcu, nego i u široj okolici, Banjoj Luci, Mahovljanima i prometnicama, kojim se Sveti Otac kretao s pratnjom.

Sveti Otac na Petrićevcu, u Banjoj Luci, u Bosni! To je doživljaj. Takav doček svojstven bosanskom čovjeku, proizlazi iz iskrena srca i vjerničke duše našeg katolika. Sa svojstvenom gostoljubivošću naš narod se okupio kao živa crkva oko svoga vrhovnog pastira. Nezaboravan dan, upisan zlatnim slovima u povijest Katoličke crkve na našim prostorima.

Pogledi na Papin dolazak

Na koncu sve sumirajmo i zapitajmo se: što je tko očekivao i dobio Papinim dolaskom na Petrićevac?

Mjesna Katolička crkva sa svojim poglavarima i vjernicima ostvarila je ono, što je planirala i očekivala od ovakvog zbora katolika, kojeg predvodi Sveti Otac. Sama činjenica, da je Papa došao u Banju Luku i da je svečanost prošla u najboljem redu reprezentira lijepo naličje Crkve. Katolici s naših područja doživjeli su da se na domaćem tlu sabere živa Crkva oko apostolskog namjesnika.

Sveti Otac je na Petrićevcu proglasio blaženim slugu Božjeg Ivana Merza, rođenog Banjalučanina, što predstavlja veliki poticaj i priznanje za Crkvu u Bosni i Hercegovini. Mjesna Crkva time dobiva uzor svetosti, koji potiče iz katoličkog naroda s vlastitog područja.

Ovom istom prigodom Sv. Ocu i svjetskoj javnosti predstavljena je bolna istina i žalosna činjenica, da je katolički narod potjeran iz banjalučkog kraja i inače Republike Srpske i da mu je opstruiran povratak. Porazna je konstatacija, da se do tada na prostore Republike Srpske vratilo samo 3% prognanih katolika. Zato nije ni čudo, što je u službenom vatikanskom dnevniku dolazak Pape u Banju Luku predstavljen kao pohod u srce patnje i u srce nade⁴. Uz ove datosti, Katolička crkva se predstavila u svome pravom svjetlu, onakva kakva jest. Pored različitih tendencija i htijenja, s ovakvom manifestacijom "pobijedila je Kristova ljubav; pobijedila je Papina ljubav i ljubav Crkve", kako se izrazio kardinal Vinko Puljić.

S druge strane, pojedini krugovi u Republici Srpskoj, dio javnog mnijenja i ekstremisti pokazivali su svoj nezgodni vlaški mentalitet. Uz nezaobilazni duh protivljenja, nastojali su od Papina dolaska ušćariti potrebne im političke poene. Išli su tako daleko, da su zahtijevali od Svetog Oca, da se u ime Katoličke crkve ispriča ne samo općenito, nego i za pojedinačna djela, učinjenima drugima na ovim prostorima. Nisu svjesni, da je prethodni banjalučki biskup Alfred Pichler nešto slično učinio u prigodnoj božičnoj čestitci 1963. godine. Žalosno, takva grlata stvorenja ne slušaju što se govori u njihovoj crkvi. Kako će čuti što se kaže u katoličkom bogoslužju? Bit će da im je potreban razglas jači od onoga na Petrićevcu 22. lipnja 2003. godine, kada su Papine riječi odzvanjale Petrićevcem, Paprikovcem, Rosuljama, Budžakom... Tko god je slušao ili pročitao Papinu propovijed, mogao se uvjeriti od koga je i zašto molio oprost. Veliki Papa to uvijek čini općenito, pa zašto bi ovdje u Banjoj Luci činio iznimku? Uostalom, tražiti od Svetog Oca i mjesnih katolika da moli oprost a sa svoje strane ne pokazivati nimalo svijesti i spremnosti za oproštaj jest žalosna činjenica, strana kršćanskoj vjeri i suvremenoj mirovnoj koegzistenciji.

⁴ Vidi: Osservatore Romano, 21. i 22. srpnja 2003.

Petrićevac ostaje

Petrićevac? Nekad je to bilo značajno selo na brdu iznad Banje Luke. U posljednje vrijeme predstavlja kvart na zapadu gradske regije, u kojemu - pored mnogo drugih ustanova - postoji Franjevački samostan. Mnogo puta paljen, rušen, dograđivan, iznova građen s mukom, poteškoćama, ali i s vjerom i čvrstim pouzdanjem. S crkvom sv. Ante Padovanskog, zadnji put srušenom 1995. godine i sada u izgradnji spada u red važnijih župnih i franjevačkih središta. Takvo mjesto je zauzima u povijesti banjalučkog kraja. Sada je označen kao mjesto Papinog posjećivanja. U vremenu njegovog dolaska viorile su se tisuće Papinih zastava. Ponajviše one četiri, prikačene na balone visoko iznad liturgijskog prostora. Pod tim znamenjem i pod dojmovima sa slavlja održanog na samostanskom posjedu 22. lipnja 2003. godine opstoji franjevačka zajednica i ono malo preostalih katolika na Petrićevcu. Dakako, žive i s Papinim apostolskim blagoslovom, koji je podijeljen svima, pa i redovničkoj zajednici, vjernicima i inače svim ljudima dobre volje, koji obitavaju u ovome mjestu.

ŠIMO

U našoj bližoj povijesti susrećemo dvojicu ljudi, koji se nazivaju tim imenom. Oba su jednostavni ljudi iz našeg katoličkog puka, neizmjereno vjerni i odani. Kao osobe sporednih uloga našli su se u središtu značajnih zbivanja, u kojima su kao takvi zapamćeni i ostali zabilježeni u analima novijih gibanja među katolicima banjalučkog kraja i kršne Like.

Šimo Ličanin

U početnoj godini Bosansko-hercegovačkog ustanka /18757 župnik rakovačke župe bio je fra Anto Knežević, rodom iz Varcar Vakufa / Mrkonjić Grad/. Tek je iz Rakovca preselio u novosagrađenu zgradu franjevačke rezidencije na Petrićevcu, po kome će se župa uskoro preimenovati i umjesto Rakovac, zvati župa Petrićevac.

U tako burnim vremenima župnik fra Anto nije bio sam u župnom centru i zgradi na Petrićevcu. Ipak, imao je vjerne ljude, poslugu, koja se ni tada nije odvajala od njega. Jedan od njih bio je Pavao Sedić, čobanin iz Duci-polja. Spominje se i drugi momak, Tomica Jelšanović iz Dobretića, ali najodaniji mu je bio i s njim dijelio zlo i dobro u teškim i nesigurnim danima Šimo iz Like. Ovi su s neimenovanom služavkom činili pomoćno osoblje kod župnika na Petrićevcu. Tako svjedoči fra Anto kad piše o noći, u kojoj je očekivao neprilike, čak i pokolj od strane Turaka: "Večeravši zalostnu večeru, priporučih slugi, sluškinji i čobanu u maloj kućici nek budu na oprezu, a ja se s drugim slugom, Šimom, zatvori u tvrdi samostan, kao lud misleći da bi se tude mogao od svake sile obraniti, oli bar moju glavu zamjeniti!"⁵

⁵ A. Knežević, Njeki moje bilješke iz zadnjih godina, Rad, Besjeda, Banja Luka 2001., str. 71.

Kako je Šimo iz Like doselio na Petrićevac, nije nam točno poznato. Vjerojatno ga je doveo ili preporučio fra Franjo Ćurić Bišćo.

Bio je vjerni sluga i pomoćnik "ujaku" fra Anti u najtežim danima, koje su zajednički prebrodili na Petrićevcu. Njegovo povjerenje, osobnost, ljudska postojanost i sudbina bili su vezani uz Božjeg čovjeka fra Antu, uz kojeg se osjećao da je stvarno na Božjem putu. Zato mu je njegova riječ bila svetinja i nikako nije mogao shvatiti, da bi se njemu moglo nešto dogoditi. Tako je bio u nedoumici u uskrсноj noći 1875. godine, kad je turska redifa opkolila zgradu rezidencije, u kojoj su se našla samo njih dvojica. Shvativši da neće biti ono najgore, fra Anto odlučuje otvoriti i primiti turske vojnike: "Podoh iz sobe i zatekoh mog Šimu prid vratima, koj mi odmah šapnuh 'evo jih! Obkolili nas! Hoćemo li pucati?' - Ne - odgovorih mu ja - nego otvori manastir slobodno! Nu moj Šimo neće, pa neće, nego hoće da puca i da se branimo!"⁶ U hvativši zgodnu priliku, iste noći poslao fra Anto istog Šimu banjalučkom župniku fra Andriji Vidoviću, od koga donese odgovor, pa su mogli znati jedan za drugoga i za stanje, u kojem se nalaze.

U ljetnom razdoblju 1875. godine fra Anto Knežević odlazi a vjerni Šimo ostaje na Petrićevcu. Ostaje do propasti zgrade rezidencije, koja je spaljena u borbama, koje su se vodile za Banju Luku u kolovozu 1878. godine. U takvoj situaciji, sami franjevci za sebe nisu imali mjesta. Sami su bili beskućnici u ruševnom čardaku dobroga bega Džinića u Kumsalama. Čini se da je Šimo poslan u Bihać, o čemu 11. veljače 1879. godine piše fra Stipo Orlovac iz Kumsala bihaćkom župniku fra Franji Ćuriću: "Fala dragom Bogu kad je ostala glava na ramenu! Šta se je s nama dogodilo, i kako smo deverili u vrijeme boja sbivšega se na 14. Kolov. pr. god. to mislim da ste razumili od istoga Šime /sluga iz Like/ koi je u najvećoj prigodi i bio za svaka i vidjeti, dočim smo mi na čerek sata sretno izmakli"⁷. Najvjerojatnije je, da nije poslan samo s popratnim pismom, nego da je u Bihaću bio potrebniji i da je tamo smješten. Moguće da je otišao i dalje, u svoju Liku. Otišao je a na Petrićevcu je ostao spomen na Šimu Ličanina, koji je s "ujacima" dijelio dobro i zlo, sudbinski nerastavljivo vezan s njima.

⁶ A. Knežević, Nav. dj., str. 72.

⁷ B. Gavranović, Povijest Franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini, Sarajevo 1959., str. 154.

Poput mnogih, koji su pratili i služili "ujake", vjerni Šimo iz Like je došao na Petrićevac i tu svojom uslužnošću, odanošću i vrijednim radom zaslužio da ga imamo u lijepoj uspomeni. Sada imamo obrnut slučaj: drugi Šimo, iz banjalučkog kraja je u Lici. Isto tako, beskrajno odan, pri crkvi i župnom centru podsjeća nas na negdašnjeg Šimu iz burnih vremena s konca turske vladavine i austrijske okupacije Bosne i Hercegovine.

Šimo Relja

Ovaj Šimo potječe iz banjalučkog kraja i samo se stjecajem okolnosti, nastalih u posljednjem ratu i poraću, našao na Udbini. U mnoštvu izbjeglica napustio je rodni kraj. Čim je prešao Savu, dodijeljen mu je smještaj na Udbini.

Svjetlo dana Gospodnjega ugledao je 14. ožujka 1969. godine u Bukovici, selu tadašnje barlovačke a sada trnske župe, nadomak Banje Luke. U siromašnoj obitelji Ante Relje i Janje r. Dujić, s još petero braće on je najstarije dijete. Imao je poteškoća sa školovanjem, no ipak je završavao godinu za godinom. Nakon osnovne upisuje Školu učenika u privredi, vodoinstalaterski smjer. Dobiva zvanje pomoćnog instalatera vodoinstalacija. Nekako, u isto vrijeme ostaje bez oca, koji umire 1985. godine. Dodijeljeno mu je stalno zaposlenje, čime počinje privređivati za sebe i obitelj, zamjenjujući u toj ulozi preminulog oca.

Odlikuje se posebnom pobožnošću, koja je tako uočljiva. Malo zatečen, trudi se da nema poteškoća s obzorjem svijesti, što mu uvijek ne polazi za rukom. No, on pripada onoj skupini ljudi, koji su uvijek dobroćudni, iskreni i dobronamjerni, što redovito razoružava svakog onoga, tko bi mu prišao s dobrim namjerama. Tijekom rata i nad njim je bilo nasilja. Kad ga je brutalni i pijani pravoslavac iz susjedstva dva-put ošamario, sklopio je ruke i molećivo kazao: "Ja Tebe volim! I sve Ti opraštam!" To je razoružalo bahatog drumskog siledžiju. Inače, netko ga može zadirkivati, našaliti se s njim, ali i pomoći mu u potrebi.

Nadošao je ovaj posljednji rat, pa je s mnoštvom nesrpskih radnika po banjalučkim firmama i Šimo ostao bez posla. U ratnom vremenu, punom nesigurnosti, u ne baš izglednoj situaciji snalazio se kako je umio i mogao. Ostavši bez oca, kao najstarije dijete u obitelji morao je

nešto privređivati. Nešto bi držali na okućnici, sijali i sabirali. Od pomoći iz Caritasa dobivao bi ono, što je najpotrebnije. Dolazio bi barlovačkoj i trnskoj crkvi, pomagao osoblju, pa bi još nešto dodatno dobio.

U završnoj, 1995. godini rata stanje se u banjalučkom kraju rapidno pogoršavalo. Došlo je dotle, da se više nije moglo opstati. Poput mnogih i Šimo je s majkom i braćom morao napustiti rodni dom na Rokovo 16. kolovoza 1995. godine. Prelazeći Savu kod Davora teška srca polazi u neizvjesnost. Prema rasporedu u Hrvatskoj, naš Šimo je s majkom i dva brata dobio smještaj na Udbini. Preostala tri brata smještena su u Gvozdu. Poput većine prognanih, i Šimo se bavio mišlju, da će taj njegov boravak na Udbini biti kratak i da će se brzo vratiti u rodni kraj. Međutim, njegov boravak na Udbini potraja godinama.

Prvih godina boravka u izgnanstvu Šimo se dobro snalazio. Obilno je bilo karitativne, humanitarne, pa i državne pomoći. Šimo se pribio uz policijsku postaju, pomagao osoblju a policajci bi mu za usluge nešto platili. Zvonio bi u župnom centru, pa bi i tu nešto privrijedio. Nekom bi cijepao drva ili učinio kakvu drugu uslugu, pa - sve zbrojivši - bilo mu je dobro.

Tako situiran, volio je mnogo putovati, ići na mitinge, proslave, obilaziti znance. Bio je nazočan na društvenim i političkim skupovima od Vukovara do Zadra. I na tim skupovima Šimo bi se progurao i bio zapažen. Tako se vidio uz značajne političare, g. Jadranku Kosor, g. Vladimira Šeksa, gospodu Tuđmanove, g. Đapića... Nije bilo crkvenog slavlja, na koje se Šimo ne bi pojavio. Za sv. Blaža jedne od poratnih godina zaputio se u Dubrovnik. Htio je uzeti udjela u proslavi sv. Vlahu. U procesiji gradom mogle su se vidjeti mnoge poznate osobe, među kojima je bio i ministar Mate Granić. Pored momaka iz osiguranja Šimo mu prilazi, pozdravlja ga, grli se i ljubi s njime. Iznenađena gospođa pita supruga:

- Tko ti je to?

- Jedan moj prijatelj - odgovara joj Mate.

- Kakav ti je to prijatelj? - dalje insistira supruga.

- Bolji od tebe. Bolje me ljubi nego ti - dobiva supruga ne baš poželjni odgovor. Doduše, ovo je Šimino pripovijedanje, pa nismo sigurni da se sve ovo baš ovako dogodilo.

Za veće svetkovine dolazio bi župniku fra Anti Ivanoviću u Bihać. U početku, bihaćki katolici su pomislili, da je neki strani predstavnik s brojnim značkama i "odlikovanjima" na prsima. Čudili su se, kako taj "stranac" tako dobro zna naš jezik, kako se usrdno moli i pjeva. Kasnije su bili točno informirani: to je Šimo iz Bukovice kod Banje Luke, izbjeglica na Udbini, jednostavno, naš Šimo. Zahvaljujući fra Anti, prilikom jednog hodočašća našao se u Rimu. Teško se odlučivao posjetiti Banju Luku i rodni kraj. Bojao se onih, koji su ga otjerali. Za blagdan sv. Bonaventure u katedrali u Banjoj Luci 1997. godine pojavio se i naš Šimo. Poprsje mu je bilo pokriveno lentama, značkama i nekakvim odličjima, među kojima je najupadljivija velika okrugla lenta, na kojoj su jasno predstavljena kockasta polja. Poslije misnog slavlja stajali smo pred katedralom. U masi svijeta pojavi se patrola srpske policije, što je prepalo našeg Šimu, koji me sumanuto pitao:

- Što će ovi ovdje? - sav uznemiren se osvrće, a ja mu šeretski kažem:

- Šimo! Ti dobro znaš, što ovi mogu uraditi. Nego, skidaj te značke! Poslušaj i za tili ih čas skide, te sve sakri s unutarnje strane odjeće.

Kako su godine odmicala a povratka nije bilo, Šimino stanje je postajalo sve teže. Pomoć izbjeglicama je umanjena a on je morao napustiti kuću, u kojoj je bio smješten. Preseljen je u baraku a potom u kuću, koju je država otkupila. Međutim, opet ga je puna Lika. Opet je na svakom skupu. Već lički misli, lički živi; pravi Likota. Još spominje rodni kraj, priča o Bosni, ali se ne namjerava vratiti na rodnu grud. Jednostavno, živi svoj život tamo, gdje mu je sudbina odredila. O tome mnogo ne brine. Uglavnom je bezbrižan. U Gospinu svetištu na Krasnom 2002. godine bilo je stvarno krasno. Biskup Mile Bogović predvodi slavlje s mnogo svećenika u koncelebraciji. Uvježbani zbor pjeva. No, naš Šimo svojim glasom "sa zadrškom", kao da daje do znanja: "Gospe moja i Bože moj, i ja sam tu! Samo da znaš!"

Slijedi godina Gospodnja 2003., 22. lipnja, dan dolaska Svetog Oca na Petrićevac. Ni to ne može proći bez našeg Šime. S Udbine dolazi u Bihać, pa s našim hodočasnicima dolazi u Banju Luku. Još da mu se samo popeti na papamobil. Poslije slavlja izgubio se i zalutao u mnoštvu. Zalutao je na Banjalučko polje, umjesto da je išao u Budžak, gdje su nas čekali s autobusima. Dugo smo ga čekali i otišli u nadi, da će se Šimo

snaći. A on ode na autobusni kolodvor, prenoći na klupi i prvim autobusom dolazi u Bihać. Priča o tome, kako se izgubio, kako je prenoćio. Ushićeno priča o proslavi u teško snošljivoj vrućini: "Zamisli, fra Juro! Samo ja i Papa u mantilu!"

Na kraju, još jedna dogodovština sa Šimom. Dana 2. kolovoza 2004. godine odlazi u svetište Gospe od anđela na Visovcu. Iznenadio se Šimo kad je vidio, da svečano misno slavlje predvodi gospičko-senjski biskup Mile Bogović. Šimo po običaju, stoji blizu oltara. U jednom trenutku zapljeskao je biskupu. Cijeli skup je prihvatio i gromoglasno zapljeskao. Iznenadeni biskup kasnije se osvrnuo na taj događaj: "Što ćemo? Ne može se bez Šime. Gdje god se nešto događa, Šimo je tamo!"

Da, Šimo Relja danas i Šimo Ličanin iz 1878. godine imaju sličnosti, imaju nešto zajedničko: vjernost u krilu Katoličke crkve. Imenjaci Šimuna Cirenca pokazuju iskonsku privrženost Bogu i svojoj Crkvi. Čini se, da ih u tome povezuju ista mjesta: banjalučki kraj i Lika. Da se ne zaboravi!

MOSTOVI

Banjalučki kraj presijecaju mnogi vodeni tokovi. Pored Vrbasa, tu je niz manjih rijeka, potoka i potočića. Preko njih su postojali i danas postoje prijelazi. Za današnje vrijeme nije nikakav problem preko rijeke sagraditi most od drveta ili betona. I sam Vrbas je premošten na više mjesta, počevši od Gornjeg Šehera, pa nizvodno do Trna. Ali, u prijašnjim vremenima sagraditi prijelaz i na manjoj rječici nije predstavljalo jednostavan zahvat.

Mostovi preko Vrbasa

U razdoblju rimske uprave u našim zemljama rimska cesta je vodila niz Vrbas. Ova se prometnica od Dobrinje i Šljivna spuštala u vrbasku kotlinu kod Gornjeg Šehera. Dalje je vodila dolinom Vrbasa i Lijeve poljem. Doduše, nigdje nije prelazila Vrbas. Međutim, tu su bila naselja. Termalno naselje u Gornjem Šeheru, dominantno u središtu današnje Banje Luke "Castra", "Ad Ladios" u Trnu... Ova naselja nisu mogla biti bez mostova na Vrbasu, pogotovo ono u Gornjem Šeheru, gdje se termalni izvor nalazi na drugoj strani rijeke. Pretpostavljamo, da su morali postojati mostovi preko rijeke u banjalučkoj kotlini. Istina, mogli su se služiti pojedinim "gazovima", pogotovo u sušnom razdoblju, te primitivnim skelama i čamcima, ali bez bar dva mosta na Vrbasu u banjalučkom kraju ne bi se tu mogao zamisliti život u Starom vijeku. Vjerojatno je takvo stanje potrajalo i u Srednjem vijeku, kad je postojao drevni Vrbaški grad. Morali su postojati mostovi kod Kastela i u Gornjem Šeheru.

U prvom dijelu turske vladavine izričito se spominju mostovi na Vrbasu. Evlija Čelebija, koji boravi u Banjoj Luci 1660. i 1664. godine, spominje da se prelazilo "na tri mjesta preko drvenih mostova na rijeci

Vrbasu"⁸. Dakle, prema njegovu svjedočanstvu, u spomenuto vrijeme u Banjoj Luci postojala su tri drvena mosta preko rijeke, od kojih je jedan morao biti u gornjem Šeheru.

Istodobno imamo podatak, da je u drugoj polovici 17. stoljeća postojao most na Vrbasu u Trnu, koji se spominje u sudskim raspravama 1671.-1680. godine. Naime, tada su katolici sela s lijeve strane rijeke prelazili preko navedenog mosta crkvi sv. Ivana Krstitelja, koja je bila na desnoj obali Vrbasa. Kako je most dotrajao, opasno je bilo prelaziti preko njega, na što su ih silili Turci, želeći ih vidjeti sabrane na bogoslužju u varošici a ne negdje dalje u zaklonjenom selu. U muraseli banjalučkog kadije Hadži Mehmeda navodi se da su kršćani Dragočaja i Ivanjske "odvjkada prelazili preko mosta na Vrbasu, te dolazili u kasabu /varošicu/ Trn... Pošto je taj most oronuo /u ruševnom stanju/ i nije moguće preko njega prelaziti, oni odlaze u selo zvano Dragočaj, koje se nalazi na strani spomenutog mosta i tu čitaju Evanđelje⁹...".

U prvoj polovici 18. stoljeća u Banjoj Luci su poznata četiri mosta na Vrbasu. "Prvi se zove Novoselski, drugi Diktija, a treći Careva /čuprija/. Još jedan četvrti most, koji se zove tvrđavski most, vodi također preko Vrbasa¹⁰". Proizlazi, da su kod Kastela na Vrbasu postojala dva drvena mosta. Drugi je bio na kapiji, koja izlazi na Vrbas.

U borbama s Austrijancima mostovi su rušeni, kasnije i popravljani. Austrijanci su 1737. godine niže Kastela podigli pontonski most, za potrebe prilikom opsade. Isto je učinio za prijelaz svoje vojske i vezir Ali paša Hećimović negdje iznad Karanovca. U Banjalučkom ratu vojska je često po potrebi - poglavito konjica - prelazila Vrbas na "gazovima" i skelama.

Koncem turske i tijekom austrijske uprave kao prijelazi preko Vrbasa sve su se više koristili kerepi, skele. Jedan takav kerep sagradili su trapisti na rijeci ispod svoga samostana. Bila je to klasična skela ili "klompa". Na poznatoj slici u prvom planu vide se oo. trapisti sa svojim starješinom a u pozadini su obrisi skele i čeličnog užeta, razapetog preko rijeke, čiji su krajevi vezani uz jake stupove na obalama. Zajedni-

⁸ M. Džaja, Banja Luka u putopisima i zapisima, Banja Luka, Glas 1973., str. 32.

⁹ J. Matasović, Fojnička regesta, str. 179.

¹⁰ M. Džaja, Nav. dj., str. 42.

čkim nastojanjem i ulaganjem oo. trapista i austrijske vlade 1904. godine izgrađen je most od željezne konstrukcije. To je most sv. Bernarda, koji s povremenim popravcima i danas služi normalnom prometu.

Prvotno, ljudi su se preko rijeke prevozili čamcima. Kasnije bi, poput oo. Trapista, na zgodnim mjestima gradili kerepe. Sličan prijelaz na Vrbasu između Zalužana i Priječana bio je tako jednostavan. Na razapetoj sajli pričvršćen je obični čamac, da ga matica rijeke ne odnese. Uz pomoć vesala prevozilo se s jedne na drugu obalu. Nekad je na istom prijevozu pomagala Cica, kći mlinara Nine Jakića, čija je kuća bila na priječanskoj strani, odmah niže samog prijelaza. Jednostavno bi, veslajući prevozila namjernike preko rijeke. Tek kasnije montirana je skela. Na sličan način prevozilo se i nešto uzvodnije, kod Matijevića kuća u Priječanima na dervišku stranu. Tu je prije Drugog svjetskog rata bila klompa na razapetoj sajli. Tamo, gdje je danas most u Trnu bila je skela. Tu je Vrbas dosta brz, pa ne bi išlo bez sajle. Nešto više, na mirnijem dijelu toka rijeke Juriškovići /na granici Trna i Kuljana/ prevozili su namjernike običnim čamcem.

Međutim, negdje se Vrbas mogao prelaziti preko običnog "gaza". Takav "gaz" postoji u Trnu. U normalnom vremenu tu je voda do koljena, pa se može prelaziti, čak i kolima prevoziti preko rijeke. Ali, čim bi Vrbas nadošao s obiljem vode, nije se moglo prelaziti. Čini se, da je radi nabujalog Vrbasa 3. veljače 1801. godine stradalo šest osoba upravo na ovom "gazu".

Nekad se prelazilo i preko zaleđene rijeke. Vrbas bi se zaleđio za velikih zimskih hladnoća, kao što je to bio slučaj zimi 1869.-1870. godine. Preko zaleđene rijeke prelazili su sa zapregama-saonicama mještani s lijeve strane /od Derviša, Vujnovića, Novakovića, Budžaka.../. Išli bi na Crni Vrh po drva i s tovarima se vraćali preko zaleđenog Vrbasa.

Prijelazi na manjim tokovima

Značajna naselja u banjalučkom kraju zahtijevala su mostove preko Vrbasa. Jednostavno, naselja uz toliku rijeku trebala su prijelaze.

Međutim, na manjim vodenim tokovima u banjalučkoj okolici stanje je bitno drukčije. Rječice i potoci mogli bi se pregaziti, pa nije bilo

toliko afiniteta, pa ni mogućnosti, da bi se na njima gradili mostovi. Tek u novije vrijeme "gazovi" su premošteni drvenim, metalnim ili betonskim prijelazima. U prošlosti se tek tu i tamo spominju mostovi na manjim rijekama, ali samo na značajnijim putovima. Na cesti, koja vodi prema Gradiški, postojali su drveni mostovi preko rijeka i u turskom vremenu. Don Mihovil Pavlinović spominje da je 1874. godine, putujući od Gradiške prema Banjoj Luci, prešao "preko razklapana mosta na Bukovici gdje utiče u Vrbas"¹¹. Međutim, u prethodnim vremenima nije postojao most na spomenutoj rječici. U nedostatku potrebnog mosta putnici su prelazili preko "gaza". Ivan Kukuljević, dolazeći Banjoj Luci 1857. godine, izričito kaže: "Kod sela Bukovice pregazismo mali potok istog imena"¹².

Isto tako, mogli bismo reći da je bilo drvenih mostova na rječicama koje siječe prometnica, koja od Banje Luke vodi u smjeru Kozarca i Prijedora. Takvi mostovi mogli su biti na Širokoj Rijeci i Dragočaju. Tu bi mogli pribrojiti i negdašnji Firićev most u Kuljanima.

Kad su u pitanju manje značajni putovi koji vode seoskim područjima, za njih nisu građeni mostovi preko rječica i potoka. Ekonomska situacija i minimalne potrebe diktirale su jednostavno poimanje, da je na manjem vodenom toku dovoljno imati "gaz". Preko njega bi vozili zaprege i išli konjanici. Osim samog prijelaza, "gaz" bi imao i drugu funkciju. Istodobno bi služio kao pojilište za stoku i same konje pod konjanicima. Pješaci ne bi išli "gazom". Za njih bi se pored "gaza" a iznad korita rječice postavio pješački prijelaz. Obično bi se postavila dva debela trupca od drveta, jedan uz drugog, da spajaju obale. S gornje strane bi ih otesali i zaravnali. Tako složeni iznad vode, uz još tanje motke, koje su služile kao držači koristili bi pješaci, kako ne bi morali gaziti vodu. Takvi "gazovi" s pješačkim prijelazima bili su na više mjesta na rijeci Dragočaju: na Jasinju, ispod kuće Pave Marića Starijeg u Dikevcima, ispod Kaura kuća i kod Ante Stojčevića u Orlovcu, te ispod UNIS-a u Ramićima. U Kuljanima i sada postoje takvi "gazovi" a pješačke prijelaze čine željezne traverze, negdje povezane metalnim pločama. Slični prijelazi postojali su na rijeci Bukovici i rječici koja dolazi iz Motika.

¹¹ M. Pavlinović, Puti, Zadar 1888., str. 78.

¹² M. Džaja, Nav. dj., str. 75.

U novije vrijeme ova se slika dobroano izmijenila. Gdje putovi si-
jeku vodene tokove, uglavnom su izgrađeni betonski, željezni, drveni
mostovi, ili jednostavni propusti. Tamo, gdje nema potrebe za kolskim
prometom i dalje ostaje "gaz" i pješački prijelaz preko balvana.

Čuveni prijelazi

Pojedini mostovi i prijelazi preko rijeka i danas predstavljaju po-
znate lokacije u banjalučkoj okolici. Već smo spomenuli Firićev most.
Pored njega možemo spomenuti sljedeće prijelaze:

- Ćorin most na Bukovici, na granici između Barlovaca i Cerika.
Nekada, tu je bio samo "gaz" i pješački prijelaz preko dva trupca, slo-
žena iznad rijeke.

- Djevojački most na početku Šargovca, kad se dolazi od strane gra-
da. Njime stara prijedorska cesta prelazi preko šargovačke rječice.

- Rakovačka ćuprija u Rakovcu, gdje put, koji vodi za Motike, prela-
zi preko rječice, koja nadolazi iz spomenutog sela.

- Mrtvački most stoji na dodiru Stranjana, Ojdanića brda i Gradine.
Njime put, koji vodi za Stranjane, prelazi potok Bukovac. Ime je dobio
po nesvakidašnjim okolnostima. U prijašnjim vremenima Matoševlja-
ni i Stranjančani pokopavali su svoje mrtve na Crkvenama. Onima s
vrha Matoševaca i iz Živaje bilo bi daleko, pa bi se - vozeći mrtvaca
- odmarali kod spomenutog mosta.

VODENICE

Gdje god je Bog obdario prirodu izvorima, brzacima i vodenim tokovima, ljudi su gradili vodenice - mlinove, u kojima su mljeli žito. Premda već pripadaju prošlosti, ipak su nam u svijesti prepoznatljiviji prizori po našim potocima, rječicama, pa i na samom Vrbasu. U ne baš davnoj prošlosti Vrbas je u banjalučkoj kotlini predstavljao posebnu sliku. Vrbe, joha i drugo raslinje uz njegove obale pokazivale bi tok rijeke koja vijuga kroz kotlinu. Na pojedinim mjestima uz samu obalu uočljiv je "jaz", koji svodi vodu bliže obali. Tamo, na samoj obali, u bujnom raslinju, nadnesena je vodenica, kojoj "jaz" usmjerava dovoljnu količinu vode. Na tako velikoj rijeci vodenice bi redovito imale veliko bočno kolo. Na manjim rječicama slika bi bila nešto drukčija. Umjesto "jaza" je brana, koja akumulira i usmjerava gotovo svu vodu na mlinski pogon. Vodenica je također među vrbama i johama, gotovo sva nadnesena nad vodeni tok. Njihova kola nisu bočna, nego pod mlinom imaju vertikalnu osovinu. Po manjim potocima, po uvalama između brda, po "lukama" i "tukovima" bile su manje vodenice, oslonjene na obje obale. U sušnom razdoblju su izvan upotrebe, jer nemaju dovoljan dotok vode. Kad je dotok tako nedovoljan, brana služi kao svojevrsna ustava, koja akumulira toliko vode, da vodenica može mljeti izvjesno vrijeme. Kad bi se voda iz brane ispraznila, zaustavljao bi se dotok, da bi se opet napunila.

Pobliže upoznavanje vodenice

U davna vremena vodenice su bile obične, neugledne krovinjare po potocima, pokrivene šindrom. S većim mogućnostima u novije vrijeme pokrivene su crijepom. Građene su od drvenog materijala, ponajviše grubo tesanim brvnima. Negdje se mogla vidjeti kombinacija: dio, oslonjen na obalu je zidan a drugi, nadnesen nad vodu je obična brvna-

ra. Negdje su kuća i mlin pod istim krovom, kao što je bio slučaj kod Peje Topića u Orlovcu.

Kako je za vodenice bitan vodeni pogon, građene su na potocima i samim obalama rijeka. Na potocima bi imali brane i ustave, radi vodene akumulacije. Na većim tokovima ulogu brana imali su "jazovi", kojima bi se željena količina vode odvajala i usmjeravala na mlinski pogon. Ovi veći mlinovi imali bi veliko bočno kolo, koje je nerijetko bilo veliko kao i sama građevina mlina.

Da bi se na potocima dobio što jači vodeni pritisak, s brane ili ustave strmo pod vodenicu bi se postavljao "badanj". To je široka i izdužena cijev, načinjena od drveta ili metala, koja bi na donjem kraju imala "slavinu", tj. redukciju, kojom bi se mlaz vode pod pritiskom usmjeravao na kolo. Prema potrebi i dotoku vode "slavine" su bile veće ili manje, promjera dva do sedam centimetara. U ona davna vremena, zbog nedostatka tehnoloških mogućnosti "badanj" bi načinili od stabla šupljeg drveta, kojeg bi odrezali u dužini 4 - 5 metara. Negdje bi dobili odgovarajuću šupljinu. U pojedinim slučajevima drvo nije bilo dovoljno šuplje, pa bi ga morali dljetom prokopavati ili vatrom propaliti, što je predstavljalo mukotrpan posao. U novije vrijeme "badanj" bi pravili kao jako izduženu kacu s obručima ili posve od metala, što je bilo sigurnije i efikasnije. Dakako, na Vrbasu sve ovo je suvišno, jer bočno kolo je donjim dijelom uronjeno u vodu, koja mu se "jazom" usmjerava.

Na vodenici je najvažniji pogon, stvoren vodenim pritiskom iz brane i "badnja". Ovaj pogon čini kolo i dva kamena, kojim se melje. U klasičnim vodenicama kolo s vertikalnom osovinom smješteno je ispod same građevine mlina. Osovina dopire do same unutrašnjosti vodenice, gdje je smješteno kamenje. Ovo kamenje čine dva velika diska, koji su složeni jedan povrh drugoga. Donji je stator a gornji rotor, pričvršćen na osovinu kola, kojeg pokreće voda. Ovi kameni diskovi u sredini su iskruženi, da bi gornji mogao biti pričvršćen na osovinu. Otvor s gornje strane u središnjici gornjeg kamena služi za primanje žita. Kako bi kolo okretalo gornji kamen, nastajalo bi trenje s donjim diskom. Žito, našavši se u trenju dva kamena, drobilo bi se i mljelo. Dok bi iz središnjice došlo do vanjskih rubova kamenja, toliko bi bilo samljeveno, da bi postalo brašno. Dalje bi ga trebalo samo prosijati i odstraniti mekinje.

Žito za mljevenje bilo bi spremljeno u košu iznad kamenih diskova. Odatle bi jednostavnim regulatorom, koji se zove "cagara", određena količina žita ravnomjerno padala u otvor na središnjici gornjeg kamena, odakle bi išlo na mljevenje između oba kamena.

Samljeveno brašno bi s vanjskih rubova kamenih diskova padalo u sanduk, koji se zove "mučnjak". Ovaj naziv je mnogo znakovit. Sva muka čovjeka pri uzgoju žitarica, cjelokupno oranje, kopanje, sjetva, žetva... sve je to sabrano u spomenutom sanduku, u tek dobivenom brašnu.

Posebno je majstorstvo podesiti mlin za fino mljevenje brašna, podesiti kamenje i inače održavati vodenicu u ispravnom stanju. Iznimno je složen posao napraviti kolo, na čiju osovinu treba pričvrstiti kružni niz ukošenih i izdubljenih daščica, o koje udara vodeni mlaz iz "slavine", pri čemu se stvara okretanje cijelog kola. Kad bi žito bilo samljevano - da se kolo i kamen ne bi uprazno okretali - jednostavno bi mlin bio "zaprt", tj. ukočen. Kad bi uprazno okretao, oštetili bi se kameni diskovi.

Vlasništvo vodenice

Obično bi vodenice bile vlasništvo jedne ili više obitelji, katkad i cijelog zaselka. Ako bi bilo više suvlasnika, tada bi svaka obitelj imala svoj "red". Naime, imala bi pravo da melje u dogovorom određene dane. Ostali, koji nisu suvlasnici, donosili bi žito da im se samelje. Kao nadoknadu davali bi "ujam" ili "ušur", tj. jednu desetinu samljevenog brašna. U davnim vremenima neki minimalni postotak bi se odbijao na "firu", tj. na ono, što bi se rasulo pri mljevenju. Na rijeci u vrhu Kuljana bila je obitelj koja je imala mlin, u kome su vjerojatno više uzimali na "firu", pa su se po tome prozvali Firići. To im je bilo prezime. Te obitelji više nema a tamo gdje im je bio dom, za lokaciju na prijelazu preko rijeke Dragočaja i danas kažemo "kod Firića mosta".

U vodenicama je bio različit način mjerenja. U posljednje vrijeme vodeničarima su bile na raspolaganju vage, dok su se prije služili kantarima. Međutim, u turskom vremenu, na seoskim područjima nije bilo tih mjerila. Tada su parametri bili "varićak" ili "ulček", drvene posu-

de, koje su mogle primati do dvanaest kilograma žita. Kako u tim vremenima nije bila raširena upotreba jutenih vreća, limenih i plastičnih posuda, žito u vodenicu nosili bi u kožama od životinja. Veličinom najpodesnija je bila sadrta i osušena koža od teleta, pa se takva "vreća" zvala "telećak".

Vodenice u banjalučkom kraju

U davnoj prošlosti na obalama Vrbasa u banjalučkoj kotlini bilo je mnogo mlinova. Tako se spominje, da su sredinom 16. stoljeća u Banjoj Luci postojala četiri mlina, od kojih su dva bila na lađama, što svjedoči Hamdija Kreševljaković kad kaže: "Bilo je mlinova i na lađama. Takva dva mlina bila su 1554. na Vrbasu u Gornjem Šeheru¹³".

Krajem turske i tijekom austrijske uprave na Vrbasu je bio niz većih i manjih mlinova. Jedan od većih bio je trapiski mlin s tri kola, izgrađen 1872. godine. Dvije godine kasnije don Mihovil Pavlinović kod oo. trapista nalazi još veći mlin s velikim bočnim kolom, kombiniran s prvotnom pilanom: "Od istoka skok Vrbasa navraćen na veliko kolo: s jednog kraja ono melje žito, a s drugoga pila daske¹⁴".

Početkom 20. stoljeća franjevci petrićevačkog samostana imali su mlin na Vrbasu iznad utoka Široke Rijeke a ispod Termanovih kuća. Godine 1919. otuđili su ga i prodali knezu Franji Komarici iz Novakovića za svotu od 3000 kruna¹⁵. Čini se da je franjevcima mnogo nedostajao ovaj mlin, pa su odlučili 1929. godine kupiti kamen za mlin Tunje Matijevića iz Priječana, s tim, da se Tunjo sudbeno i gruntovno obveže "dati pravo samostanu na bent mlinski i da samostan ima stalno pravo besplatno mljeti¹⁶". Čini se da je to i ostvareno.

Na manjim tokovima, na rječicama i potocima koji teku po banjalučkom kraju, bilo je mnogo manjih vodenica klasičnog tipa. Bilo ih je po

¹³ H. Kreševljaković, Gradska privreda i esnaf u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1949., str. 7.

¹⁴ M. Pavlinović, Nav. dj., str. 96.

¹⁵ Vidi: Zapisnik diskretorijski sjednica samostana Petrićevac 1888.-1941.; sjednica je održana 22. svibnja 1919., točka br. 3.

¹⁶ Vidi: Zapisnik..., sjednica održana 22. listopada 1929. godine

bližoj okolini grada, kao i u nešto udaljenijim selima ivaštanskog kraja, posebno na Bukovici i rječici, koja od ivanjske i Mišina Hana dolazi kroz Prijakovce i ulijeva se u Dragočaj.

Na rječici koja teče kroz Motike i Rakovac bilo je više vodenica:

- mlin kod Frane Žižka
- mlin kod Marka Ljevara
- mlin pod Sobama
- Kovačevića mlin na Bukvinim barama...

Na potoku koji dolazi motičkoj školi iz Martinovića bila su tri mlina: Todića, Martinovića i mlin Ive Vranića.

Na šargovačkoj rječici bili su mlinovi:

- Pile Radmana
- Kočarev /Petrovića/ mlin
- dva mlina Šiuca /Jurića/
- Kuljančev mlin
- Kečev /Ante Kuljanca/ mlin
- Golubski mlin
- Đirin /Ive Gašpara/ mlin
- Radmanov mlin
- Mršićev mlin
- Gagulin mlin i
- mlin Petra Radmana i Zvonke Komarice.

Neke od ovih vodenica poznate su kao geografski toponimi. Takvi su: Josipovića mlin pod Šobama na motičkoj rječici, te mlin Šupljak u barlovačkim "lukama" na Bukovici. Gradio ga je Ivo Orlovac zvani Duplak, pa odatle potječe i uzrečica: "Duplak gradi Šupljak". Na potoku pored Burinih kuća u donjem dijelu Barlovaca postojao je čuveni mlin Stolovaš. To je bio mlin Bartulovića i Bumbara. Ovdje je zanimljivo spomenuti čuveni Lendrin mlin na budžačkoj obali Vrbasa.

Kad smo već u domenu zanimljivosti, spomenimo i mlin Nine Jakića u Priječanima. Nine je bio električar kod oo. trapista, pa je unio inovacije na prijenosima s velikog kola na kamene diskove. To je činio sistemom zupčanika, pa je kolo - pokretano množinom vode - pre-

nosilo brze obrtaje na kamenje. Međutim, ovaj mlin je bio poseban po svojoj gradnji. Izgrađen je stotinjak metara niže sadašnjeg pješačkog mosta na Vrbasu, koji Priječane vezuje sa Zalužanima. Bio je povezan s golemim stablom topole. Bolje rečeno, sagrađen je oko istog stabla, tako da se dobiva dojam da topola izrasta iz građevine mlina. Kako je topola izrasla gotovo iz vode i mlin s njom nadnesen nad rijeku, s obale se u njega ulazilo malim drvenim mostićem. Kad bi nabujala rijeka, jedva bi se zapažalo veliko bočno kolo. Ono i mlin bi dobrim dijelom bili pod vodom. Da nije bilo snažnog stabla topole, matica rijeke bi jednostavno odnijela mlin.

Najbolji mlin imao je Tunjo Matijević u Priječanima. Matijevići su najprije imali običnu vodenicu, zatim veći mlin s dva klasična kola, da bi kasnije izgradili veći mlin s bočnim kolom. Zahvaljujući prijenosu, to veliko kolo je pokretalo dva para kamenova. Tunjin mlin je mogao dnevno samljati i deset tona brašna. Kod njega su se mogli vidjeti uobičajeni redovi zaprega, s kojim su ljudi čekali da dođu na red.

Dobar mlin bio je i kod Juriškovića, na granici Kuljana i Trna. I kod njega je bilo efikasno prijenosno rješenje, kojim je jedno kolo pokretalo dva para kamenova.

Vodenice na rijeci Dragočaju

Kako vidimo, svuda je na vodenim tokovima po banjalučkom kraju bilo vodenica. Čini se, ponajviše na rijeci Dragočaju i njezinim pritocima. Ova manja rijeka nastaje na spoju Živaje i Suvajice u Dikevcima. Protječe kroz Orlovac, u kome prima Ivančicu i više potoka. Dalje teče kroz Ramiće, u kojima prima rječicu, koja kroz Prijakovce dotječe iz ivaštanskog kraja. Ispod Ramića teče između Kuljana i Zalužana. Prikupljajući manje potoke, u Zalužanima se ulijeva u Vrbas.

a/ Vodenice u donjem toku Dragočaja

Kako Dragočaj u svome donjem toku protječe i dijeli Kuljane od Zalužana, sve vodenice na njemu u ovom dijelu vlasništvo su mještana ova dva naselja. Gotovo uvijek su imale dovoljan dotok vode. Rijetko bi kada bile izvan upotrebe zbog manjka vode u sušnim razdobljima.

Imale su brane, poneke "jaz" a za neke voda bi uhvaćena podalje, da bi se posebnim kanalom dovela do mlina. Uglavnom su to bile obične vodenice, osim onih dviju, koje su najbliže Vrbasu. Počevši od Vrbasa, spominjemo vodenice, koje su nam poznate:

Mlin Petra Marića bio je najbliži utoku Dragočaja u Vrbas. Bio je to veći mlin, s velikim bočnim kolom. Nalazio se na kuljanskoj strani, gdje su obitavali Marići.

Bakričin mlin je bio s druge strane, na zalužanskoj zemlji, vlasništvo Ojdanića u donjem dijelu sela. Iako klasična vodenica, bio je veći mlin s dva kola, koja su imala vertikalne osovine. Mlin je imao dva pogona. U jednom se mljelo pšenično a u drugom brašno od kukuruza.

Drugi Marića mlin u "tuku" nalazio se na kuljanskoj strani. Najprije je bio zapušten, da bi bio porušen radi izgradnje brane, koju je vojska podigla za potrebe vojarne u Zalužanima.

Kašljevića mlin na zalužanskoj strani, ispod šume Koritovca, koji je pripadao zalužanskim obiteljima Kašljevića.

Malića /Brkića/ mlin bio je s kuljanske strane, blizu kuće Marka Brkića. Nije bio na rijeci, nego na kanalu, kojim mu je dovedena voda. Tamo, gdje je kanal vraćao vodu u rijeku, tu je bio Kašljevića mlin. Malića mlin nije bio vlasništvo jedne obitelji, nego su u njemu imali "red" Brkići, Radmani, pa i neki od Marića.

Kuljanski mlin je bio na istom kanalu iznad kuće Marka Brkića, gdje je put prelazio spomenuti kanal. Bio je redovnički, mlin više kuljanskih obitelji.

Ćipin mlin je bio uzvodno, lociran na zalužanskoj strani. Bio je redovnički, jer u njemu je mljelo za svoje potrebe nekoliko obitelji. Svaka obitelj je imala svoj "red". Održavao ga je Mišo Radman zvaní Ćipa, radi čega ga je koristio više od ostalih.

Mlin Marka Anušića bio je na rijeci ispod gornjih Kuljana. Nalazio se na zalužanskoj strani, na kojoj su pojedine obitelji iz Kuljana imale svoje zemlje.

Tadića mlin bio je uzvodno, na području Ramića.

Maleševića mlin bio je na rijeci kod donje skretnice ramičke željezničke postaje.

b/ Mlinovi u gornjem toku Dragočaja

Mlin Marka Grgića bio je na maloj **udaljenosti**, uzvodno od zgrade željezničke postaje u Ramićima.

Mijatovića mlin je bio nedaleko od Grgićeva. Bio je redovnički, jer u njemu je bilo više suvlasnika Mijatovića, od kojih je svaki imao svoj "red".

Mlin Grge Lipovca bio je na rječici što od Prijakovaca dotječe i ulijeva se u Dragočaj. Bio je nedaleko od utoka, iznad samog puta, kojim se prelazi preko mosta i pruge.

Lipovčev mlin bio je između pruge i nove Prijedorske ceste, od koje je udaljen nekih pedeset metara.

Adžića mlin bio nešto uzvodnije, na rijeci iznad centra Dragočaja. U posljednje vrijeme njegovi su vlasnici bila braća Marko i Ferdo Blažević /Adžić/. Građen je tvrdim materijalom /cigla/ i ima veću branu. I danas je u upotrebi.

Mlin Marka Stojčevića bio je blizu mjesta, gdje Ivančica utječe u Dragočaj, pedesetak metara uzvodno od vikendice doktora Markovića, nadomak Stojčevića kuća.

Topića mlin bio je nešto uzvodnije, na maloj udaljenosti od prethodnog. Bio je redovnički, jer su u njemu svoj "red" imale obitelji Topića.

Na maloj udaljenosti uzvodno bio je Žicin mlin, čiji je vlasnik bio Ivo Sat /Šalić/ zvani Žico.

Mlin Kaurina bio je na rijeci ispod kuća obitelji s tim prezimenom. Kad se skrene s Dikevačkog puta pod Gajeve i pređe rijeka i sada se naiđe na kanal i dublju grabu. Tamo, gdje put prelazi taj kanal bio je njihov mlin. Voda iz rijeke uhvaćena bi bila daleko uzvodno i kanalom doveđena na mlinsko kolo. Sad mu se jedva prepoznaje mjesto gdje je bio.

Kovačev mlin je vodenica kovača Peje Pranjića. Nalazio se na rijeci ispod lasinja, ispod kuće pokojnog Mate Debeljaka.

Mlin Mande Majdandžića na Jasinju bio je pored *prijelaza* puta prema kućama Turskih, s gornje strane.

Mlin Pave Marića Starog bio je na rijeci ispod njegove kuće.

Mlin Nike Mihića nalazio se na rijeci ispod Mihića kuća. Prvotno je bio Lukin, kasnije redovnički, u kome je svatko od Mihića imao svoj "red".

Ilije Bajlovića, ili tzv. Petrovački mlin. Dobio je ime po šumi Petrovac, koja se nalazi iznad rijeke. Mlin se nalazi prije zavoja puta prema Gradini. Ovo je i posljednji mlin na rijeci Dragočaj, jer ona nastaje stotinjak metara uzvodno, gdje se sastaju Živaja i Suvajica.

Mlinovi na pritokama Dragočaja

a/ Na zalužanskom potoku zvanom Jaruga

Ovaj potok je izvirao u dolini ispod Crkvena sa zalužanske strane, gdje se sada nalazi deponij gradskog smeća. Udolinom se spuštao prema Prijedorskoj cesti, te prostorom današnje tvornice UNIS dalje otjecao zalužanskom ravnicom. Usput prima potočić, koji nastaje na izvoru zvanom Točak, da bi se ulio u Dragočaj ispod središnjih Zalužana. Na ovom potoku bila su tri mlina.

Mlin Jose Ojdanića /kasnije njegovih sinova Ante i Markana/ nalazio se u Lugu, kod prijelaza puta, koji se iz središnjih Zalužana spuštao u ravnicu prema rijeci. Do pred posljednji rat, pored mjesta gdje je bio mlin živjela je Babička, mati Franje Ojdanića. Inače, bila je to manja vodenica, koja je mljela žito u vremenu obilnih padavina.

Mlin Tome Tomića nalazio se u krugu današnje tvornice UNIS, odmah ispod Prijedorske ceste. Toma je doseljenik iz Trna. Tu je svojedobno kupio zemljište, skućio se i na potoku podigao mali mlin. Kako u ravnici nije imao prirodnog pada, dobio ga je ukopavanjem i gradnjom brane. Imao je smisla za inovacije. Iz jelšingradske tvornice nabavio je metalni "badanj", koji je pri vrhu bio širok i prikladan za hvatanje vode. Naniže se sve više sužavao, da bi cijeli donji kraj suzio na samu "slavinu", redukciju ne baš velikog promjera. Postavivši ovaj metalni "badanj" dosta strmo, dobio je željeni vodeni pritisak, da je vodenica mogla mljeti. Naravno, ne i u sušnom razdoblju. Danas ovome mlinu i imanju Tomića nema traga, jer čini dio kruga spomenute tvornice.

Mlin Pere Radmana bio je treći na ovom potoku. Nalazio se iznad Prijedorske ceste, kraj šumarka na potoku pored kuće pokojnog Vlade Aleksića. Pero je bio doseljenik i tu imao imanje. Tako je lijepo i u redu držao svoju kuću, dvorište i posjed. Mlin je bio u upotrebi sve do Dru-

gog svjetskog rata. Duskora se mogao vidjeti "buk", graba gdje je bio pod šumarkom

b/ Mlinovi na potoku od vrela Ružanac

Ružanac je obilno vrelo ispod Crkvena, od strane Šalića i Stojčevića. Ovaj potočić se spušta od kuće pokojnog Nike Šalića, kraj Bugarevih, te između kuća Ive i Mate, sinova Tome Šalića silazi u ravnicu. Na toj maloj udaljenosti bila su tri mlina.

Mlin Ive Mijatovića nalazio se iznad kuća spomenute braće Ive i Mate Šalića.

Mlin Pere Stojčevića nalazio se uzvodnije od Ivine vodenice. Prvotno je bio samo Perin a kasnije su se njime služile četiri obitelji Stojčevića.

Pejurin mlin, Pere Šalića, bio je iznad dva prethodna.

Naravno, ovi mlinovi su bili u pogonu samo u vremenu obilnih padalina. To su vrlo mali mlinovi, s malim kapacitetom mljevenja.

c/ Mlinovi na Ivančici

Ivančica je rječica s dosta obilnom vodom. Nastaje visoko na razdjelu Čivčija i Ojdanića brda, odakle se spušta u Kočiće. U ovom dijelu toka zove se Ivančevica. Od Kočića teče dalje ispod kuća Bogdanovića i Brkića, da bi kod Tubinih primila potok, koji dolazi od Komljenovića i Marića. Dalje teče ispod Stojčevića kuća, gdje se ulijeva u Dragočaj. Kako ima obilniji dotok vode, mlinovi u donjem toku Ivančice rade i tijekom sušnog razdoblja. Zanimljivo, već prvi, Adžića mlin nizvodno na Dragočaju, u sušnom razdoblju ostaje bez dovoljnog dotoka vode. Naime, na ovome dijelu sav dotok, pa i onaj iz Ivančice bi se gubio, vjerojatno zbog propusnog svojstva zemljišta. Kako je Ivančica uvijek imala dovoljan dotok vode, na njoj su bili - a neki i danas postoje - brojni mlinovi.

Mlin Jose Stojčevića stajao je stotinjak metara od utoka Ivančice u Dragočaj. Pored njega i brane vidi se napušteni stari put kao neka graba, paralelno s rječicom i sadašnjim putem. Mlin je bio zapušten, da bi ga obnovili pred posljednji rat. Stari mlin je predstavljao klasičnu

vodenicu, kao i sve ostale na dragočajskom području. Ovaj obnovljeni ima metalno bočno kolo. I danas je u dobrom stanju.

Šalića mlin bio je na maloj udaljenosti iznad Josina mlina. Nalazio se ispod samog mosta, gdje se put odvaja i Domića kućištem vodi za Stranjane. Danas mu se ne može zapaziti mjesto gdje je postojao. U njemu su svoj "red" imali Šalići ispod Crkvena.

Mlin Peje Čalameje nalazio se na Ivančici uzvodno od Šalić mlina. Vlasnik mu je bio Petar Topić zvan Calamejo, koji je s kućom bio na samoj rječici, s lijeve strane. Riglovana kuća i mlin drvene građe bili su pod jednim krovom. Kad je Petar umro, njegova supruga Ana prodaje ga Marićima. Čini se da je to isti mlin, čiji je vlasnik u posljednje vrijeme bio Ivo Stojčević zvan Imbriš, pa ga po njemu nazivamo Imbrišov mlin. Postojao je i bio u pogonu u vremenu prošlog rata 1991.-1995. godine.

Ilkin mlin, čiji je vlasnik bio Ilko Stojčević a poslije njega naslijedio sin Pero. Nalazi se na maloj udaljenosti od Imbrišovog mlina. I danas postoji u donekle zapuštenom stanju.

Tubin mlin bio je kod kuće Nike Topića Tubinog, na sastavu Ivančice i potoka koji dotječe iz Marića i Komljenovića.

Stojčevića mlin, čiji su vlasnici nekad bila braća Anto i Joso Stojčević. Nalazio se u barama iznad Tubinih kuća.

Malića /Brkića/ mlin postoji i sada na Ivančici ispod Brkića kuća.

Pajin mlin je vodenica Bogdanovića u nizini, čiji je rodočelnik bio Pajo. Postojao je na Ivančici niže Bogdanovića kuća. Nalazio se ispod puta, gdje se odvaja sporedni put prema posjedu Ive Šalića Velikog.

Frankov mlin postoji i danas na rječici, pored kuće Franka Bogdanovića, koji mu je vlasnik. Ima prilično veliku branu.

Mlin Ive Šalića Velikog je još uzvodnije na Ivančici.

Marića mlin je bio uzvodno od Ivinog, u kojem su svoj "red" imali Marići, čije su kuće bile dosta udaljene od ove rječice.

Mlin Tune Šalića nalazi se pod središnjim zaselkom Kočića, kod njegove kuće. Na njemu su pedesetih godina prošlog stoljeća bili uređaji, koji su davali električnu struju za rasvjetu, što je dobro došlo u ono vrijeme, kad gornji Dragočaj još nije bio elektrificiran.

Kočića mlin je bio nedaleko od prethodnog. Bio je redovnički, jer su u njemu imali svoj "red" svi Kočići.

Na Ivančevici, uzvodno od Kočića, postojala su četiri mlina:

Mlin Tome Tomića /Kočića/ na ovom potoku, nedaleko od njegovog sastava s Katanovcem.

Bijelića mlin bio je redovnički, mlin svih Bijelića.

Mlin Matija Momića iz Čivčija bio je uzvodno od prethodnog.

Mlin Ilije Džolića i Peje Bijelića bio je krajnji, najbliži izvoru Ivančevice.

Zanimljivo je spomenuti, da je negdje na Ivančici u nizini, između kuća Brkića i Bogdanovića, ili nešto niže prema Tubinim barama, u prvoj polovici 19. stoljeća bio mlin Lovrenovića, u kome je svoj "red" imao i hajduk Marijan Lovrenović. Dok još nije bio ogrezao u hajduštvu dolazio bi na onaj dan, kad bi imao pravo mljeti, donio žito, zasuo u koš i mljo. Dok bi vodenica mljela, on bi po cijeli dan kuckao u tamburicu. Doživljaj je bio stvarno romantičan. Mlin melje a kršni mladić u narodnoj nošnji bugari pored vodenice, dok se njegovi zvuči, pjesma, mljevenje i žubor slijevaju u romon i jeku bujnog života na rijeci.

d/Vodenice na potoku Katanovcu

Potok izvire pod Maršalom i teče južnim rubom sela Čivčija. Protječe stješnjenim i strmim obalama između Šalića kuća u gornjim Brđanima. Odatle se spušta u "luku", od koje preko Iseta teče u Kočiće, gdje se ulijeva u Ivančicu. Iako je to mali potok, na njemu su bile vodenice, koje su mljele "za povodnja", tj. u vremenu obilnih kiša.

Mlin u gornjem Potoku bio je na prijelazu pješačkog puta, kojim se iz gornjeg sela, pored brđanskih kuća išlo u Motike. Bio je to redovnički mlin svih gornjih Brđana. Zapušten, dugo je propadao, da bi ga 50-tih godina prošlog stoljeća obnovio Mato Šalić Markov. I tako obnovljen bio je kratka vijeka. Opet je zapušten i konačno uklonjen. Sada mu se jedino mjesto prepoznaje.

Mlin Ilije Šalića u donjem Potoku, kod Velikog kamena. To je manji mlin u tjesnacu između dva brda. Ruiniran, održavao se do posljednjeg rata.

Mlin Jose Šalića je nešto niže, u Luci. Danas mu se zapaža samo mjesto na kojem je postojao, na potoku pored kuće njegovog sina Tome.

Ivanov mlin je još niže u Lučicama. Prvotni vlasnik Ivan Domić prodao ga je Džolićima. Bio je u upotrebi sve do 70-tih godina prošlog stoljeća.

Mlin Marka Domića bio je niže Ivanovog. Bio je u donjem dijelu Lučica. Postojao je do Drugog svjetskog rata. Sada je uočljivo mjesto njegovog postojanja.

Mlin Tome Domića zvanog Deda u Isetu, ispod Selišta, bio je posljednji mlin nizvodno na Katanovcu.

e/Vodenice na Marića i Komljenovića potoku

Ispod Marića kuća sastaju se ova dva potoka, čine nešto jači vodeni tok, koji se kod nedalekih Tubinih kuća ulijeva u Ivančicu. Na ovom toku bilo je nekoliko vodenica.

Vrepčev mlin na Praponjicama, čiji je vlasnik bio pok. Joso Bogdanović. Ruinirani mlin mogao se vidjeti i tijekom posljednjeg rata.

Mlin Tome Komarice bio je stotinjak metara uzvodno od prethodnog, na desnoj strani potoka, na kojoj je spomenuti Toma imao svoju zemlju.

Čupin mlin bio je uzvodno na maloj udaljenosti. Vlasnik mu je bio Pero Marić s brda s lijeve strane potoka.

Marića potok se formira na posjedima Marića. Ima tri ishodišta: Šugavo vrelo, Bunarčić ili Mijatovo Matijino vrelo i Drljino vrelo /Marka Marića Drlje/. Na njemu je bio jedan manji mlin.

Mlin Mijatovih Marića bio je na spomenutom potoku ispod samih njihovih kuća. Poslije Drugog svjetskog rata još je bio u upotrebi, da bi u narednom vremenu bio zapušten. Onako ruiniranog, šargovački momci su ga na Nikolinje 70-tih godina jednostavno prevrnuli, nakon čega ga nitko više nije obnavljao.

Mlin Ilije Potočara bio je na Komljenovića potoku, koji izvire na Točku u vrhu Komljenovića zaselka. Mlin je bio pokraj same Ilijine kuće.

Čini se, da je u Komljenovićima postojao još jedan mlin na istom potoku, uzvodno od Potočarevog.

f/Vodenice na potoku Bukovcu

Bukovac je potok, koji se formira u južnom dijelu Matoševaca, proteže kroz Stranjane, da bi se stješnjenom dolinom između Gradine i Ojdanića brda usmjerio prema Dikevcima, gdje sa Suvajicom i Živajom čini početak rijeke Dragočaja. U Bukovac se ulijeva potočić Zovica, koji mu dolazi iza uzvisine Ivankova.

Na ovom potoku, na njegovom izlasku iz tjesnaca između Ojdanića brda i Gradine, negdje kod Mrtvačke Čuprije, bio je mlin starih Brkića. Postojao je u posljednje vrijeme turske uprave, kad je hajdukovao Marijan, rodom od tih Brkića /Malića/. Za austrijske uprave Marijan je - povukavši se u miran život - bio vlasnik te vodenice.

Mlin Pere Brkića, vjerojatno obnovljeni Marijanov mlin. Od Marijana ga je naslijedio sin Ilija, za koga kažu da je bio oštar, ali i pravedan, kako mlinar, tako i čovjek. Od Ilije ga je naslijedio sin Pero.

Ićin mlin, tj. mlin Ive Brkića bio je u blizini prethodnog.

Ćosića mlin je na početku Stranjana. Nalazi se na potoku ispod puta, kod kuće vlasnika Josipa Ćosića. Zapušten, postoji i danas. Kad je u kolovozu 1995. godine naš narod potjeran a došle srpske izbjeglice, oni nikako nisu znali nagoditi da mlin normalno melje. Toliko su znali, da im je mlin mljeo šrot a ne i brašno za kruh. Morao je dolaziti preostali mještananin Stipo Vulić da podesi kamenje, uredi što treba, kako bi dobili krušno brašno.

Mlin Marka Blaževića bio je prvi uzvodno od Ćosićeve vodenice.

I Adžića mlin je, zapravo, mlin Blaževića, samo redovnički, u kojem je mljelo više obitelji Blaževića.

Mlin Mijata i Stipe Pranjića.

Mlin Markice Ljevara.

Mlin Ilije Pranjića.

Mlin Pere Pranjića.

Mlin Ive Tubića kod Studenca.

Mlin Mate Majdandžića.

Mlin Vida Batkovića.

g/Vodenice na Zovici

Zovica je potočić, koji teče udolinom sa zapadne strane Ivankova. Podno istog brda ulijeva se u Bukovac. Na ovom potočiću bila su tri mlina.

Mlin Ive Pranjića u Duganji.

Mlin Ruže Adžića.

Mlin Ive Tubića u Tukovima.

h/Vodenice u Živaji

Kroz teško pristupačni matoševački zaselak Živaju protječe istoimeno potok. Njegovo ishodište je na Točkovima iznad Matoševaca. Spušta se u istoimeno zaselak, gdje od strane Ruševnjaka prima potočić Malovcu. Dalje teče sjevernom stranom Gradine i u Dikevcima se ulijeva u Dragočaj. Na ovom potoku bilo je više vodenica.

Bećin mlin u Dikevcima, pred samim utokom Živaje u Dragočaj. To je bio mlin Ive Bajlovića zvanog Bećo.

Podgradinci su na Živaji imali svoje mlinove, kao mlin Rajčevac, ili onaj, u kome je pokojni Ivo Stojanac imao svoj "red".

U zaselku Živaji i uzvodno bile su sljedeće vodenice:

Blaževića mlin.

Baćin mlin, tj. mlin Marka Debeljaka.

Mlin Ante Debeljaka Nikinog.

Stolin mlin, tj. mlin Tome Majdandžića.

Mlin Ive Majdandžića.

Rajin mlin, čiji je vlasnik bio Pero Batković Rajin.

Mlin Marka Batkovića Luckinog.

Mlin Mate Majdandžića.

Malovca je potočić, koji se iz Ruševnjaka spušta kroz zaselak, ispod kojeg utječe u Živaju. Na ovom potočiću bila su dva mlina.

Ružića mlin pod šumom Ključem.

Mlin Lovrice Majdandžića.

Ovi mlinovi su zapušteni i nestali. Tijekom posljednjeg rata obnovljen je mlin na Malovci, u sredini zaselka Živaje. U posljednje vrijeme

vlasnici su mu bili Marko Debeljak i Dragica Debeljak pokojnog Marka. Osobno sam ga gledao kako radi. Minijaturna vodenica nad potočićem-brzacom a kolo mu se okreće kao zvrk.

Na ovako malim potocima, ovako male vodenice imale su poseban program rada. Koristile bi se u razdobljima s obilnim padalinama. U vrijeme obilnog dotoka vode, pri "povodnju", koristila bi se najšira "slavina". Kad bi se smanjio dotok vode, na djelu bi bile ustave i brane. Zaustavile bi potok, da bi se brana napunila vodom. Potom bi se voda pustila na kolo, dok se akumulacija ne isprazni. Tako bi se ponavljalo punjenje i pražnjenje, mljevenje i zastoji. Pri tako umanjenom dotoku vode pomoću "slavine" reducirao bi se mlaz vode, pušten na kolo. S maksimalne na srednju a kad bi dotok bio minimalan, slavina bi svela mlaz na najmanju moguću mjeru, promjera od samo dva centimetra. I to je dovoljno da manja vodenica može mljeti.

Vatreni i motorni mlinovi

Do kraja 19. stoljeća stanovništvo Banje Luke i njezine okolice dobivalo je brašno mljevenjem po vodenicama. Time je mljevenje bilo ovisno o vodenom pogonu. Kod nas nije bila praksa mljeti pomoću vjetrenjača, osim jedinog slučaja, kad su oo. trapisti sagradili vjetrenjaču na svom posjedu oko 1870. godine. Tehničkim i industrijskim razvojem, pogotovo dobivanjem električne struje, omogućeni su i drugi, lakši načini mljevenja žita. Najprije je inovaciju predstavljao tzv. "vatreni mlin", kojeg je pokretala para. Tu je bilo potrebno loženje, vatra u kotlu kako bi se dobila vodena para, radi čega su ti mlinovi i dobili ime. Prvotno je takav bio Lipovčev mlin u Budžaku, koji je kasnije podešen na električnu struju. Osim ovih, bilo je i pravih motornih mlinova po našim selima, do kojih još nije bila stigla elektrifikacija. Takav mlin bio je kod Stipe Radmana u Šargovcu a pokretao ga je obični motor tipa "Aran". Sličan mlin imao je i Joso Šalić u Dikevcima. Batkovići u Matoševcima, njihov ogranak za koje kažemo da su Rajini, tako su mljeli 70-tih godina prošlog stoljeća. Odredili bi jedan dan i tada bi sebi samljeli toliko brašna, koliko im je potrebno za duže razdoblje. Prednosti elektrike su se pokazale tako velike, da su uglavnom svi vatreni i motorni mlinovi prerađeni i dalje radili na električni pogon. Naime, kad je zaslugom oo.

trapista u Delibašinom Selu izgrađena centrala s "čigrama" /tj. turbinama/ 1899. godine, počeli su se stvarati uvjeti za gradnju električnih mlinova. Trapisti podižu veliki mlin na električni pogon 1910. godine. Ugledajući se na njih, drugi podižu veće i manje mlinove istog tipa. Čuveni su državni mlinovi u Vrbanji. Pojedini poduzetnici grade vlastite mlinove, koji su nam bili na raspolaganju, od kojih neki i danas rade. Od tih poznati su: Kernovih u Dragočaju, Koste Savića u Ramićima, Josipovića mlin na Bukvinim barama, Čapljakov u Ramićima... Nekad se žito vozilo i u Čelinac, da se tamo samelje.

Prednosti ovih mlinova bile su očite. Jedan takav mlin na električni pogon većeg kapaciteta mogao je samljeti brašna koliko mnogo vodenica skupa.

U novije vrijeme pojedinci su za potrebe vlastitog gospodarstva gradili male mlinove na električni pogon. Jednostavno, pored ostalih potreština čovjek je imao i svoj mlin, u kome bi mlio brašno i šrot. Još pred Drugi svjetski rat franjevci su na Petrićevcu sagradili takav mlin u gospodarskoj zgradi. Bio je jedan elektromotor, koji je pokretao mlin i pilu za rezanje drveta. U posljednje su vrijeme mnogo korisni u individualnim gospodarstvima bili manji mlinovi, naručeni iz Siska, koji su imali posebna sita, kojim bi odvajali mekinje od brašna.

Ostatci prošlog vremena

Kako vidimo, ulogu vodenica u novije vrijeme preuzeli su mlino- vi na električni pogon, s mnogo većim mogućnostima. Iako već sada vodenice doživljavamo kao neotuđivi dio prošlosti, još uvijek se susrećemo s njihovim pojedinim primjercima, koji su u upotrebi. Tijekom prošlog rata pojedine vodenice su obnovljene zbog nedostatka električne energije. Ali to je bilo kratkog daha. Negdje vidimo vodenice, kojim se više nitko ne služi. Negdje su vidljive njihove razvaline ili mjesta, na kojim su donedavno postojale. Podsjećaju nas na vremena, kad se u našem gradu i po okolnim selima jedino u njima dobivalo brašno mukotrpnim mljevenjem. I danas, pored svih blagodati, mnogi ljudi požele jesti kruh "kuružu" i pripremljenu "puru" od kukuruzovog brašna, samljevenog vodeničkim kamenom.

NE BACAJ KAMEN U BUNAR, IZ KOJEG SI VODU PIO!

Ovo je stara židovska poslovice, kojom se tako lijepo prikazuje, kakav odnos treba imati čovjek prema izvoru studencu, pravom Božjem daru u prirodi. Neprocjenjiva vrijednost izvora posebno se ogleda u bezvodnom, polupustinjskom ambijentu Svete Zemlje, u kojem čovjek uočava da izvor vode, poput Jakovljeva zdenca, život znači.

Banjalučki kraj se nalazi u drugom podneblju. Možemo reći da nije bezvodan. Na njegovim prostorima postoje brojni izvori zdrave, pitke vode. Grad i bliža okolica primaju vodu iz gradskog vodovoda, koji nudi prečišćenu vodu Vrbasa. Po selima su uređeni obilniji izvori, čije su vode razvedene po kućama mještana. Pojedinci su na svoje izvore i bunare montirali hidrofore, te na taj način doveli vode u svoje domove. Negdje po domaćinstvima razvedena je voda gradskog vodovoda, ali hidrofor i lokalni izvori još se upotrebljavaju, radi potrebe zdrave, pitke vode. Jednostavno, postoje i kao alternativa, kad nestane vode iz gradskog vodovoda.

Takvo stanje u vodoopskrbi u banjalučkom kraju zatekao je posljednji rat. Katolički narod ovog kraja /osim neznatnog broja preostalih/ morao je napustiti svoje domove, u koje su naselili pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti. Uz domove, zatekli su bunare i izvore pitke vode. Kao prema svemu ostalom, tako i prema tim izvorima nisu se baš domaćinski ponijeli. Tamo, gdje su se naselili, koristili su bunare a kad bi odlazili, svašta bi nabacali u otvor, kao da njima ili nekom drugome nikada više neće ustrebat. Gdje su domaćinstva devastirana i opljačkana, bunari su jednostavno zatrpani. Po porušenim kozarskim selima porušene su i kućice na bunarima a mehanizmi za vađenje vode demontirani ili uništavani. U samo grotlo gotovo svakog bunara nabacano je mnogo svakojakih stvari i otpadaka, uglavnom samo iz objijesti, bez ikakve potrebe. Pojedini bunari su posve zatrpani, neki do pola a negdje u donjem dijelu ogleda se voda, na čijoj površini plutaju nabacane stvari.

Bunar ispred barlovačke crkve

Ovaj bunar je tipičan primjer nebrige naseljenika. U ona dobra, prijeratna vremena pored njega bi tekli ugodni razgovori "misara" prije rane i pučke mise. U svoje vrijeme tu su vodili razgovore Drago Ojdanić zvani Ćup, Mirko Jakobašić, Ivo i Ljuban Domić i mnogi drugi. Uz cigaretu i pozdrave tu im je bila "priprava" za sv. misu. Kad je u kolovozu 1995. godine devastiran župni stan, ni bunar nije ostao pošteđen. Hidrofor su demontirali oni, koji su u "šoping" tražili, što bi im koristilo /a takvih je tada bilo i previše/. Doduše, nisu porušili kućicu nad bunarom, koja je uvijek ostavljala lijep dojam. Međutim, usput su u otvor nabacali mnogo svakojakih predmeta. Otkinuli su limenu kantu, svu je deformirali i bacili unutra. Kad su u listopadu iste godine vlaške izbjeglice naselile župni stan, nemajući drugog izbora, morali su uzimati vodu iz bunara. Nekako su izvadili staru kantu, te pomoću lanca vadili vodu. Ta lijepa, pitka voda i danas je velika blagodat svakome, tko se žedan namjeri na spomenuti bunar. Pravo Božje davanje, prema kojem bi se ljudi trebali odgovorno odnositi.

Bunar Lucije Italo

Lucija je udovica, čije se skromno domaćinstvo nalazi u Orlovcu, na Žicinom putu. I ona je morala napustiti svoj dom i smjestiti se kod kćeri. Naseljenik, koji se smjestio u njezinoj kući, nije bio kakav domaćin. Nismo baš pozvani suditi o "čojstvu", ali kod njega se ta ljudska dimenzija uopće ne zapaža. Kad je odlazio iz te kuće, on ili netko od njegovih izlio je kantu nafte u bunar! Nije to samo neljudsko naličje, zloba, pokvarenost najgoreg soja. To je jednostavno nagrđivanje lica Bogom dane zemlje, onečišćenje vode, kojom se sve ljage na svijetu peru. Trebat će mnogo vode, da opere nečistu savjest i prljave ruke te nakaze u ljudskom obličju.

Bunar Jose Brkića

Joso je starac, udovac, koji je živio u Kuljanima. U posljednjoj godini rata 1991.-1995. zadržavao se u svome domu, kad su odlazila pojedina njegova djeca i susjedi. Nestao je 4. rujna 1995. godine. Kako se

nije pojavljivao, potražili su "dida". Kći Josipa, udana u Kašljeviće, nađe ga ubijenog i bačenog u vlastiti bunar. Ubojice su mu vrat sputale i stegnule debelom žicom. Jednostavno je udavljen i bačen u otvor bunara. Nezamislivo! Vrat je bio toliko stegnut, da se sveo na promjer jednog vratnog pršljena. Ondje, gdje su on, svi njegovi i inače svi namjernici gasili žed, skončao je Joso, bačen zločinačkom rukom.

Bunar na Petrićevcu

Samostan oo. franjevaca u ovom prigradskom naselju imao je vodu iz gradskog vodovoda. Kako je tijekom rata bila česta redukcija vode, ukazivala se potreba za alternativnim izvorom. Trebalo je iskopati bunar. Tadašnji vikar u samostanu, fra Ivica Matić, imao je na raspolaganju momke, koji su istjerani s radnih mjesta i sklanjali se od radne obveze. Oni se prihvate posla i iskopaju duboki bunar, u kome se pojavila hladna, zdrava i pitka voda. Uz brojna isključenja gradske vode, ovaj bunar je bio pravi Božji dar. Isti momci su nad njim načinili lijepo kućište. Nakon miniranja crkve i paljenja samostana u ranim satima 7. svibnja 1995. godine, cijeli je samostanski kompleks devastiran i opljačkan. Što god se moglo uništiti, došlo je pod udar rušilačkih ruku. I bunar je "srvanjen sa zemljom". Kućište mu je sklonjeno a grotlo posve zatrpano. Nakon tih događaja zabilježen je žalostan primjer. Idući iz grada neki pravoslavac je prolazio pored ruševina crkve Bio je žedan i poželio se napiti, ali se iznenadio, kad je vidio da je bunar zatrpan. Odlazi preko oranice, grdeći i psujući što je to učinjeno!

Pouka

Svaki izvor je Božji dar, kojeg ljudi nekad dovoljno ne cijene. Nažalost, u ovom ratu mnogi nisu gledali Bogom dane vrijednosti. Neobuzdana soldateska i inače neljudi, odani samovolji i raspuštenosti, posve zaboraviše na taj odnos i tretiranje vrijednosti, pa počinise nedjela, koja graniče s glupošću. Kao da im je rezon bio: sada ću se napiti i taj mi izvor više neće trebati! Naravno, mislili su samo na sebe a bližnjega, kao da Bog nije dao.

UZVISINE U BANJALUČKOM KRAJU

Pored toga, što ima prostranu i lijepu kotlinu uz Vrbas, banjalučki kraj je pretežno brdovit predio s blagim uzvisinama, koje tek iznad Gornjeg Šehera i u Kozari prelaze u strme kosine i visoka brda. Tako stvoren, ovaj kraj predstavlja postupni prijelaz iz planinskog u ravničarsko područje, koje se otvara prema Savi. U ovakvoj konfiguraciji zemljišta često susrećemo toponim "brdo" a katkad i "brijeg". Uzmimo za primjer predio između Šargovca i Motika, za kojeg mi s Čelanovca jednostavno kažemo "u Brdima". Od davnina naši su Šalići obitavali na svome Brdu, pa su po toj uzvisini prozvani i Brđanima, među kojima je polovicom prošloga vijeka bio poznat rođak na štakama /u ratu mu stradala noga/ Mile Brđanin /Šalić/.

Uže banjalučko područje, na kojem obitavaju katolici, omeđeno je uzvisinama: sjevernim ograncima Manjače, Majdanskom stazom, Kozarom, Krčmaricama i Starčevicom iznad same Banje Luke.

S uzvisina na prostorima pri Banjoj Luci pruža se lijep pogled na bližu i dalju okolicu. Divan je pogled s Piramide iznad Bistrice na Kozari. Odatle se otvara pogled preko ivaštanskih sela, Crkvena i Tunjica na Banju Luku. Lijepo se oslikava urbana sredina s kompleksima zgrada, bolnicom na Paprikovcu, trapističkom crkvom i samostanom "Marija Zvijezda", te s mlinovima u Vrbanji. Na jugu se plave brda Manjače i još dalje sive konture Vlašića u daljini. Prema Prijedoru lijepo se vide Omarski lugovi, Marićka, Slavićka..., sve do majdanskih brda. A na sjeveru se prepoznaje nizina Ljevče polja. Sličan prizor gledamo i sa Šimića, odakle je pregledno Posavlje do rijeke, te Prekosavlje sa slavonskim mjestima: Nova Gradiška, Okučani i niz sela sve do Kutine. Na Javorcu čovjeku zastaje dah. U zaleđu su visovi Kozare a duboko dolje blaža brda Mičija, Užara, Turjaka i Jurkovice, nakon čega se ukazuje nizina prema Savi i Vrbasu. Čovjek dobiva dojam da se nalazi na Brdu preobraženja.

Svakako, najviše kote čine vrhovi Kozare i Starčevice. Ali na tome širokom prostoru nalazi se veći broj manjih uzvisina, pogotovo u kozarskom dijelu. Mnoge od tih uzvisina markirane su topografskim i vojnim obilježjima, kao Crkvene i Ojdanića brdo u barlovačkoj župi. Vrh Kozare, zvani Krnjin, predstavlja dominantno planinsko uzvišenje, s relejima za veze i telekomunikacije, kako u civilne, tako i vojne svrhe.

Na mnogim od tih visova sagrađena su svetišta, kapele i crkvice, bez grobalja ili s njima. Takve prizore gledamo na glavicama sljedećih brda:

- Krndija iznad Petrićevca, s kapelom Gospina Uzašašća "na Gradu".
- Durbića brdo u Motikama s kapelom sv. Ilije.
- Martinovića brdo, također u Motikama s kapelom Pohođenja B.D. Marije.
- Čelanovac, na tromeđi Čivčija, Motika i Šargovca, s kapelom sv. Roka.
- Ojdanića brdo, s kapelom sv. Križa.
- Marića brdo u Dikevcima, s kapelom sv. Jurja.
- Crkveno brdo, Crkvene, s grobljem i kapelom /nekad crkvom sv. Vida/, posvećenim Gospinu uznesenju.
- Vidovića brdo u Bukovici, s kapelom Gospinog Pohođenja.
- Bešenica, mala uzvisina s druge strane Vrbasa, s grobljem i kapelom sv. Ivana Krstitelja.
- Visoka Glavica, s grobljem i kapelom sv. Roka.
- Damjanovac, uzvisina u gornjoj Ivanjskoj, s grobljem i kapelom sv. Ane.
- Vučića gaj, s grobljem i kapelom Gospodinova Uzašašća, iznad samog Mišinog Hana.

U šimičkoj župi sama župna crkva je na uzvisini, kao i Jurkića groblje, Kose i Javorac.

Osim već spomenutih, imamo i značajne uzvisine:

- Bobija, niži, južni dio Kozare pri Banjoj Luci. Oblasla je šumom i rastavlja ivaštansku od šimičke župe. Stere se od Abrića, pa iznad ivaštanske crkve, sve do Tomića potoka.

- Gradina, šumovito brdo između Stranjana, Matoševaca i sela Gradine.
- Domića brijeg na krajnjem zapadu Čivčija, iznad samih Matoševaca.
- Višac, na krajnjem zapadu Matoševaca.
- Maršala, iznad Čivčija.
- Krndija, uzvisina u Banjalučkoj Kozari.
- Anušića /nekad Tomića/ imanje, nešto niži, uočljivi vrh iznad Bukovice.
- Tunjice, na ulasku u Banju Luku s prijedorske strane.
- Šehitluci, iznad Gornjeg Šehera, s uočljivim veličanstvenim spomenikom.

Sve su ovo nezaboravna uzvišenja, utisnuta u svijest pripadnika našeg naroda, izgnanog u prošlom ratu i raspršenog diljem svijeta. Lijepa uspomena i podsjećanje na rodni kraj.

ŠUME

Veliki dio prostora banjalučke okolice prekriven je šumama, gajevima i šumarcima, od kojih su neki sami ljeskari i šipražje. U svakom slučaju, zavjesa zelenila, stvorena višim i nižim raslinjem. Na dobrom dijelu toga prostora rastu kvalitetne šume, u kojima svojom rasprostranjenošću vidno mjesto zauzimaju hrast, grab, bukva, kesten, bagrem i ostale vrste drveća, koje su dobre kao tehničko drvo ili jednostavno drvo za loženje. Ponajviše se šumski predjeli nalaze u Kozari, u predjelu prema Bronzanom Majdanu, na Starčevici i drugdje. Na gusto naseljenim prigradskim prostorima sačuvao se pokoji gaj i šumarak. U našem kraju zanimaju nas ti značajni šumski prostori, bez kojih se ne može zamisliti naš zavičaj.

Veće šumske površine

Kozara je vrlo bogata šumom. Počevši od Jablana i Barlovaca, pa sve do releja na Krnjinu, steru se velike i manje šumske površine, ispresijecane obradivim zemljištem, kućištima ili jednostavno zapuštenim posjedima, koji zarastaju u šipražje, dok u njemu ne prevlada više raslinje. Bliže gradu i Vrbasu su manji gajevi i šumarci, koji se povećavaju, što se više zalazi u planinu, da bi iznad Bistrice prevladala neprekinuta šumska zavjesa. Svježi šumski zrak i zelenilo privlače izletnike, pa cijeli kraj čini jedan veliki prirodni sanatorij.

Trapiska šuma, iznad Delibašing Sela preko Vrbasa naslanja se na sam grad. To je veliki kompleks zrele hrastove šume, koji veže s Krčmaricama i Crnim vrhom. Zahvaljujući oo. trapistima i njihovoj brizi sačuvana je od nekontrolirane sječe. Pošteđena je i u najezdi sječe u posljednjem ratu i poratnim godinama. Za svakog Banjalučanina ova šuma predstavlja svojevrсни park, veliki kompleks zelenila, pristupačan građanima za ugodne izlete i šetnje. Živo bude u ovoj šumi za lijepih

ljetnih dana a najživlje za Ivandan, kad se mnoštvo našeg naroda sabere na zavjet pod samom šumom, u groblju sv. Ive.

Gradina je šumovito brdo, koje dijeli Stranjane s dragočajske strane od ivaštanskih predjela. Pored hrastovog drveta, u njoj pretežno raste kesten, radi čijeg ploda ujesen dolaze mnogi namjernici iz bliže i dalje okolice. Kao i u Kozaru, i ovdje se najviše ide radi branja kvalitetnih gljiva, posebno carske gljive "rujnice" /"aurea caesarea"/. Lijepo je hoditi Gradinom, brati gljive obilazeći gljivišta. Pojedini bliži mještani poznaju gdje se i kada pojavljuje svako "kolo" gljiva. Tako dobivamo dojam, da bi Mara Debeljak Milina mogla žmireći otići u Gradinu i nabrati korpu gljiva.

Ruševnjak je prostrani šumski predio, koji od Gradine veže do gornje Ivanjske, te od Taraševca do Giga. Iz tako goleme šume mnogi bliži i dalji mještani se zbrinjavaju za drvo za grijanje i građu.

Keskenovača se pruža visom između Motika i Čivčija, produžavajući se u sve veći šumski predio preko Maršale do Jorgića klupa. Bila je potreba, a i vruća želja Motičana /poput Antića Marića zvanog Tuček/ otići u Keskenovaču i odsjeći koje drvo. Također, svi smo rado išli tom šumom, berući "rujnice" i druge gljive, te skupljajući plodove kestena. Inače, rado smo šetali šumom, gledajući svakojake ptice. Jednom zgodom, brat Pero je uhvatio tako divnu, šarenu pticu, s pernatom krestom na glavi. Čak joj ni naš stric Mile nije znao imena. Pošto je imala krestu na glavi, dali smo joj ime "divlji oroz". Tu smo, pod Međom, na rubu Keskenovače, uoči blagdana sv. Ive palili "lile", tj. ivandanske krjesove.

Gajevi i šumarci

Osim većih šumskih predjela, po našem kraju su razasuti i manji, gajevi i šumarci. Njih ima mnogo, počevši od Banje Luke, pa sve do Verića.

Mirjana /Milanovića/ gaj u Barlovcima je manji šumski prostor sa stoljetnim hrastovim stablima, među kojima je do Drugog svjetskog rata bila kapela sv. Ane a do ovog posljednjeg rata veliki drveni križ. Umjesto gaja, sada je gola površina, jer je posve isječen.

Abramov gaj u Cericima predstavlja veću hrastovu šumu sa stoljetnim stablima. Pripadao je obitelji Abramovića. Nalazi se s lijeve strane puta, koji uz Cerike vodi u Kozaru. Isječen je, pa se u njemu vide samo panjevi i novi mladice.

Blažanov gaj, šuma obitelji Blažana ispod Crvene zemlje prema Prijakovcima, također sa stoljetnim hrastovim stablima. Čini se da se ovaj gaj prostorno poklapa sa šumom, koja je u prošlosti bila poznata pod imenom Markov gaj. Prema lokaciji na kartama, posve ili djelomično se identificiraju ta dva gaja.

Vučića gaj također je bio čuveni gaj u prošlosti. Sada je na njegovom mjestu katoličko groblje, koje nosi isti naziv. Nekoliko lipa u groblju i nešto šume u pristranku prema Mišinom Hanu čine ostatke nekadašnjeg bujnog gaja.

Križanov gaj u Brđanima, u gornjoj Ivanjskoj, spominje Jelena Pejkić u zbirci pjesama "Hram u duši".

Gajevi u Orlovcu smješteni su na sjevernoj padini Orlovačkog brda, između rijeke Dragočaja i Orlovačkog puta, koji vodi visom. Bujni su raslinjem, ali u posljednje vrijeme, radi potreba vlasnika, nije u njima bilo stoljetnih stabala. Neodgovorni novi naseljenici poslije rata tako su ih sraznili, da su se s Orlovačkog puta mogle vidjeti kuće ispod gajeva.

Vrebčev gaj je manja šuma na jugu Ojdanića brda, ispod Bogdanovića kuća, koji starinom obitavaju pod samom glavicom brda.

Đirin gaj je bio u sred Šargovca, ispod samih Tunjica. Nekada su se u njemu održavale sv. mise. Odatle uzrečica, koja se mogla čuti u obavijestima, koje su se čitale u župnoj crkvi na Petrićevcu: "Misa po običaju, u Đirinom gaju!" Sada isječen, skoro na periferiji grada, pretvara se u naseljen prostor.

Marića gaj iznad vojarni u Zalužanima. Isječen je, pa umjesto šume, tu su gradilišta i nove kuće. Posječen je i Marića hrast, zaštićeno prastaro drvo, koje je pobuđivalo pažnju svojom velikom krošnjom i neobično velikim promjerom stabla.

Lipe na granici Motika i Šargovca bile su veće a danas predstavljaju manji šumski prostor. Vjerojatno po lipovom drvetu imamo takvo ime. Tijekom savezničkih bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, tj.

zbog nesigurnosti, sv. misa se održavala u skrivenosti ovog šumskog prostora.

Zovica je također šumovit prostor, koji se nalazi na jugu Stranjana i Matoševaca.

Gajine se nalaze na sjevernoj strani Kuljana, prema Gajanima i Burama. Isjekli su ih nakon posljednjeg rata pridošlice u naš kraj. Krupno drvo je uklonjeno a na plodnoj zemlji buja raslinje i novi mladik.

Jurinova šumica u gornjem dijelu Motika. To je manji šumarak kraj puta, ispod kojeg smo kao đaci prolazili svaki dan i išli u motičku školu. Tu je bilo nekoliko starih hrastova i dosta niskog raslinja ispod njih. Sada nema te šumice. Umjesto nje stoje gradilišta obiteljskih kuća.

Sječa šuma

Gotovo svi su šumski predjeli ogoljeni tijekom rata 1991.-1995. godine i u poratnom vremenu. U nedostatku energenata pridošlice u domove katolika i susjedni pravoslavni isjekli su naše šume, od kojih su ostali prostori s panjevima, negdje povisokim, jer se pridošli drvosječa nije udostojao sagnuti i odsjeći drvo kraj zemlje. Tužno je bilo vidjeti Kozaru i gajeve bliže Banje Luke, koji su temeljito porušeni. Drvo su sjekli za potrebe grijanja. Rušilo se i bez te potrebe, jednostavno za prodaju, za bagatelnu cijenu. Sjećam se ponude u Stranjanima u veljači 1996. godine. Došli smo u provaljenu kapelu sv. Franje spasiti, što nije odneseno i upropašteno. Prilazi nam izbjeglica smješten u jednoj od Pranjića kuća. Vidi da smo s prijevoznim sredstvom, pa nam nudi drvo na prodaju. Stvarno, nedaleko od kapele, prema Nike Pranjića kući, iznad puta složena su drva. Ima ih svake vrste, i graba, i bukve, i od vočki. Nudi metar drveta po 15 maraka. Znam čija su drva, znam i koje je vočke oborio. Odbijamo ponudu, samo da se udalji od nas. Dakle, ni vočke nisu pošteđene.

Gajevi su redom isječeni. Umjesto njih ostale su samo goleti. U Mijana, Abramov i Blažanov gaj se može doći i sjediti na panjevima. Međutim, godine prolaze. Iz panjeva izbijaju izdanci, mladice, ali i one ne mogu opstati. Novim naseljenicima treba kolja za vezanje parađaza i pritki za grah pritkaš.

OBIČAJI

Kad se susrećemo s narodnim običajima, s oduševljenjem gledamo u prošlost i ljepotu svega onoga, što je narod sačuvao do vremena u kojem živimo. I naš narod ima lijepih običaja, koji pomalo padaju u zaborav a koje je tako lijepo spomenuti, jer preko njih sagledavamo svoj identitet, posebnosti koje imaju tako lijepu ulogu u našem životu. Neke od tih naših običaja ovdje ćemo predstaviti, da ih se podsjetimo i da žive u našoj svijesti.

SLAVLJENJE BOŽIČNIH BLAGDANA

Slavljenje Božića predstavlja ono što je najsvečanije, najromantičnije u kršćanskom svijetu. To su blagdani iskonske radosti djece Božje, gdje kršćani doživljavaju tračak milosti, blagoslova i blaženog veselja, što se postiže dubokom vjerom da je Bog među nama, da nam je blizak i da se rodio kao čovjek. Božje utjelovljenje u osobi malog djeteta u jaslicama stvara izraz stvarnog veselja u ovim blagdanima. Tu se uklapa i sve ono što je izraz folkloru i pobožne fantazije. Ukratko, cijelo ljudsko biće odaje izraz božićnog veselja i ushićeno treperi u božićnoj noći, sa sviješću da je Bog među nama, da nas dariva svojim mirom i blagoslovom.

Kad je u pitanju slavljenje Božića nekad i sada, s pregledom od jednog do drugog mjesta, u jednom ili drugom narodu, moramo uočiti razlike. Te razlike ukazuju na mnogovrsnost, složenost i bogatstvo načina slavljenja, gdje povijesne prilike pogoduju, pojednostavljaju ili guše pojedine običaje božićnog svetkovanja.

Civilizirani, kulturni svijet, s prizvukom globalizacije, teži uniformnosti, ujednačavanju, sa svojim odrednicama i datostima koje bi po mogućnosti vrijedile za čitav svijet. Time se zapostavljaju i ruše običaji, karakteristični za pojedina područja. Imajući u vidu ovakve tendencije, uviđamo da se mnogo toga mijenja u načinu slavljenja Božića. Slaviti

Božić u novom ruhu suvremenog katoličkog svijeta podrazumijeva nekoliko stavki, ujednačenih i karakterističnih za cijelo katoličanstvo:

- ispovjediti se tijekom Adventa
- okititi bor
- pripremiti jaslice
- stvoriti blještav ugođaj osvjetljenjem i kićenjem domova i naselja
- ići na polnoćku ili koju dnevnu misu, što čine i "godišnjaci"
- obaviti bogojavljenjski blagoslov
- namaknuti dobrog jela i pića.

U ovakvom suvremenom obilježavanju božićnih blagdana gube se i zaboravljaju narodni običaji, koji su više lokalnog karaktera i koji se mijenjaju i dopunjuju od mjesta do mjesta. U prihvaćanju novosti i blještavila suvremenog slavljenja ovi običaji izostaju. U biti, oni sadrže mnogo duhovnosti i ljepote, prezentirajući vjeru i njezino značenje kod ljudi pojedinog mjesta. Trebali bismo čuvati i njegovati te drevne i lijepe običaje, uklapajući ih sa suvremenim novostima, koje dolaze do izražaja u božićnim slavljinama. Objedinjavajući stare narodne običaje i suvremeno spremanje slijedimo kontinuitet spomena na Kristovo rođenje. Time će svako naše slavljenje Božića biti kršćanskije i bogatije u doživljavanju. Jednostavno, imat će više duše, bit će bliže betlehemskom ozračju.

Katolici banjalučkog kraja imali su i još imaju lijepe običaje, koji dolaze do izražaja pri slavljenju Božića. Neki su pali u zaborav, neke zaboravljamo a pojedine običaje primamo sa strane, iz katoličkog svijeta, poglavito iz Hrvatske. Ovdje ćemo pokušati prikazati sve ono što je lijepo, što se običavalo i što se običava činiti u slavljenjima božićnih blagdana. Posebno ćemo se podsjetiti na mjesne običaje, koje trebamo sačuvati kao značajne zanimljivosti u identitetu katolika banjalučkog kraja.

Vrijeme Adventa

Cijelo vrijeme Adventa predstavlja dužu pripravu za slavljenje božićnih blagdana. To je vrijeme prve korizme, vrijeme ozbiljnosti i ujedno vrijeme pokore. Pravi kršćanin nastoji se tada ispovjediti, kako bi mir-

ne i čiste savjesti dočekaao svete dane. Svećenici su običavali ispovijedati po crkvama tijekom svih dana Adventa, u svitanje, prije rane mise. U posljednje vrijeme zakazuju se velike ispovijedi, na koje dođe više svećenika i svi župljani, koji mogu doći, pa svatko tada ima priliku za svetu ispovijed. Bolesne, stare i nemoćne obilaze svećenici po domovima i ispovijedaju ih.

Tijekom Adventa u crkvi se postavlja vijenac s četiri svijeće, koje se pale prema adventskim nedjeljama: na prvu nedjelju Adventa pali se jedna, na drugu dvije, na treću tri i na četvrtu nedjelju sve četiri svijeće. Takvi vijenci sa svijećama mogu se vidjeti i po kućama katolika. Nije nam poznato da se tako postupalo kod banjalučkih katolika u stara vremena. Bar ne u seoskim područjima. Tu su se banjalučki katolici ugledali na susjedne u Hrvatskoj.

Na blagdan sv. Lucije 13. prosinca običava se kao ukras sijati pšenica. Posije se u manjim posudama, da bi izrasla i predstavljala nakit po domovima tijekom božićnih blagdana. Ova pšenica, koja raste u toplini domova, podsjeća nas na novost života, na naše preporođenje s Kristovim dolaskom s jedne, te na kruh naš svakdanji, pripravljen od te žitarice, s druge strane. U zimskom razdoblju, kad priroda miruje i spava, nježne stabljike pšenice potiču nas na razmišljanje, kako se dolazi do one kriške kruha, servirane na stolu: u predstavi nam promiču slike oranja, sijanja, bujanja, rasta, zrenja, žetve /kombajniranja/, sušenja, mljevenja, kuhanja, pečenja i na koncu svih tih radnji eto kruha na našem stolu.

Pšenica u posudi izraste 10 do 15 cm. Ako joj u toplini doma mnogo pogoduje, pa izraste prevelika do Božića, obično se šiša škarama, potkraćuje i dovodi do željene mjere.

Katolici banjalučkog kraja običavaju promatrati dane između spomen dana sv. Lucije i Božića. Tu je dvanaest dana, koje poistovjećuju s dvanaest mjeseci naredne godine. Prate vrijeme svakog pojedinog dana, pa stvaraju uvjerenje, da će isto vrijeme biti tijekom cijelog mjeseca, kojeg taj dan predstavlja.

Badnji dan, Badnjak, Badnjica

Prema novijem poimanju, naslovno Badnjak je samo jedan dan, koji prethodi božićnim blagdanima. Općenito u katoličkom svijetu poima se kao dan neposredne pripreve i spremanja za polnoćnu misu. Prvotno se slavio još u pretkršćansko vrijeme. Na dan 24. prosinca pada zimski solsticij, kad su se palile vatre /kao ivandanski krijesovi uoči ljetnog solsticija/, da bi se uz bdijenje iščekivalo rođenje "mladog Sunca"¹⁷. Sam pojam dolazi od staroslavenske riječi "b'deti", što znači bdjeti, biti budan, čekati. Odatle i "badnjak", badnje drvo ili panj, što se na Badnju večer uz poseban obred /polijevanja, natapanja panja/ unosi u kuću i stavlja na ognjište da gori. Isti panj ili badnje drvo redovito su šuplji, pa odate i "badanj", koji je kasnije imao drugu namjenu, da se kroz njega dovodila voda na mlinsko kolo. Ovi obredi, pretkršćanski, koji označava čekanje da se pojavi "mlado Sunce" i kršćanski, sadržan u iščekivanju rođenja Gospodnjega u božićnoj noći, jako su bliski, jer se radi o naravnoj vjeri i kršćanskoj objavi. S vremenom cjelokupno slavljenje Badnjeg dana dobilo je kršćansko značenje. Kroz dugi tijek kršćanske povijesti mijenja se uloga badnjeg drveta a s njom i običaji u svezi s njim. Posebno se Badnjak slavi kod pojedinih katolika a posebno kod pravoslavnih.

Međutim, znakoviti su običaji kod banjalučkih katolika, koji su vezani uz ovaj dan. Prije svega, to je dan velike pokore, velikog posta. Iako danas Crkva ne preporučuje post na Badnji dan, mnogi katolici banjalučkog kraja prakticiraju post i nemrs na taj dan. Prema običaju iz davnih vremena, post i nemrs na Badnji dan bio je u rangu pokorničkih dana Čiste srijede i Velikog petka. Dobro bi se prala i čistila tepsija od svake masnoće, da i kruh bude po mjeri posta spomenutog dana.

Uostalom, ovakav način obilježavanja Badnjeg dana može se naći i kod katolika drugih krajeva. Međutim, ono što je posebno za banjalučki kraj jest badnje jelo s kruhom. Naime, običaj katolika banjalučkog kraja je na Badnji dan jesti posebno spremljen grah. Nakon varenja odstranila bi se iz njega sva točnost, da bi kuhana zrna bila gnječena. U tako

¹⁷ A. Rebić, Opći religijski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002., str. 75.- 76.

kašastu masu graha doda se malo luka i nešto drugog povrća. To bi bila badnja hrana s kruhom. Iako u drugom dijelu Badnjeg dana mnogi zanemaruju post, banjalučki katolici ga drže cijeli dan. Tek s polnoćnom misom završavaju s postom i predaju se božićnom veselju.

Ono, po čemu je Badnji dan poznat i po čemu je dobio ime je badnje drvo. Mi ga jednostavno zovemo "badnjak". Postoji i kod pravoslavaca, s malo izmijenjenim radnjama i običajima. U našem kraju to je drvo, koje se nasloni na kuću i stoji tijekom Badnjeg dana i božićnih dana. U gornjem Dragočaju, dijelu Motika i ivaštanskom kraju to je lisnato hrastovo drvo. Tako lijep, lisnat hrastić izabere se u šumi, odsiječe i donese kući. U selima bliže gradu umjesto lisnatog hrastovog drveta služi veća grana ljeske, koja se također prisloni uz kuću. To je razumljivo. U gornjim krajevima ima obilje šume, pa se može naći hrastić po želji. Toga nema po prigradskim selima, ali po živicama ima ljeskovine, od koje se usiječe grana, pa se njome posluži.

Badnje drvo se "diže" u ranim jutarnjim satima Badnjeg dana. Njime se najavljuje božićno vrijeme, božićni blagdani. Što se tu čini? Potrebno je da netko od djece, momčića, urani prije svih i ode do susjedove kuće. Na nju je već naslonjen pripravljeni "badnjak". Podigne ga od zemlje i zove: "Domaćine!" Zove, dok se ovaj ne odazove. Dobro je kad je domaćin spreman i budan. Ali, ako ga iznenadi, onako snen je nespreman. U svakom slučaju, kad se odazove, slijedi pozdrav mladog susjeda-čestitara: "Badnjak na kuću, Bog i Gospa u kuću! Hvaljen Isus i Marija! Čestit Vam Božić i sveto Isusovo porođenje!" Domaćin odgovara: "Čestita Ti vjera i duša!" Obično u kući nastane komešanje. Ako ih je čestitar iznenadio, na brzu ruku se sprema.

Prijam čestitara je poseban, jer je prije svih uranio i zavrijedio da primi uzdarje. "Digavši badnjak" momčić se pojavljuje na vratima kuće. Tada ga djeca i preostali ukućani zaspu kukuruzom, orasima i lješnjacima. Domaćica ga daruje voćem i kolačima. Za takve čestitare pripravlja se posebni badnji kolač, zvani "kovrtanj". To je kolač od pšeničnog brašna, s dodatkom slastica, spravljen u obliku diska, s praznim središnjim prostorom.

Božično drvo

Na Badnji dan, ili koji dan ranije, uređuju se, kite i osvjetljavaju domovi i cijela naselja. U tome kićenju najatraktivniji ures u domu je božično drvo. Diljem katoličkog svijeta za božično drvo uzima se jelka, što je u novije vrijeme prevladalo i među katolicima banjalučkog kraja. Međutim, nije uvijek bilo tako. Građani su mogli sebi to priuštiti i nabaviti lijepu jelku, ali po selima je bila druga praksa. Nadaleko nije bilo crnogorice, pa nitko nije ni mislio na jelku. Zato su kao božično drvo koristili smreku. Pred sam Božić išli bi mještani u krčevine pri šumama u Kozaru, Gradinu ili spojem Motika i Dragočaja, sve do vrha Matoševaca i Giga. Na tim terenima izabirali bi najljepše smreke, koje bi donosili kući i ukrašavali nakitom. Tako okićenu smreku nazivali smo "krizman". Nakit na ovako okićenom božičnom drvetu bio je jednostavan: koja staklena kugla, koja lameta, uz dodatni neki domaći ukras i eto skromnog "krizmana" u kući. Elektrifikacijom sela povećava se kićenost ovog božičnog ukrasa. Čim se završi blagoslov kuća, uklanja se "krizman". Dakako, to se ne čini prije Bogojavljenja.

Lijepo okićena božična jelka prevladava i danas po katoličkim domovima oko Banje Luke, ali negdje se katolici još drže starine, pa kite smreku.

Jaslice

Načiniti jaslice i imati taj betlehemski ugođaj u kršćanskom domu za božične blagdane posve je normalna stvar. Čini nam se tako, gledajući današnju praksu, mogućnosti i htjenja. U ranija vremena mogle su to imati po svojim kućama uglednije kršćanske obitelji. Međutim, po selima banjalučkog kraja, uz skromnost i ne baš zavidan ekonomski status, jaslice se pojavljuju tek u novije vrijeme. Kipić Isusa u jaslicama, te Josipa i Marije i to je već dovoljno da se s malo slame pod "krizmanom" stvori prizor iz Betlehema, pogotovo ako se nađe još koja figura anđela, kralja, pastira, ovčice, "vočića" i magareta. U stvari, naši stari nisu imali mogućnost graditi božične jaslice, ali su živjeli tu betlehemsku stvarnost, iako toga nisu bili svjesni. Sa živom vjerom koju su imali, kad god bi roditelji s djetetom ušli u obor među "blago", imali su takav

ambijent. Uostalom, u turskom vremenu najčešće ih je neki slabi zid dijelio od "blaga" sitnog i krupnog zuba. U takvom se okružju rodio Isus, ne u kraljevskim dvorima...

Uz zabave i igre, koje se nude današnjem djetetu, lijepo je kada djeca sama izrađuju jaslice, stvaraju božićni ambijent u domu. Nažalost, u banjalučkom kraju katolička djeca nisu imala mogućnost - a nemaju je ni sada - da u školi za ručni rad prave jaslice i natječu se, čije će biti ljepše.

Slama u kući

Jedan lijep običaj, radost za djecu, je unošenje slame u dnevnu sobu, ili koji drugi zgodan kutak kuće. Prostirala se po podu /ili po goloj zemlji kod siromašnijih obitelji/, da bi se djeca tijekom božićnih dana mogla igrati. Radosna bi se valjala i gombala, ponajviše u večernjim satima. Stariji ih puste da to čine do mile volje. Kad dođe vrijeme molitve, objeda ili prevrše svaku mjeru, domaćin odsječeno kaže: "Dosta je!" I tada stvarno bude dosta, pa se djeca umire. Sjećam se da smo i mi mali bili previše živi i bučni. Katkad se toliko zanesemo u igri, da to starijima postane nepodnošljivo. Tada bi otac presjekao naše nestašluke povišenim glasom: "Mir djeco!" I mi smo znali da više nema igre.

Ovo prostiranje slame po kući je običaj s mnogo znakovitosti. Tu se jednostavno povlači paralela: novorođeni Isus na slamici u štalici i djeca po svojim domovima na pripremljenoj slami. Time se dobiva vjerniji betlehemski ugođaj.

I u novije vrijeme vidimo slamu po katoličkim kućama. Ali s njom više nije zastrt cijeli pod, nego možemo vidjeti samo simbolični rukohvat slame pod okićenom jelkom, u predvorju ili na ulazu u kuću. Ostaje puka simbolika od ondašnje radosti dječice. Nažalost, po domovima je sve manje djece i koliko god ih ima, lijepo će slušati o jasicama i slamici. Bit će im to interesantno, ali igre, zabave nude im suvremene mogućnosti.

.....

Pripremanje jela

Za ovako veliku svetkovinu domaćini se pobrinu za obilan stol u svojemu domu. Svatko se priprema, što bolje može. U toj pripremi ima posebnosti, koje su karakteristične za naš banjalučki kraj, pa je i njih zanimljivo spomenuti.

a/ Pečenje

Svaki domaćin se potrudi da za Božić "nešto okrene na ražnju". U starini to je bio običaj samo za božićne blagdane, da bi se u novije vrijeme isti običaj primijenio i za druge velike svetkovine, zavjete i prigodna slavlja. Pored velikih svinja koje se uhranjuju i u kolinju spremaju i suše kao zimnica, uhranjuje se krmence, kojih 20 do 40 kilograma. Peče se na ražnju tijekom Badnjeg dana, kad se održavao strogi post a počelo bi se jesti nakon polnoćne mise, ili nešto kasnije prilikom božićnog doručka. Dakako, ovo bi bilo glavno božićno jelo, kao "kešket" kod kreševskih, bihaćkih i drugih katolika. Ovaj božićni obrok je tako obilan, da je postojala uzrečica: "Najeo se kao na Božić ujutro." Ovo pečenje dotjecalo bi ukućanima do Nove godine, ili čak do Bogojavljenja.

b/ Gibadnjica

Ovo je posebno božićno jelo, koje se redovito nalazilo na stolovima katolika po selima banjalučkog kraja. To je jedna vrsta mekanog kolača. Donekle je slična baklavi, samo nema one žestine sladora, već je mnogo blaža. I nije onako tanka, nego se naslaže i do 15 cm. Spremala bi se u jednoj, ili dvije posude, zavisno o broju ukućana. Toliko bi se pripremilo ove slastice, koliko bi bilo potrebno za objede tijekom božićnih blagdana. Nekoliko dana prije Božića domaćice pripremaju jufke. Ne kupuju ih, nego same razvijaju i peku. Do Badnjeg dana složene jedna na drugu suše se u ostavi ili kuhinji. Gibadnjica se "slaže" na Badnji dan, pa vjerojatno po njemu ima toliko sličnosti u nazivu. Jufke se slažu u veći sud jedna na drugu, zalijevaju sladorom, mljevenim ili samo zdrobljenim orasima, lješnjacima i suhim grožđem. Složi se po trideset, četrdeset jufki, dok se ne popuni posuda. Sve se na koncu zalije slatkim prelijevom. Tako spremljena gibadnjica prava je poslastica za svršetak obilnih božićnih obroka. Božić ne bi bio Božić bez gibadnjice i pečenja na ražnju.

Božićno slavlje

Kad padne Badnja večer, nitko ne spava. Ukućani su na okupu i mole "Uobćenu" večernju molitvu. Ona je nešto duža, s više preporuka a dodaje joj se i koja krunica. Moli se pored upaljene svijeće, pobodene u vazuu iznikle i ponarasle pšenice. Sva ostala svjetla budu pogašena.

Sve je spremljeno za proslavu božićnih blagdana. Preostaje ono posljednje: spremanje za polnoćnu misu. Sudjelovanje na toj misi predstavlja poseban doživljaj kod katolika. Tada i "godišnjaci" pridu crkvi, pa i pojedini inovjerci. To je misa u sred svete noći. Negdje se pomiče i bude zornica. Već navečer Badnjeg dana skupljaju se grupe i družine po selima, koje masovno kreću crkvama u Barlovcima, Ivanjskoj, na Petrićevcu, u gradu... Oni udaljeniji pođu odmah s večeri, da bi sa zastajkivanjima kod prijatelja /dok se oni sprema/ na vrijeme stigli crkvi. Polnoćna sveta misa bila bi svečana, s ugodnim napjevima božićnih pjesama, koje svi znaju. Cijela crkva bruji od pjesme. Te pjesme se čuju na dolasku i povratku "misara" kući.

Uobičajeni pozdrav na dan Božića među katolicima banjalučkog kraja, koji se mogao čuti u prošlosti, a danas se tu i tamo spominje, glasi: "Hvaljen Isus i Marija! Čestit Božić i sveto Isusovo porođenje!" Pozdravljeni nato odgovara: "Uvijek bio hvaljen! Čestita Ti vjera i duša!" U konkretnom narodnom pozdravljanju ono "čestit" se izgovara brzo i sa stezanjem, pa se čuje skraćeni odgovor: "Čest' Božić..."

Sa slamom, razastrtom po podu dnevne sobe, djeca dolaze na svoje. U svečanom raspoloženju, neometani od starijih, predaju se svojim radostima. Ali u božićnoj noći očekuje ih još jedna radost, lijepo iznenađenje. To su darovi za njih, za najmlađe. Obično u svetoj noći, dok stariji i veća djeca idu na ponoćnu Misu, mala djeca spavaju. Za njih se pripreme darovi i stave pod "krizman", pod jastuk, u obuću, ili na prozor. Kada ujutro nađu uzdarje, radosni su i iznenađeni. Stariji kažu, da im je to "Isus donio". Dok se po našim selima nije znalo za Djeda Mraza, za sv. Nikolu, po našim domovima djeca su primala božićne darove, što predstavlja izvorni kršćanski običaj.

Ako se ne ode na polnoćnu misu, ide se na dnevnu. Inače, na prvi dan Božića ne ide se nikuda. Taj dan se svetkuje u obitelji, u svome domu. Objedi su svečani i obilni, s uobičajenim pečenjem i "gibadnicom".

Kako je to sveti dan Gospodnjeg pojavka, ne izostaje ni posebna božićna molitva, koja se inače moli tijekom božićnih blagdana. Ona je duža, s više preporuka. Moli se svečano, s tri /"Trojstvo"/, ili bar jednom upaljenom svijećom. Svijeće se obično pobodu u ozelenjelu pšenicu u zdjeli, koja je ponarasila 10-15 cm. Sva kućna čeljad moli a ako netko u međuvremenu pristigne, pridružuje se i moli s ukućanima. Po svršetku molitve gase se svijeće. Gase se zalogajem kruha, umočenim u crno vino. Taj komadić kruha se nadnese iznad plamena svijeće, stisne, pa vino, koje se cijedi gasi svijeću. I dok se vije dim s ugašenih svijeća, zdjelu s mladom pšenicom i svijećama svi nazočni redom prinose grlu pod bradu. Ovo kađenje čini se s uvjerenjem, da nikoga neće boljeti grlo do sljedećeg Božića.

Stjepan dan

Drugi dan Božića posvećen je sv. Stjepanu, prvom mučeniku Crkve. Sveti se u istom božićnom raspoloženju i s istim veseljem. I na taj dan čujemo božićni pozdrav, prilagođen za ovaj dan: "Hvaljen Isus i Marija! Čestit Božić i sv. Stjepan!"

Po crkvama su redovite sv. mise, kao i prilikom velikih svetkovina. No, običaj je, da se na blagdan sv. Stjepana drži svečana misa na Motičkom groblju. Zato na drugi dan Božića k istom groblju dođe mnoštvo vjernika iz petrićevačke, te susjednih barlovačke i gradske župe. U novije vrijeme, iz novonastalih župa Motika, Budžaka, Trna i Marije Zvijezde.

Ova misa na Motičkom Groblju, koja se prikazuje na Stjepan dan samo je alternativa nekadašnjih polnočnih misa. Naime, sve do Drugog svjetskog rata dolazili su franjevci s Petrićevca i održavali polnočne mise na ovome groblju. Dakle, tu je od starine praksa, da se mnoštvo vjernika okuplja na božićnu misu.

Ivandan

I ovaj dan bi se slavio u božićnom raspoloženju. Pozdrav i čestitanje prilagođeni su samom danu i božićnom vremenu: "Hvaljen Isus i Marija! Čestit Božić i sv. Ivo!" Na to se uobičajeno odgovara: "Čestita Ti vje-

ra i duša!" Ovaj se pozdrav u turskom vremenu izražavao s primjesom ikavice: "Čestita Ti vira i duša!"

Pored činjenice, da su biskupija i samostani u Banjoj Luci imali svoje posebnosti prigodom slavljenja božićnih blagdana, značajno je slavljenje sv. Ivana na treći dan Božića u barlovačkoj crkvi. Naime, na taj dan običavali su vjernici okolnih župa dolaziti na pučku misu na Barlovce. Pored župljana barlovačkih sela, kod crkve sv. Vida najviše je bilo Šargovčana i Motičana. Razumije se, da su na Ivan dan barlovačkoj crkvi dolazili i građani, koji su rodom iz barlovačke župe.

Na Stjepan i Ivan dan obično je veselo druženje, jer se ide u posjete. Sastaje se, druži i slavi s rodbinom, susjedima, prijateljima i znancima. Tada se ide na mise u susjedne župe, na Motičko groblje i u Barlovce. Usput se navraća rodbini i prijateljima u drugim selima. U takvom druženju neprestano se čestita i rukuje, pa se pruži i ruka pomirnica onome, s kim se do tada nije bilo u dobrim odnosima. U božićnom vremenu svi trebaju biti dobre volje, da bi se ostvarivala poruka božićne noći: "Slava Bogu na visini. I na zemlji mir ljudima dobre volje"

Mladenci

Četvrti dan Božića posvećen je spomenu na betlehemsku dječicu, koja su na Herodovu zapovijed pomorena od strane njegovih vojnika. Kako su ta mala dječica nevino stradala, na ovaj spomendan stariji priređuju neugodno iznenađenje najmlađima. Naime, jednostavno ih šibaju. Za ovaj običaj kod bihaćkih katolika postoji poseban izraz: šikanje, šikancija. Stariji a s njima i odrasliji momčići šibaju malu djecu i curice. I sama djeca dohvate šibe, pa se među sobom - što u šali, što u zbilji - šibaju. Dakako, jadno ono dijete, na kome se u šibanju prijede svaka mjera. Kažu, da u Posavini ne prestanu djecu šibati, dok se ne pojave suze, dok ne zaplaču.

U banjalučkom kraju, po domovima šiba je bila svakodnevna prijetnja za neposlušne i nemirne. Na spomendan Nevine dječice najviše se upotrebljavala. Obično se šibalo sa smijehom, u šali, ali djetetu je to bila zbilja. Pogotovo neposlušnima. Šibalo se i poslušno dijete, da mu ne bi palo na pamet da se pokvari. Pored te "odgojne" metode, bila je i ona

druga, zdravstvena. Na dan Nevine dječice djeca trebaju biti šibana, kako bi tijekom naredne godine bila zdrava, bez čireva i zaraza!

Stara godina

Posljednji dan godine pobuđuje posebnu pažnju. Na spomen pape Silvestra završava se niz od godinu dana. Po crkvama se održavaju mise zahvalnice, pod kojim se u župnim obavijestima čitaju statistički podaci o župi. Svakoga zanima broj krštenih, umrlih, vjenčanih u župi. S pažnjom se prati, što svećenik s oltara upozorava i o čemu ubuduće treba voditi računa.

Nova godina

Ovaj novi dan, kako pada u božićno vrijeme, slavi se svečano, s lijepim željama i čestitkama. Uobčena molitva je još božićna, s upaljenim svijećama u posudi s izraslom pšenicom.

Na Novu godinu, kao i u prethodnim božićnim blagdanima, pokazuju se i oni običaji, koji nisu na pohvalu. Prekomjerno konzumiranje alkohola /čitaj: šljivovice/ dovodi do pijanstva. Za tih blagdana, kad bi išli na misu, ljudi su običavali ponijeti flašu rakije sa sobom, pa bi se častili kad bi izišli iz crkve. U slavljeničkom raspoloženju mnogi bi i prevršili svaku mjeru, pa bi se podgrijani i dobro nakićeni vraćali kući. U takvom raspoloženju izrodile bi se svađe, kavge i tuče, što bi kvarilo opći božićni dojam.

U novije vrijeme Službu Božju i inače ugodno božićno raspoloženje kvarila je upotreba pirotehničkih sredstava. U želji da se puca, trese, žari i pali oslobađala se sirova energija, neprimjerena svetosti božićnih dana.

Negativno je bilo pretjerano šibanje dječice na dan Mladenaca. Šibe su se vijale svuda, pa i po crkvi. Inače, svećenici bi na Službi Božjoj upozoravali i tražili mir, no to nisu mogli uvijek postići, jer je teško veliku masu vjernika stiješnjjenih u crkvi držati u redu i miru.

Bogojavljenje

Bogojavljenje je danas poznatije kao blagdan Sveta tri kralja a u starini kao Vodokršće. Na ovaj dan se pod misama blagoslivlja voda, pa svatko nosi iz crkve posvećenu, blagoslovljenu vodu, kojom se škrope osobe, stvari i posjedi. Ako bi do pred sam ovaj blagdan preostalo vode od prethodnog, obično bi se tom vodom škropili voćnjaci, oranice, dvorišta, kuće i gospodarske zgrade. Sam blagoslov kuća u biti je bogojavljenjski, spomen čin na poklon, darivanje trojice kraljeva i milost, što su našli Novorođenoga.

S ovim blagdanom u narodu već nestaje ono božićno raspoloženje. Iako liturgijski božićno vrijeme traje do nedjelje Isusovog krštenja /za neke i do Svijećnice/, kad prođe Bogojavljenje, za našeg katolika prošlo je sve božićno, pa odatle i novija tendencija, da se i kućni blagoslov obavlja u istom raspoloženju, do Bogojavljenja. Nakon ovog blagdana naš kršćanin se vraća svakidašnjici, s malo sijela, malo poklada, dok ne osvane zapošće kao početak korizme.

Blagoslov kuća

Stari je običaj kod katolika, da se o Bogojavljenju blagoslivljaju kuće. Pod tim bogojavljenjskim blagoslovom domova mislimo na blagoslov obitelji i svega što ona posjeduje, s preporukom, da nas Božji blagoslov prati tijekom godine, koja je tek započela. Kako prakticiramo u novije vrijeme u Bosni, mogli bismo reći da je to božićni blagoslov kuća, jer se s njime počinje po Božiću. Tako je u našem kraju i uglavnom po Bosni a po Hrvatskoj ponegdje je ista praksa, ali pretežno se kreće na blagoslov nakon Bogojavljenja. U biti dolazimo na isto. Kao što je teofanija objava Boga mudrim kraljevima, tako je i objava Boga cijelom svijetu u božićnoj noći. U oba slučaja klanjamo se Bogu i prosimo od Njega blagoslov i svako uzdarje.

U nešto daljoj prošlosti blagoslov kuća obavljao se izvorno, tj. o Bogojavljenju. Dan prije, dan poslije i na sam dan Bogojavljenja, ovisno o broju kuća i veličini sela. Posebni ljudi, koji su služili Crkvu išli su blagoslivljati kuće. Uglavnom, bio je to netko od prakaratura. Bile su to

provjerene starije osobe, u koje je župnik imao povjerenja. Obično su išli u paru, po dvojica. Blagoslivljali bi jedan dan a ako je selo veće, zanoćili bi kod nekog uglednog domaćina, da bi završili s blagoslivljanjem sljedeći dan. Te ljude narod je nazivao "vodičarima". Nosili bi sa sobom križ, svetu vodu u tikvi / koja im nikad ne nedostaje/ i bisage, u koje bi stavljali darove, dobivene od vjernika. Od strane župnika poučeni su što i kako da čine prilikom podjeljivanja blagoslova. Tako uhodani, ovi donositelji blagoslova pobuđivali su pažnju i bili vrlo omiljeni u narodu. Kada oni dolaze, kućno osoblje je na okupu a kuća se posebno uredi. Djeca ne smiju praviti nered u kući dok "vodičari" ne prođu.

Ovi "vodičari" bili su ljudi velike molitve. Kad bi se približili dvorištu i ušli na kapiju, počeli bi moliti "Virovanje". Ulazili bi u kuću, u kojoj bi škropili, molili, blagoslivljali i križali. Dotle bi svi ukućani bili na koljenima i molili. Romon molitve ne bi prestajao, dok ne bi izišli iz dvorišta. Za takvog donositelja blagoslova obično bi govorili: "Moli k'o pratar!" Tek bi tu i tamo, kod kojeg uglednog kršćanina odsjeli, založili i nešto popili. Kao stariji ljudi, katkad bi se i nakitili pićem.

Između dva svjetska rata u Šargovcu blagoslivljali su kuće Stjepan Golub /otac Tomin/ i Anto Radman. Ovi su bili žive legende. Pogotovo Anto, koji je imao karakterističan izražaj s govornom manom. Jednom zgodom, prilikom blagoslova kuća u Gornjem Šargovcu, susreli su pravoslavca, izvjesnog Šešića, koji se malo svojeglavo ponašao. Prilazi mu Anto i uvjerava ga: "Idu sluzbenici Bozji! De da Te poškropim!" Šešić se slaže: "Može! Samo, dajte mi cigareta". Anto baca na njega vodicu. Tako ga obilno škropi, da se on glavom izmiče lijevo, desno, pa malo unazad. Kao, previše mu je svetinje. Anto i dalje škropi s upozorenjem: "Ne mici se Vlase, dok svetinja pada po Tebi!"

Kako je Šargovac veliko selo, blagoslivljali bi kuće dva dana, radi čega su morali i zanoćiti. Te večeri bilo bi veselo u domu, u kome bi zanoćili. Svi bi se iskupili, pa bi tekli ugodni razgovori. I oni bi se opustili, osvježili uz jelo, piće i svakojake priče i dogodovštine.

Dok su se tako jedne noći zadržali na konaku, zapali su u nevolje. Nadošao je južni vjetar i naglo topio snijeg, pa se šargovačka rijeka izlila preko svojih obala. A naši "vodičari" trebali su ići na drugu stranu, u neblagoslovljeni dio sela. Dolaze do vode i procjenjuju situaciju. Stjepan

Golub zaključuje, da se ne može prijeći. No, Anto Radman, spreman na sve i malo podgrijan šljivovicom, viče: "Šta ne može! Treba imati vjere. Kako je Mojsije presao preko mora? Sad ces vidjeti!" Zagazivši u vodu, poče udarati štapom po površini uz preporuke: "Idu sluzbenici Bozji! Rastupite se sile nebeske i vode neciste!" I pređe preko gaza, sav mokar do kože. Tikva sa svetom vodom o pojasu je ostala bez čepa, pa je do vrha napunjena vodom. Slavodobitno likuje a Stjepan - ostavši na drugoj strani - primijeti: "Ti prijeđe!" Nato ga Anto uvjerava: "Da, da, vidis, treba imati vjere. Treba imati cvrstu vjeru. Vidis, i u tikvi se napunilo".

Svećenici polaze blagoslivljati kuće

Svečanije se doživljava, dostojanstvenije i s više uvažavanja od strane vjernika kad svećenici blagoslivljaju kuće. Pedesetih godina prošlog stoljeća počeli su svećenici ići na blagoslov po selima župa banjalučkog kraja. Obično bi ih pratio netko od "vodičara", crkvenih vijećnika ili koji pouzdan momak. Ova promjena unijela je više oduševljenja među župljane. Godine 1956. piše tadašnji gvardijan fra Alojzije Atlija profesoru dr. fra Berislavu Gavranoviću da su za blagoslov kuća išli svećenici po župama, osim u Ivanjskoj, radi čega je u dotičnoj župi bilo negodovanja. Ponosnim Ivaštanima nije bilo pravo, jer ispada da "oni jedini nisu bili dostojni svećenika u svojim kućama"¹⁸. Međutim, i to je nadiđeno, pa je u novije vrijeme normalno i jedina praksa da svećenik s crkvenim vijećnikom ili nekim prikladnim momčićem blagoslivlja kuće.

Blagoslov kuća je lijep običaj i doživljaj po katoličkim domovima. Kao svećenik, svake godine uzimam udjela u obilasku kuća nakon Božića. I tu se lijepo vidi, kako se kršćanski živi, koliko se drži do vjere i svećenika. Lijepo je bilo blagoslivljati kuće po izrazito katoličkim mjestima. Tako je ugodno bilo doći u Vujnoviće, moliti Božji blagoslov a cijela obitelj u domu na koljenima usrdno moli. Tako je bilo u davnim vremenima po svim katoličkim selima. Lijepo se i kršćanski ophodio katolički svijet u Vujnovićima do ovog posljednjeg rata. Tako je bilo i

¹⁸ A. Atlija, Dopis fra Berislavu Gavranoviću 31.1.1956. godine

u ivaštanskoj župi. Zbog poznatih okolnosti, katolici banjalučkog kraja razišli su se diljem svijeta, ponajviše po Hrvatskoj. Naši vjerni kršćani i dalje čuvaju svoje svete običaje. Pomagao sam župniku pri blagoslovu kuća u Vojniću 8. siječnja 2004. godine. Zamijetio sam da izgnani Ivaštani i dalje primaju bogojavljenki blagoslov klečeći na oba koljena. Klečeći i s istom vjerom, koju su imali njihovi preci na Bogojavljenje 1742. godine, kad su u Dujskom Potoku imali sv. misu, koju je predvodio biskup fra Pavo Dragičević. Molili, primali sv. krizmu i, naravno, bogojavljenki blagoslov.

Božićni blagoslov kuća tijekom ratova

U ratnim vremenima blagoslov kuća bio je otežavan, ili jednostavno onemogućavan. U Drugom svjetskom ratu i poratnom vremenu pojedini "vodičari" su - i pored opasnosti - obavljali blagoslov kuća.

U posljednjem ratu blagoslivljali smo kuće i pored velikih poteškoća i opasnosti. Prilikom svakog blagoslova kuća po župama banjalučkog kraja tužno smo prebrojavali broj preostalih domaćinstava, jer su mnogi pod pritiskom odlazili i tražili mirnije vode. Nakon žalosnog događanja na Božić 1994. godine u barlovačkoj župi nismo obilazili kuće. Izostao je njihov blagoslov. Pod stalnim represalijama i pod dojmom samog prepada na blagdan Božića, nismo se snašli. U župi smo svi bili u nedoumici. A trebali smo obaviti i taj blagoslov, makar uz velike opasnosti. Zato nam je ovaj Božić bio jako tužan.

Nažalost, sljedeći Božić bilo je još tužniji. U nemogućnosti da opstanu, katolici banjalučkih župa morali su napustiti svoja ognjišta. Mi, preostali svećenici, pastorizirali smo malobrojne, koji su preostali. Od predratnih 1100 domaćinstava u barlovačkoj župi ostalo je četrdesetak obitelji. Ništa bolje nije bilo ni s drugim župama banjalučkog kraja. Ipak, doživljavali smo božićnu radost i blagoslov u tome tužnom vremenu i jadnim okolnostima. Svetili smo kuće i predavali sve Božjoj providnosti. Ipak, išao sam s nekim posebnim veseljem. Iako sam bio svjedok tužnih zbivanja i raseljenja župa, ponosno sam hodio svojom zemljom: Banjom Lukom, bližim selima i Kozarom. Rosa Božjeg blagoslova počivala je na ojađenoj zemlji...

SLAVLJENJE USKRSNIH BLAGDANA

U korizmi

Običaj je u kršćanskom svijetu provešeliti se u pokladnim danima. To je vrijeme karnevala, maskenbala, vrijeme kad se čovjek opusti u radostima zabava, koje se odvijaju u zimskom ambijentu. U ponoć, na isteku pokladnog utorka, istječe vrijeme ove radosti, koje nerijetko graniči s ludorijama. Potom nastupa zapošće, dan Čiste srijede, prvi dan korizme, koji se obilježava strogim postom i pokorom. Nasuprot pokladnom veselju, ovo sveto korizmeno vrijeme počinjemo na Čistu srijedu /Pepelnicu/ obredom pepeljanja. U ozbiljnosti i sabranosti izbjegavamo bučna veselja i svadbe, predajemo se molitvi i vjerskom razmatranju. Pokorom i pobožnošću Put križa svakog petka u korizmi dajemo bitna obilježja ovim danima. Jednostavno, dokazujemo se u svom ljudskom i kršćanskom naličju, sa spremnošću davanja zadovoljštine za stranpu-tice i lutanja.

U prakticiranju korizme katolici banjalučkog kraja slijede opću praksu Crkve. Kod našeg naroda nalazimo običaje, koji su manje-više zastupljeni i kod katolika drugih krajeva.

Svaki naš katolik nastoji obaviti ispovijed u korizmenom vremenu. Time ispunjava treću crkvenu zapovijed: "Svake se godine najmanje jedanput ispovjedi i o Uskrsu pričesti". Premda se naši vjernici češće ispovijedaju /za Božić, sv. Antu, sv. Ivu, na Veliku Gospu.../, ova se uračunava kao najznačajnija ispovijed.

Strogi post se održava na Čistu srijedu i sve petke u korizmi, pogotovo na Veliki petak. Iako Crkva u novije vrijeme donosi blaže odredbe o postu, naši katolici rado poste prema prijašnjem, strožijem kriteriju. Oni revniji provode korizmene petke o kruhu i vodi.

Pojedini naši katolici običavaju činiti pokoru odričući se svagdašnjih prohtijeva. Mnogi pušači odriču se pušenja a skloni piću ne uzimaju alkohol, što za njih predstavlja stvarno veliku žrtvu. Netko se odrekne i pijenja kave.

U korizmi, posebno u Velikom tjednu, običaj je učiniti kakvo dobro djelo, prije svega sirotinji i susjedu u potrebi. U prijašnjim vremenima

obično bi to bio dan oranja kojem siromahu, koji nije u stanju obraditi svoj posjed. U novije vrijeme, radi užurbanosti i zaposlenosti, pojedinci nisu u mogućnosti održavati post korizmenih petaka. No, zato postoji svijest, da trebaju učiniti neko dobro djelo. Nešto udijeliti siromahu, dati u Crkvu...

U crkvi bi se pjevale korizmene pjesme, koje je narod po selima rado prihvaćao. Pored tih službenih korizmenih pjesama, narod bi se prepustio "kantanju", pjevanju starih, tugaljivih pjesama, tzv. "kantolica". Među njima najpoznatije su: "Pođoh spati, Boga zvati", "Sveti Pejo u raj pođe", "Sveti Pejo crkvu gradi"... Mi djeca, znali smo početke i prve stihove, ali pojedini pobožni kršćani lijepo su znali starinski pjevati ove korizmene pjesme, koje datiraju iz turskog vremena. Zora Batković iz Matoševaca, udana Anušić u Kuljane, tako je lijepo znala pjevati ove pjesme s tugaljivim melosom, što se ne može čuti u izvođenju novijih skladbi, čak ni u onom fundusu korizmenih pjesama, stvorenom u austrijskom razdoblju.

Cvjetna nedjelja

Samo ime dobiva po cvatu, cvijetu, kojim obiluje priroda u ovom proljetnom danu. To je spomen na Isusov slavni ulazak u sveti grad Jeruzalem, kad su razdragani mještani pred Njega bacali maslinove, palmine grančice i cvijeće, te prostirali tepihe po putu, kojim je prolazio. Tako se na ovaj dan poklapa cvjetno stanje vegetacije s Isusovim kićenim i svečanim ulaskom u sveti grad.

Ovaj se dan svečano slavi u Crkvi kao dan Isusovog kraljevskog dočeka, kojim počinje tjedan Njegove muke, nakon kojeg slijedi nedjelja uskrsnuća.

Kod naših katolika Cvjetnica je poseban dan, koji se obilježava umivanjem cvjetnim laticama i posvetom grančica.

Umivanje ujutro na Cvjetnicu je nešto posebno, gdje kršćanin u vjeri čini nešto lijepo, koristeći Božji dar prirode, koji mu je pri ruci. Naime, običaj je u lavor s vodom pomiješati latice raznih cvjetova ili cijele cvijetove, pa se umivati u tako mirisnoj vodi. Ovakvo jutarnje umivanje negdje nosi naziv "cvjetanje" a drugdje "ljubičanje". Prvi naziv

odgovara Cvjetnoj nedjelji a ovaj drugi naziv imamo po ljubičici /ljubi-
bici/, najljepšem proljetnom cvijetu, čije su latice najpoželjnije u lavoru
s vodom za umivanje prilikom uranka na Cvjetnicu. Pri "ljubičanju"
običava se laticama praviti znak križa na licu. To bi bio poseban ritual
u jutarnjim satima, koji sadrži malo igre, malo mirisanja djece Božje,
da bi se sve završilo konačnim umivanjem, kojim bi se odstranile latice
i cvjetovi a zadržao njihov miris na licu. Za one po udaljenim selima
ovo bi uz bila nadoknada za nesudjelovanje u ophodima i procesijama
sa zelenim grančicama.

Na Cvjetnu nedjelju najznakovitije je posvećivanje grančica s cvije-
ćem, najčešće upletenim u iste grančice. Iz udaljenijih sela manje bi svi-
jeta došlo crkvi, pa bi oni koji bi došli, nosili i grančice svojih susjeda na
posvetu. U novije vrijeme običaj je da se posvećuju maslinove grančice,
koje se dobave iz Dalmacije. Takva mogućnost u prijašnjim vremenima
bila je malena, gotovo nikakva. Zato su se u našem kraju posvećivale
grančice crnogorice, i to od jelke, koja na završetku svojih grana ima
najtipičnije simetrične križiće. Ove bi se grančice posvetile prilikom
ophoda u crkvi i kao posebne svetinje čuvala po obiteljskim domovi-
ma. Takvu grančicu zvali bi "sveta jelica". Kod naših katolika postoji
uvjerenje, da ove posvećene grančice s molitvom ukućana čuvaju dom,
obitelji i posjed od svake "nevidovnice", tj. od svakog zla.

Uzorak "svete jelice" mogao se vidjeti po zasijanim parcelama. Na
njima bi poboli običan štap, koji bi rascijepili pri vrhu i u taj procijep
zataknuili grančicu "jelice" u obliku križića. Ovaj se znamen stavlja s
vjerom, da čuva posijanu pšenicu i inače svaki usjev od vremenskih
nepogoda, korova, snijeti, da pšenicu ne ubije "klja"...

U prijašnjim vremenima po selima se živjelo uglavnom od poljopri-
vrede, pa se zasijavao svaki komad zemlje, koji se mogao obraditi. Bilo
je više obrađenog zemljišta, više posijanog žita. Kud god bi krenuli po-
ljem, prolazili bi zasijanim njivama. Po tim brojnim parcelama redovito
se mogao vidjeti poboden štap sa "svetom jelkom". U novije vrijeme
ljudi se po našim selima manje bave poljoprivredom a više žive baveći
se drugim djelatnostima. U takvoj situaciji sve se manje nađe površina
zasijanih pšenicom, pa se tako gubi i ovaj lijepi kršćanski običaj. Tek tu
i tamo može se zamijetiti "jelica" na štapu u njivi s klasjem.

U kući bi se "sveta jelica" čuvala na posebnom mjestu. Na nagovještaj oluje i nevremena iznosili bi je na kućni prag. Dok bi se približavalo nevrijeme, palili bi je na žeravici tako, da se od nje diže što više dima. Nazočni bi molili Vjerovanje i preporuke, da nas Bog poštedi od tuče, poplave, olujna nevremena..., jednostavno, od zla vremena. Sjećam se takvih prizora iz djetinjstva. Sprema se nevrijeme. Munje paraju nebom a gromovna tutnjava, s povremenim reskim odjecima potresa kućom. Baka pali "svetu jelicu" na kućnom ulazu moleći Vjerovanje. Povučena dublje u kuću virim i preplašeno gledam što se događa. Moleći, baka mi dobacuje, da i ja molim Vjerovanje. Na njezinu preporuku to i činim u kutu sobe, do krajnosti preplašen jekom gromova. Slično je doživljavao i dr. Anto Ćosić, koji u jednoj od pjesama pjeva:

*"Vidjet ću opet kako baka
tjera oluju
mašući s križem i svetim moćima"*¹⁹

Ako bi počela padati tuča /led/, onaj koji pali "svetu jelicu" na pragu doma, dohvatio bi ledeno zrno - obično veličine lješnjaka - da bi nožem na njemu zarezao znak križa. Sa živom vjerom, pouzdanjem i molitvom upućenom dragom Bogu, da prestane tuča i vremenska nepogoda.

Veliki tjedan

Dani koji slijede nakon Cvjetnice su dani najviše kršćanske ozbiljnosti, sabranosti i promišljanja o svetosti vremena i događanja u njemu. U tim danima najviše se pjevaju prastare pjesme "kantalice". Na Veliki četvrtak po crkvama prestaju zvoniti zvona, što traje do obreda bdijenja u večernjim satima Velike subote. Tada se mjesto zvona u crkvi oglašavaju čegrtaljke. To su posebne naprave ručne izrade, koje služe za stvaranje jednostavnih, ali prodornih zvukova. Cijela naprava načinjena je od drveta. Drška s nazubljenim statorom drži se u ruci a sav preostali mehanizam, s gipkom daščicom, spretno se okreće. Kod okretanja rub daščice zapinje o nazubljeni stator, pri čemu se stvaraju jednolični tonovi.

¹⁹ A. Ćosić, Vrijeme Mraka, Zagreb 2000., str. 30.

Na Veliki četvrtak i petak bliži i revniji kršćani idu na obrede. Uglavnom, svatko do tih dana običava obaviti korizmenu ispovijed.

Na Veliki petak uobičajen je strogi post. Dan se provodi s obrocima kruha, luka, posnoga graha, te jela spravljena od koprive i zelja. Netko još i strože, o kruhu i vodi.

Velika subota

Kod vjernika po selima banjalučkog kraja uobičajen je stariji naziv, Crvena subota. Ovaj epitet dobiva po dominantnoj boji, kojom se boje jaja.

Strogi post Velikog petka nastavlja se i tijekom Velike subote. Iako se spremaju jela za Uskrs, te posebno za posvetu, ništa se od toga ne uzima, jer ovaj narod drži strogi post i tijekom ovog dana.

U cijeloj Crkvi, pa i kod banjalučkih katolika, običaj je u crkvu nositi jela na posvetu. Donose se raznovrsna jela, nerijetko i pića. Siromašniji donose pečeni kruh i koje jaje. Nosi se u korpi i izloži u crkvi da svećenik blagoslovi. Sve što se blagoslovi, zove se "posvećenje".

Istog dana, pored cjelokupnog spremanja za Uskrs, priprema se najdraže veselje: "šaraju" se jaja, tj. kuhaju se i boje. Obično u crvenoj boji a u novije vrijeme koristi se sav spektar boja. Usput se šaraju voskom ili posebnom kiselinom, tako da postanu dosta lijepe pisanice. Ne bismo mogli izdvojiti neke posebne ukrase kod naših katolika. Tako je ovo "šaranje" jaja skromno u odnosu na pisanice kod drugih, recimo katolika Sanskog kraja.

Navečer se ide na službu bdijenja. Po selima banjalučkog kraja, poglavito onim udaljenijim, nije bilo masovnog odlaska na te obrede. Više su išli oni bliže crkvi i u gradu. U isto vrijeme, dok traju obredi u crkvi, pale se vatre pred kućama, slijedeći običaj paljenja ognja pred crkvom, od kojeg se pali uskrsna svijeća.

Uskrs

Ovaj dan sviće u lijepom proljetnom vremenu, u ambijentu probuđene prirode, s cvatom i svježinom, koju nosi ovo godišnje doba. Spomendan Kristovog uskrsnuća i novo bujanje životnih tokova u prirodi

svjedoče o novosti Bogom danog života. Postoje posebnosti u slavljenju ovoga dana, koje se očituju u uhodanim običajima, kojim se Uskrs slavi kod naših katolika.

Kad se ukućani probude, umiju i dotjeraju, slijedi jutarnja molitva, da bi nakon nje pristupili doručku. Prvo se na stol stavlja "posvećenje", jelo blagoslovljeno u crkvi prethodnog dana. Svi ga blaguju. Tek nakon uzimanja "posvećenja" mogli su se posluživati i drugim jelima. "Posvećenje" se sve mora potrošiti. Ako što preostane od uskrsnog doručka, pojede se prilikom sljedećih obroka. Dobro se pazi, da ništa ne propadne, da ni mrvica ne padne sa stola. Potom djeca obilaze po susjedstvu, gdje ih daruju lijepo obojenim jajima. Nakon doručka ide se u crkvu. "Misari" se grupiraju u sve veće grupe i povorke, koje se povećavaju, što se više bliže crkvi.

Cijelog uskrsnog dana posebnu zabavu predstavljaju pisanice, šarena jaja. Tko ih je sačuvao? Tko rano razbio? Čije je jaje ljepše? Sve su to zanimljivosti, koje prate ovu zabavu. Najveću napetost predstavlja tucanje jajima. Čije će jaje biti jače? Čije najjače? Tuca se oblijim krajem jajeta. Kad se to riješi, okrene se manje obla strana, "šota". Dogodi se, da važnija, šiljasta strana bude slabija i protivnik je razbije. A ona "šota", za koju držimo da je inače slabija, razbije i obliju stranu protivnikova jajeta i njegovu "šotu". Važno je, čije će jaje na koncu ostati čitavo bar na jednom, ili po mogućnosti na oba kraja. To su pobjednici a sva ostala jaja su polupana, pa se gule i jedu na licu mjesta. Dakako, obješenjaci i tu znaju podvaliti. Netko će nabaviti drveno, gipsano ili plastično jaje. Pored sve opreznosti, uvijek se ne prepozna čvršći imitat, kojim se lako razbije naravno jaje, uz gromko likovanje posjednika imitata i smijeh nazočnih.

Popodneвно vrijeme uskrsnog dana je vrijeme zabava, veselja, igranki, inače druženja djece, mladeži i starijih.

Po selima gornjeg Dragočaja posebno se na uskrsne blagdane zabavljaju djeca i mladež ljuljaškama, u narodu zvanim "gege". Sam naziv dolazi od arhaične pučke riječi "gegati se", što znači, ljuljati se, njihati se, klatiti se. Dva bi se lanca svezala na stup drveta i dolje spojila. Na istom spoju stavili bi manju dasku, koju bi prekrili nekim haljetkom i eto "gege". Momče sjedne na dasku obloženu komadom odjeće a drugi ga ritmički potiskuje, pa se ljulja do mile volje. Mi, mala djeca, imali

smo "gegu" na krušci Gospojinjači. Oni odrasliji, momci i cure, imali su veliku "gegu" nešto više, u Kesteniku. Ova ljuljaška je prikazana na dosta visokom stupu kestena Krupnjaca. Pomoću dugih lanaca načinjena bi ta velika ljuljaška, na kojoj bi se mladež ljuljala uskrsnim danima. Ja malen, pogledom pratim njihanje. U sebi strepim i mislim: "Bože dragi! Što će se dogoditi, ako se koji od lanaca prekine? Odletjet će momak niz Kestenik i zaustaviti se tek dolje na njivi. Hvala Bogu, bezrazložno je bilo moje djetinje pribojavanje.

Naši rođaci na Brdu običavali su načiniti "okretaljku", vrtuljak, jednostavni ringšpil. Momci bi iz šume donijeli dosta masivno drvo i poboli ga u zemlju, tako da bi oko četiri metra stršilo iz zemlje. Preko njega bi postavili jaku, dugu štangu, koju bi na sredini metalnim "žaornjem" pričvrstili na vrh stupa tako, da se može okretati. Na krajevima štange s pomoću lanaca načinili bi ljuljaške. Dvoje bi posjelo a dvoje bi njih, ljuljaške i štangu vrtjelo u krugu. Eto zabave za mlađariju, koja se sjati oko "okretaljke", pa se zabavlja tijekom uskrasnih dana.

Danas nije nikakav problem načiniti ljuljašku. Po potrebi napravi se u svakom dvorištu za djecu, pa nije toliko interesantna kao u prijašnja vremena. No, u ono doba, ljuljaška je bila veliko veselje za djecu, mladež, pa i starije, kojima se prohtije ljuljati na "gegi". Starinom je bio običaj, da se ovakvo veselje priređuje samo za uskrasne blagdane.

Ni Uskrs nije mogao proći bez pucanja. U jednostavnom narodnom slavlju, osim pjesme i igre, treba da se puca, trese, da se ori. Uostalom, ne baš tako davno, bio je običaj pucati prilikom podizanja pod svetom misom. Kod barlovačke crkve bile su dvije prangije, spremne za paljbu, čim bi počela sv. misa. Kad bi svećenik podigao hostiju, poslužitelji bi ispalili prvu a za podizanje kaleža drugu prangiju.

U težnji da što bučnije provedu uskrasne blagdane, momci bi pravili svakojake ručne prangije i iz njih pucali. Te imitacije pušaka bile su prilično nakaradne. No, tko je to gledao? Važan je prasak, pucanje!

Kako priručne prangije nisu davale kakav zaglušujući prasak, efikasnija buka stvarala bi se na drugi način. Mlađarija bi običavala pucati limenom konzervom s pomoću karabita. Karabit se mogao dobiti od željezničara i rudara /rudnik u Petrićevcu/, koji su ga koristili za osobne svjetiljke "karabituše". Momče uzme praznu limenku od laka, pa je na dnu probuši. Unutra stavi malo karabita i vode, čija smjesa stvara

eksplozivni plin. Začepljen poklopcem u limenci, stvara sve veću koncentraciju. S malo vatre na rupi plin se aktivira, i uz bučnu eksploziju izbija poklopac. Sve se to događa u rukama momka!

Rođaci na Brdu pravili su takve naboje s velikom bačvom, što je stvaralo urnebesnu tutnjavu, od koje se treslo cijelo Brdo. Dok bi ostali bili na sigurnoj udaljenosti, jedan od momaka - dobro zaklonjen iza šljivova stabla - izazvao bi eksploziju vatrom na kraju dugog štapa. Bačva bi uz gromovit tutanj odletjela visoko iznad šljiva.

U novije doba na raspolaganju su i pirotehnička sredstva. I pored toga, u slavljenju uskrsnih blagdana iščezava taj efekt buke i praska. Poimanje kršćana o ovim blagdanima mijenja se nabolje. Uskrsno veselje se svodi na slavljenje suvremenog čovjeka i kršćanina, gdje do izražaja dolazi profinjenije doživljavanje radosne vijesti o Kristovom uskrsnuću i nada u naše osobno uzdignuće.

ŽENIDBA

Svadba, sa svim popratnim običajima, ima svoje posebnosti u našem narodu. U gradu, a u novije vrijeme u cijelom banjalučkom kraju, obavlja se prema ustaljenom redu. Po selima baštinitimo običaje iz prijašnjih vremena, koji svečanom činu ženidbe daju posebni folklorni izraz.

Pripreme

Kada dvoje mladih planira sklopiti brak, obično nastoje to svečano obaviti u doba jeseni. Rijetko i s velikom potrebom spremaju svadbu u neko drugo doba godine, ali nikako u korizmi.

Stasala mladež za ženidbu i udaju tema je razgovora ukućana, susjeda, prijatelja, sela uopće. Uz takve priče stvaraju se i veze. Obično to biva o miholjdanskom blagdanu. Prvotno se ovaj blagdan slavio kao nebeski zaštitnik a kasnije kao drugotni patron na Petrićevcu. Dakle, idealno vrijeme za mlade, da dođu petrićevačkoj crkvi "na zagled", da bi se sve spremilo za svadbu na jesen.

Mladić i djevojka, koji su se zagledali i odlučili uzeti, prvo se sporazumijevaju s roditeljima. Tada s mladoženjine strane "nose zaruke". U prosidbu djevojičinu kući ide otac, brat i još netko od ukućana i rodbine. U grupi ih bude pet do šest osoba. Mladić ne dolazi, ali nije ni daleko. Kako nema mira a ne smije se tu pojaviti, mota se i krije negdje u blizini. Djevojci se treba donijeti prsten. U stara vremena "nosila se jabuka". Naime, siromašni sloj raje po selima u turskom vremenu nije bio u mogućnosti kupiti prsten, pa bi nosili naravnu jabuku. Doduše, u narodnoj pjesmi "U livadi, pod jasenom..." i prsten i jabuka su zlatni, ali u stvarnosti kod našeg naroda to nije bilo tako. Tek je pokoji od seoskih gazda mogao kupiti prsten. Prilikom dolaska djevojičinu kući, može se svašta dogoditi. Kada djevojičanim ukućanima nije po volji, dogodi se da ih uopće ne puste u kuću, što je znak, da nema ništa od

zaruka. Ako ih prime u kuću, gosti nasred prostorije stave litru rakije. Obično to bude "slatka rakija". Ako tko od ukućana uzme rakiju, to je znak da pristaju na djevočinu udaju, pa slijedi čašćenje, predavanja prstena i planiranje svadbe.

Kad se i među obiteljima sve sredi, mladenci dolaze u župni ured na upis, da župniku "kažu vjeronauk", tj. da srede dokumente i provedu postupak za ženidbu. Pri upisu bi sramota bila ne znati vjeronauk. Momku se to nekako moglo oprostiti, ali curi teže. Kad je u jeku Drugog svjetskog rata Franjo Marić iz Rakovca došao na upis, pitao ga je fra Alojzije Atlija zna li Vjerovanje. Zabogmivši se, Franjo smeteno reče: "Ne znam!" Nato ga je fratar istjerao vani i nije ga više ništa pitao. No, zato je cura "kazala" sav vjeronauk.

Na ovako važnom suočavanju u župnom uredu bilo je i drugih nesnalaženja, smetenosti i zastiđivanja, pa čak i nerazumijevanja. Tako je negdašnjem ivaštanskom župniku fra Anti Vidakoviću došao na upis jedan mladi par. Momak kršan kao gora a ona, tako nježna i stidljiva. Gledajući ih, župnik pita djevojku: "Znaš li Ti išta?" Ona se jadna zastiđjela i smela, pa je uz onakvu momčinu izgledala još manja. Premišlja u sebi, da je župnik pita o vjeronauku, no on nastavlja: "Pa, vidiš kolika je to momčina! Znaš li skuhati puretine, grašetine...? Njega treba dobro nahraniti!" Smetena djevojka shvati, da je to samo uvodna šala.

Nakon tri navještaja u crkvi, upisani mladenci pripremaju željeno vjenčanje. Dok se oni spremaju, njihove obitelji kuju nove veze i bliskost. Naime, postat će "prijatelji", svojina.

Otmice

Samodošlost nije bila uobičajena pojava prilikom ženidbe katolika u banjalučkom kraju. Zabrinjavajuće je bilo nešto drugo, što uz želju i pristanak djevojke izide na isto. Naime, uobičajene su bile otmice djevojaka, poglavito u vremenu Drugog svjetskog rata i u poratnim godinama. U ratnoj psihozi, suočen s kratkim vremenom vojničkog dopusta i sa stvarnom potrebom, momak se ženi po kratkom postupku: otme djevojku, pa kasnije sve sređuje i slavi. Već spomenuti Franjo Marić pripovijeda kako se oženio. Rat bjesni a on dolazi kući na odmor.

Kod kuće zatječe samo staru majku, koja ga savjetuje da se ženi. Naime, sve propada a ona je stara i slaba. Kuća nema na kome ostati. Jedino rješenje je da se ženi. On malo razmisli i poslušaj majku, pa pođe po djevojku. Ne nalazi je kod kuće, jer na njivi kopa kukuruze. Ide po nju. Nakon kratkog pozdrava i pitanja za zdravlje, on joj predlaže:

- Hajdemo! Vrijeme je!
- Što! Kamo? Kako ovako?
- Vodim Te kući!
- Bog s Tobom! Što je Tebi? Prođi me se!

Ne potraja dugo njegovo navaljivanje, ni njezino nećkanje. Vojnik ne troši puno vremena ni riječi. Hoćeš-nećeš! Nož na pušku i dotjera je kući. Iako je to bilo gotovo nasilno, dugo su i lijepo živjeli u skladnom kršćanskom braku, kojeg bi povremeno remetila samo koja Franjina čašica. Kad bi o ovome pričao, Franjo bi vjerojatno nešto karikirao, jer u svakom slučaju, ovakav postupak nije baš nježan ni ugodan. Imajući u vidu ovakve primjere, zaključujemo da su naši stari katkad bili i nezgodni.

U poratnom vremenu otmičarski duh je bio sve izražajniji. Jesen stiže a momak dolazi s odsluženja vojnog roka. Bog dao, pa rodila šljiva. "Veseli strojevi" bez prekida peku rakiju. Društvo oko kazana, podgrijano šljivovicom, sokoli momka a rodbina i ukućani stvaraju odluke o otmici. U akciju ide deset, dvadeset, ako treba i trideset izabраниh momaka. Tako su naši Brđani ženili Ivu s Brda. Ozbiljno su poradili da Ruža Ante Tomića dođe u kuću, ali kad se činilo da je sve dogovoreno, ona mu je u posljednjem trenutku "vratila zaruke". Sve je spremljeno za svadbu a oni tek trebaju tražiti drugu. Na brzu ruku otmu Ivku Ante Marića zvanog Dudža. No u zao čas, jer Marići ih stignu na Višcu i vrata curu kući. Vrativši se praznih ruku, svrnu pogled na Zlatku Nike Domića. I ta im je cura po volji, ali se nisu odlučili za nju, jer je već zauzeta. Znalo se, da ide za Franju Grgića. Ocijenivši da bi moglo biti "vruće" s Motičanima, odustanu od tog nauma. Na te tri strane im je zapriječeno, pa među njima trima ne nađoše družicu rođaku Ivi. Na koncu se rođak uspio oženiti, pa u kući na Brdu osvanu Marušička.

Ovakve otmice stvaraju dodatne poteškoće. Treba obaviti redovnu proceduru za vjenčanje i još se pobrinuti za posljedice otmice. Kako

sve to dovesti u red? Rođak Mato s Brda odslužio vojni rok, pa je zreo momak za ženidbu. Svako večer zasjeda "krizni štab" na Brdu, gdje se dogovaraju, što im je činiti. Došlo je do toga, da je bilo samo pitanje, na koju večer i koju će curu dovesti. Ne potraja dugo i u kući osvanu Stojčevića. Nakon proslave, mislili smo da je sve u redu. Nedugo zatim, poranilo njih četvero-petero u nevrjeme, po dubokom snijegu. Svi se u čudu pitamo: "Kamo idu?" A oni otiđoše na Petrićevac. Vjenčanje je tek slijedilo!

Svadba

Kad osvane veseli dan za mladence i svatove, prvo je okupljanje kod mladenkine kuće, odakle se ide na vjenčanje u crkvu, da bi se u podnevnim satima upriličilo glavno slavlje u mladoženjinu domu.

Prije nego se okupe kod mladenkine kuće, u ranim satima djever dolazi kući mladoženje. Obično s jednim momčićem, koji poznaje tu kuću i susjedstvo. Istom prigodom kupi kokoši, pa mu daju po jednu iz svakog domaćinstva. On to odvaja i zbrinjava. To je njegovo. Zato će tijekom cijele svadbe posluživati kuma.

Svadba započinje kod mladenkine kuće u prijepodnevnim satima. Otići mladenkinjoj kući na dan svadbe znači "ići na prsten". Došavši mladenkinjoj kući, mladoženjin otac, brat ili tko važan iz njegove kuće izvodi uobičajenu predstavu. Nakon upita o razlogu njihovog dolaska, oklijevajući i mucajući kao u zabuni konačno odgovara:

- Došli smo po djevojku! - na što se domaćin pravi nevješt:
- Kakvu! Koju! Imamo ih više. Pokazat ćemo, pa Vi vidite!

Za ovakvu predstavu bi se unaprijed pripravili, pa obukli i kojeg momčića, pa najprije izvodili te preobučene. Naravno, mladoženjini bi uočavali podvalu, pa bi sve odbijali. Onda bi izveli drugu mladu žensku, pa bi se opet uvjerali, da to nije tražena osoba. Kad su jednom u Zaluzanima pokazali drugu djevojku, zgodno su komentirali:

- Nije to ta djevojka! Za nju će doći drugi mladić i Stipo Tadić!

Tek na koncu se pojavljuje mladenka. Otac joj stavlja prsten a brat je izvodi i predstavlja nazočnima, koji je uz oduševljenje prepoznaju. Naravno, ovo potraživanje mladenke se plaća. Plaća ga otac mladože-

nje. Dakako, tu se goste, vesele, igraju i pjevaju. U takvom raspoloženju izlaze iz kuće. Na dvorištu su svi na nogama. Kočije su spremne. Majka i još netko od ženskih puste suze, koje su radosnice, radi sretne udaje kćeri, ali i žalosnice, jer kćer odlazi iz kuće. Na ispraćaju svatovi pjevaju i pocikuju. Majstor u svatovima, kočijaš Vince Komljenović - sam dobro nakićen - šljivovicom napoji i vilovite konje. U masi razdraganog naroda vješto ih podbada, da bi se divlje propinjali, uz izmicanje onih bližih, da ne bi bili izgaženi. Mladenka se u suzama oprašta s majkom i ukućanima. Obično se prilikom polaska puca iz vatrenog oružja. Svatovi posjedaju u više kočija i voze se župnoj crkvi na vjenčanje. U takvoj "koliji", pored mladenaca, važnu ulogu igra kum a odmah do njega djever. Pored njih ističe se i vozač prve kočije. Obično se za svatove biraju vozači s najboljim kočijama. No, uvijek ne bude tako. Dogodi se, da na lošim seoskim putovima pijani vozač prevrne i kočiju i svatove. Ili jednostavno imaju peh, da se kola pokvare. Spadne kotač u vožnji ili nešto drugo. Takav jedan defekt u vožnji poznat je s jedne svadbe, s prepoznatljivim riječima Lukice Marića:

Ustav' Ilija, ispade civija /čivija/!

Spade toce /točak/, ispade Marija!

Kum redovito ima posla s djecom na putu. Znajući da idu svatovi, momčići na put stave prepreku. Jednostavno zapriječe, pregrade kolnik. Uski i nenasuti seoski putovi olakšavaju im taj posao. Kad svatovi dođu do prepreke, nastaje odmjeravanje, dobacivanje i dogovaranje. Obično momčići nešto traže, pa kad dobiju, otvaraju prolazak svatovima. Prozivaju glavnog:

"Kume, izgore kesa!"

Kum je spreman za ovakve susrete na putu. U džepovima već ima pripremljen sitan novac, kojeg baca pored prepreke. Momčići kupe uzdarje i sklanjajući zapreku, omogućavaju iskupljenim svatovima slabodan prolaz.

Drukčije bude, kad kum i prvi kočijaš dobrono popiju. Pićem podgrijan kočijaš potjera vilovite konje, koji s kolima jednostavno pregaze postavljenu prepreku.

Dok se vjenčavaju u crkvi i imaju ovakve susrete na putu, dotle se kod mladoženjine kuće slegne cijelo selo. Jedni dolaze da samo doče-

kaju i vide svatove i "mladu", drugi da bi vidjeli sve, što se značajno događa na svadbi a treći, da bi bili gosti na "piru". Ovaj izraz "pir" upotrebljava se za slavljenje kod mladoženjine kuće. Uz ovaj starinski naziv, kod banjalučkih katolika udomaćila se i iskrivljena ijekavska inačica, pa često možemo čuti kako netko kaže: "Idem na pijer!"

Kad bi svatovi doveli "mladu" novom domu, ona bi se uz opće veselje sastala s novim ukućanima. Dobrodošlica bi bila na visini takvog raspoloženja. Dalje bi slijedio običaj "bacanja jabuke". Svi nazočni bi izišli na prostranu livadu pokraj kuće. Poželjno je da bude malo nagnuta, tako da se jabuka baca s povišenog mjesta. Bacali bi je mladenci, kum, djever i još koji od uglednih svatova. U jabuke bi utisnuli nešto metalnog novca. Ovako pripremljene, bacali bi ih u grupu djece i mladeži, u kojoj je svatko nastojao, da za sebe uhvati jabuku. Najviše se jagme za kumovu jabuku, u kojoj je utisnuto najviše kovanica.

Do danas je od ovog bacanja jabuke ostao običaj da mladenka nakon samog vjenčanja preko glave baca buket cvijeća, kojeg nastoje uhvatiti curice, djeca i posebno još neudane mladenkine prijateljice.

Za djecu cijela je svadba iznimno veselje. U tom općem veselju "bacanje jabuke" im je nešto posebno, ali najveća radost za njih tek slijedi. Kad bi se završilo "s bacanjem jabuke", djever bi se obraćao malenima: "Djeco, sofra!" Naime, poziva djecu na "dječiju sofru", da se neovisno o gošćenju odraslih pogoste djeca, koju redaju uz "sofru", starinski niski, kružni stol za objedovanje. Naravno, za tom trpezom djecu najviše ve-sele kolači. Ovaj turcizam "sofra" kod nas je iskvaren i vulgareziran, pa bi se od djevera obično čulo: "Djeco, sopra!"

Nakon svega ovoga, kod mladoženjine kuće nastaje pravi "pir". Gosti se, veseli, svira, igra i pjeva do duboko u noć. Završni i najzanimljiviji dio gozbe predstavlja iznošenje svadbene torte, koju stavljaju pred mladence. Već su dobrano ušli u noć, pa se ovaj završni čin obavlja uz svjetlo petrolejke. No, nestašni momci iz sela uvijek su spremni napraviti kakvu ludoriju, pa tako i na svadbi. Ako organizatori ne paze dovoljno, mladenci i svati vrlo lako mogu ostati bez torte. Obično u pogodnom trenutku jedan obješenjak ugasi svjetiljku a drugi u mraku pograbi tortu i pobjegnu. Derani se nađu negdje u gaju, pa se slasno počaste. Nije baš lijepo da se na ovakav način završava svadba. Međutim, ako se mladenci vole, ovakvi nestašluci ne mogu pokvariti njihovu sreću.

Kad prođe svadbeni dan, nije završeno s veseljem. Sutradan se ide na "djeverovu **večeru**", na koju dolaze roditelji mladoženje, važniji svati i rodbina.

Nakon svadbe nastanu dani privikavanja "mlade" u novom domu i sretnog života sa svojim izabranikom. Obično svekar pokazuje mladenki što joj je raditi: "Ovo u kući je Tvoj posao, ovdje su drva, ondje kokoši, krava, bunar..." Bilo je i primjera neobične pažljivosti prema "mladi". Naime, u Čivčijama se oženio mladi čovjek. Za njegovu nevjestu svatko je govorio: "Blago njoj!" Prije nego što on ode na posao, donese vode, donese drva i uredi kod stoke. Sve namiri i ode dalje raditi.

IVANDANSKI KRJESOVI

Lijep je prastari običaj paljenja ivandanskih krjesova, koji se mjestimično zadržao u kršćanskom svijetu. Tako se ovaj običaj zadržao i kod katolika u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. I naši katolici su zadržali ovaj običaj, koji je u vidu paljenja "lila" karakterističan za sela banjalučkog kraja.

Krijes označava vatru, svjetlo, koje se ističe u tamnoj noći, u kojoj je i najmanja iskra lako uočljiva. U toplim lipanjskim noćima mogu se vidjeti male "bage", sitni insekti, koji isijavaju svjetlost. U tami noći daje dojam maloga krijesa, pa ih nazivamo krijesnicama. S druge strane imamo glagol kresati, što znači, istjerati iskru, krijes iz kremenca.

Paliti krjesove, paliti obredne vatre bio je običaj kod starih naroda, Slavena, Kelta, Germana, Romana... Prvotno paljenje vatre bilo je vezano uz ljetni solsticij, da bi se s vremenom prakticiralo i za druge proslave. Gledajući kroz povijest, krjesovi su se palili na uzvisinama, da se što dalje vide. Uz te vatre veselilo se cijelu večer. Mladež bi igrala, plesala i pjevala. Negdje bi momci i djevojke preskakivali vatru. Sve bi se to činilo s uvjerenjem, prema kojem vatra predstavlja katarzu i efikasno sredstvo za odgonjenje zlih duhova. Ovaj običaj iz drevnog pretkršćanskog razdoblja prihvaćen je kao priprava i slavljenje pojedinih kršćanskih blagdana.

Uobičajeno je bilo u kršćanskom svijetu - a i sada se ponegdje običava - paliti krjesove uoči pojedinih proljetnih i ljetnih blagdana, pa su prema tome, poznati jurjevdanski, vidovdanski, ivandanski, petrovdanski i ilindanski krjesovi. Od te drevne prakse, kod katolika banjalučkog kraja zadržan je običaj paljenja vatri uoči Ivandana. Gdje god su živjeli katolici u našem kraju, palili bi vatre, koje bi gorjele do duboko u noć. Diljem našeg kraja vidjelo bi se mnoštvo svjetlećih točkica, koje nismo okrstili nazivom krjesovi. Imali smo svoj stari naziv, "paljenje lila". Prilikom paljenja obično bi uzvikivali:

- Pali lile, uoč' svetog Ive!

Raznolika je praksa paljenja ivandanskih krjesova, kako po cijelom kršćanskom svijetu, tako i po samoj Bosni i Hercegovini. Većinom bi palili vatre na posebnim mjestima. U lepeničkom kraju bi uoči Ivandana zapalili kvrgava stabla bukava na seoskom raskrižju ili nekoj uzvisini, pa bi vatra gorjela cijelu noć i sve do u suton Ivandana.

Od svega toga, kod banjalučkih katolika ostao je poseban običaj paljenja ivandanskih krjesova u vidu običnih vatri i posebnih baklji, koje zovemo "lilama". Sve bi to palili na istaknutim mjestima, prije svega na uzvisinama, s tendencijom, da se ima što širi pogled na cijeli kraj, u kojem u večerju prije Ivan dana na sve strane svijetle mnogobrojne vatre.

Uvijek smo se radovali Ivandanu. Mnogi su išli na zavjet sv. Ivi u Podmilačje kod Jajca. Neki pješice a neki vozilom /u stara vremena išlo se jašući na konju/. Išli bi i na trapisko groblje sv. Ive. Međutim, najviše bi nas radovalo paljenje "lila", tih naših ivandanskih krjesova, uoči samog blagdana. Prema upaljenim vatrama, moglo se vidjeti u istom večerju, kako je katolički živalj pokrivao svu bližu banjalučku okolicu.

U ovom moru vatri uoči Ivandana mogle su se vidjeti i vatre naših Brđana u jugoistočnom dijelu Čivčija. Za tu "bakljadu" mladi bi se pobrinuli u prethodnim danima. Nakosili bi paprati u krčevinama iznad naših kuća. Osušena paprat dobro gori, pogotovo ako joj se doda i grana. "Lile", te naše jednostavne baklje spravljali bi od osušene trešnjeve kore, slame ili bačene gume. Do pola bi rascijepili veći trešnjev ili kestenov štap i u procijep nagurali kore, gume, slame... Na kraju bi opet sastavili i svezali rascijepljene polutke štapa, tako da bi zapaljivi sadržaj bio čvrsto zbijen u procjepu. Time bi "lila" bila spremljena za paljenje. Svako dijete, mladić i djevojka, pa i stariji potruše se da imaju svoju "lilu".

Uz "lile" uporedo su se palile i "žiške". Čini se, daje to prastari običaj, koji se tu i tamo sačuvao u našem kraju, posebno u gornjem Dragočaju. Za "žišku" bi usjekli veći štap od hrastova drveta. Tvrdim, metalnim predmetom bi ga istrli i smoždili, gotovo pretvorili u vlakna. Ostavili bi samo dršku, kojih 30-tak dužnih centimetara. Kad se takva "žiška" zapali, duže gori i prosipa iskre. Još samo treba biti vješt poput artiste, pa umjeti baciti je u zrak i u padu opet uhvatiti, čime se u noći stvara impresivna igra s vatrom.

U novije vrijeme bilo je više mogućnosti pravljenja "lila". Više je bilo gume, plastike i ulja za podmazivanje, pa bi se dobivalo više svjetla a s tim i dima. Palili bi i više naslaganih automobilskih guma, koje bi gorjele cijelu večer. Momci bi prikazali za kola na dugoj žici zapaljenu gumu, pa je vukli putem kao goruću baklju.

Čim počne padati suton uoči Ivandana, zasvijetli cijeli banjalučki kraj mnogobrojnim krjesovima. Tada bismo i mi izišli visoko pod Među, tj. red kestenova, koji obrubljuju stari put kroz Keskenovaču. Tu bismo zapalili vatre a od njih "lile". Vatre bi na jednom mjestu gorjele a "lile" bi nosali i njima mahali, pa bi se iz daljine prepoznavale kao pokretni krjesovi. Radi boljeg pregleda, izlazili bismo na najviši dio naših krčevina, na sam Tirol, odakle bismo mogli vidjeti gotovo cijeli banjalučki kraj.

Dirljiv je to bio događaj. Slušali smo graju za samom šumom, gdje su Motičani u Knežićima palili "lile". Oni iziđu i na Čelanovac kod kapele, pa se prema svjetlosti nošenih "lila" vidi kako šetaju. Dolje nisko pod nama u susjedstvu pale svoje "lile" naši Lučani a na Brdu vide se krjesovi rođaka, raspoređenih od kuća, pa sve do stabla Oskoruše. Vidi se vatra i čuje graja Džolića iz gornjeg sela kod Kestena. U Kočićima se vide vatre dosta nisko kraj rijeke a nešto dalje, iznad njih bolji položaj imaju oni na Ojdanića Brdu. Vide se vatre i mahanje "lilama" na Orlovačkom Brdu i vatreni red na prijedorskoj cesti od Vuletića kuća do stare škole. Dimi se i svijetli niz Šargovac, po Crkvenama, niz Kuljane, Barlovce, Jablan, Bukovicu i Trn. Kao male točkice sjaje krjesovi na udaljenim Krčmaricama iznad Trapista. Obronci Kozare su nam kao na dlanu. Od barlovačke crkve, preko Krndije, ivaštanskih i šimićkih sela, sve do Bistrice pod samim Krnjinom trepere mnogobrojni krjesovi.

U takvom povečerju lijepo je pogledati i nebo i zemlju u banjalučkom kraju. Na nebu treperi bezbroj zvijezda a po cijelom kraju prosulo se mnoštvo krjesova. Božjoj ljepoti pridružio se i čovjek, pa svojom "lilom" od sebe daje zrnce svjetlosti. Tako banjalučki katolici najavljuju proslavu Ivandana.

ZVONA

Zvono dolazi do izražaja ponajviše u kršćanskoj provenijenciji. Najšira i najdjelotvornija primjena zvona je pri sakralnim objektima. Obično crkvu predstavljamo s visokim zvonikom, koji osim monumentalnosti ima bitnu svrhu i sadržaj: zvono u višem dijelu, koje najavljuje Božju službu, početak, sredinu i svršetak dana, te kraj biološkog života sa sprovodom kršćana.

Međutim, zvono ima svoju primjenu i u sekulariziranom društvu. Kroz dugu povijest, od najstarijih vremena, nomadi su običavali stavljati zvonce na ovna-predvodnika, da bi lakše kontrolirali kretanje stada. Nekad je na ulazima kuća bio zvekir, alka ili obično zvonce, kojim se najavljivalo, da je netko pred vratima. Danas je uobičajeno električno zvonce uz vrata domova i stanova. U školskim ustanovama obično zvonce /sada pretežno električno/ najavljuje početak i svršetak akademskog sata.

Zvona u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina u Srednjem vijeku bila je posve kršćanska zemlja, s mnogim crkvama na svojim prostorima. Gotovo svaka značajnija crkva imala je zvonik, s jednim ili više zvona. Za današnje pojmove to nisu bila baš velika zvona, nego ona manje težine.

Kad su Turci zaposjednuli Bosnu, porušili su mnoge crkve a preostale devastirali ili pretvorili u džamije. Ruševine crkava i devastirani zvonici mogli su se vidjeti po Bosni tijekom cijele turske vladavine. Zvonik crkve sv. Luke u Jajcu sačuvan je do danas a zvonik crkve sv. Ante Pustinjaka u Bihaću stajao je uz crkvu, pretvorenu u džamiju Fetiju sve do 1863. godine. Neke od zvonika su prepravljali i pretvarali u sahat-kule.

Naravno, zvona nisu mogla opstati u pokorenoj Bosni i Hercegovini. Jednostavno, njima se nije smjelo zvoniti. Među Turcima je bilo

uvriježeno mišljenje, da im žene ne mogu rađati, ako slušaju zvonjavu zvona. Njihova bronca je upotrebljavana za izlivanje topova ili u koje druge svrhe u metalskom obrtu. Negdje su kršćani čuvali svoja zvona, krijući ih i zakopavajući, čime opet nisu mogla služiti svojoj svrsi. U takvoj situaciji obespravljena kršćanska "raja" nije smjela ni pomisliti na upotrebu zvona u sakralne svrhe. Pojedine crkve, koje su preostale /sv. Ive u Podmilačju.../ imale su zvonike, ali su im zvona poskidana. U porobljenoj zemlji vladao je trajni muk i tajac, bez ovog kršćanskog znamenja.

Sačuvana zvona

Ipak, sačuvan je izvjestan broj zvona u pojedinim katoličkim sredinama, zahvaljujući ponajviše brizi i zalaganju pojedinih svećenika i gorljivih vjernika. Nisu se mogli odreći dragog i prepoznatljivog zvuka zvona. Izvori nam potvrđuju, da su na više mjesta u Bosni tijekom prvog dijela turskog gospodstva sačuvana dragocjena zvona.

U svojim "Zapamćenjima" fra Grgo Martić tvrdi da je u kreševskom kraju bilo više zvona, preostalih iz starih, predturskih vremena. Od Osman Topal-paše /vezir na Bosni 1860.-1869./ fra Grgo je dobio dopuštenje, da može jedno od njih dignuti u krugu samostana i njime se služiti. Tako u Kreševu prozvoni zvono, prvo u Bosni s turskim odobrenjem. Moguće da su franjevci malo više upotrebljavali to zvono a Turci bili previše osjetljivi na njegovu zvonjavu, pa je došlo do protesta i tužbi. Ipak, na sudu ostade dopušteno franjevcima zvoniti Angelus. I ovo su Turci teška srca primili, pa je bilo njihovih žena u kreševskoj varošici, "koje su za ono vrijeme što se zvonilo, tukle u tepsije, da se ne čuje"²⁰

Kao u Kreševu, i u Kraljevoj Sutjesci ostala su dva zvona iz predturskog vremena. Najveće je težilo oko sto funti a na jednom je ugravirana 1595. godina. Kao mjesto njegovog izlivanja navodi se Budim. Govoreći o ovome, fra Martin Nedić napominje da su i Varešaci imali zvono težine pedeset funti. Fra Grgo Mardić ga radi neznatne veličine naziva

²⁰ G. Martić, Izabrani spisi, Sarajevo, Svjetlost, str. 205.

"malim zvečkom". U mirnom vremenu Sutješčaci i Varešaci su postavili zvona pod nadstrešnice crkava. Njima su zvonili, što ih je skupo stajalo. Radi te zvonjave vareški katolici navodno su platili toliku globu, da bi "zlato u globu dano izmjerio, zlato bi zvono težinom priteglo"²¹

Iz predturskog razdoblja dugo je čuvano jedno banjalučko zvono, o kojem će još biti riječi.

Nabavljena zvona

Čini se da su Sutješčaci ostali bez zvona, koja su baštinili iz srednjovjekovnog razdoblja. Iako poučeni globljenjem, sutješki franjevci nisu mirovali. Fra Bono Benić piše, da su 1773. godine nabavili zvono saliveno u Grazu, za kojeg su platili 28 groša i 146 jaspri. U najvećoj tajnosti dovezli su ga u sutješki samostan. Ovo isto svjedoči i fra Jakov Baltić, koji bilježi: "Ali napomenuti trjeba ovdí, da su oci ovog manastira, oko polovice miseca prosinca, kupili jedno zvono od libara 40 u Gracu u Austriji i otajno ga prenili u Sutinsku"²² Prema današnjem poimanju, zvono bi bilo teško oko 75 kilograma. Razumljivo, tim zvonom nisu smjeli zvoniti. Moguće kriomice u samostanu, da bar tiše čuju glas zvona.

Prvo zvono u Hercegovini za turske uprave zazvonilo je u Roškom Polju. Godine 1858. fra Petar Kordić nabavlja zvono za spomenutu župu. Vozio ga je sa sobom po cijeloj župi i po potrebi zvonio. Kad bi Turci čuli zvonjavu, nastojali bi mu zabraniti, no domišljati fra Petar se branio, spočitavajući da zvono nije postavljeno na fiksno mjesto, na zvonik, pa ga mora vozati. Uz to, nabavio je još zvona za crkve na Gorici, u Mostaru i Duvnu. Zbog tih nabavki Turci su širili glas: "Gdje fra Petar dođe, zvono zvoní".²³

Ovim bismo mogli pribrojiti i zvona trapističkog superiora, o. Pfan-nera. No, o tome ćemo posebno govoriti.

²¹ M. Nedić, Stanje redodržave Bosne Srebrene, Đakovo 1884., str. 58.

²² J. Baltić, Godišnjak od događaja i promine vrimenta u Bosni 1754.-1882., Vaselein Masleša, Sarajevo 1991., str. 44.

²³ Z. Miletić, Jeka s hercegovačkog krša, Kršćanska sadašnjost - Sveta Baština, Zagreb-Duvno 1988., str. 44.

Zamjena za zvona

Kako nije bilo moguće zvonom sazivati vjernike na bogoslužje, u nesigurnom vremenu turske uprave, gdje god je bilo moguće, težilo se jednostavnijim rješenjima. Služba Božja morala se zakazivati na vrijeme i na određenom mjestu. U takvim okolnostima katolici su se služili nečim, što bi nadomjestilo glas zvona. Negdje bi se služili nekim duvačkim instrumentom. Fra Martin Nedić spominje da je to bio "rog u koji se svira na misu". U opasci tumači, da je u Bosni "običaj da se rogom puk na misu sazivlje, jer Turci zvoniti ne dadu".²⁴

Po rudarskim mjestima Vareša, Olova, Tuzle..., umjesto zabranjenog zvona katolici su se služili "tahtama". "Tahte" su jedinstveni primjer gonga u Europi. Bile su najbolji nadomjestak zvona. Prema zvuku, kojeg su davale, prozvale su "ta' te", da bi muslimani ubacili ono svoje omiljeno slovo, pa su prema njima dobile naziv "tahte". To su dvije metalne ploče obješene na lancima, u koje se naizmjenično udara s dva željezna bata-čekića, čime proizvode ugodan zvuk. Pravili su ih majstori po rudarskim mjestima Bosne a bilo ih je više kod crkava i samostana: u Fojnici, Sutjesci, Varešu, Očeviji, Rami, Docu, Neretvi, Podmilačju, Ljubuškom, Lipnici kod Tuzle i drugdje.

Slično "tahtama" u banjalučkom kraju bilo je "klepalno". Po masivnoj drvenoj dasci udaralo se drvenim čekićem u određenim intervalima. Zvuk nije bio baš prodoran, ali se podaleko čuo. Nemamo podataka da se "klepalom" sazivao narod na misu, ali ne trebamo isključiti i tu mogućnost U ne baš dalekoj prošlosti, 50-tih godina prošlog stoljeća, "klepalom" su najavljivani zborovi, pa moguće da se na isti način sazivao i narod na bogoslužje u turskom vremenu, kad je bilo malo crkava a glas se zvona nije smio čuti. Kao dijete slušao sam glas "klepala" s Marića brda, na rubu Dragočaja prema Šargovcu. U Barlovcima jedna uzvisina u središnjem dijelu sela zove se ovim imenom Klepalo. Tu je "klepalo" odavno utihnulo, ali je ostala lokacija pod tim imenom.

Gdje nije bilo ustaljenog reda i dogovora zbog turske opasnosti, "ujak" bi svoj dolazak u neko mjesto mogao i drukčije najaviti. Djeca bi se rastrčala, ili bi se jednostavnim javljanjem, dozivanjem i ugovorenim znacima s brda na brdo postizalo željeno okupljanje.

²⁴ M. Nedić, Stanje redodržave..., str. 40.

Zvona u banjalučkom kraju

Imajući u vidu predtursko razdoblje u banjalučkom kraju, u bližoj i daljoj okolici bilo je više crkava, koje su na svojim zvoncima imale veća ili manja zvona. Jedno od njih sačuvano je i dugo postojalo u Banjoj Luci, ali s drugom namjenom.

Spomenuto zvono bilo je na Sahat-kuli, gdje je stajalo do pred Drugi svjetski rat. Na njemu je bio latinski natpis, koji u prijevodu glasi: "Salio me je Bartol Padovan godine Gospodnje MDI /1501./"²⁵ S druge strane imamo podatak, da je nešto prije 25. siječnja 1587. godine zakucao prvi javni sat u Bosni baš u Banjoj Luci na Sahat-kuli. O tome Hamdija Kreševljaković jasno kaže: "Do rata bilo je tu i zvono, što je odbijalo satove. . .",²⁶ Posve je jasno, da je u to vrijeme spomenuti sat mogao stajati samo na Sahat-kuli. Sat, kombiniran sa zvonom, otkucavao je vrijeme "a la turca", tj. na turski način.

Otkud zvono, znamen kršćanstva na Sahat-kuli? Kako su ga Turci mogli slušati u središtu Banje Luke? Nelogično bi bilo, da su ga oni postavili na to mjesto. Gledano u povijesnom kontekstu, možemo razumjeti tu stvar sa zvonom i satom. Sigurno je, da ga Turci tu nisu postavili, nego zatekli. O toj Sahat-kuli imamo maglovite predstave. Nalazimo podatak, da je izgrađena nešto prije 1587. godine, ali nitko ne dokumentira tu tvrdnju. I sama godina je uzeta kao datum, kad je proradio sat na tome tornju. Iz povijesti znamo, da su dolaskom Turaka nestajale katoličke crkve u banjalučkom kraju. Tamo, gdje je Fehradija, bila je jedna od banjalučkih crkava. Porušena je a ostao joj je zvonik sa zvonom. U vojnim pohodima po Mađarskoj u 16. stoljeću Turci su negdje skinuli satni mehanizam i donijeli ga u Banju Luku. Na pokriveni i preuređeni zvonik montirali su taj mehanizam i spojili sa zvonom, da po turski otkucava vrijeme. Ovo bi bio najvjerojatniji slijed, u kojem je zvonik pretvoren u Sahat-kulu. Nešto slično kao u Bihaću, gdje je crkve sv. Ante Pustinjaka pretvorena je u džamiju Fetiju.

²⁵ H. Kreševljaković, Izabrana djela, II. svezak, Veselin Masleša, **Sarajevo 1991.**, str. 498.

²⁶ H. Kreševljaković, Nav. dj., str. 498.

Zvona o. Franza Pfannera u Trapistima

Padom pod Turke 1527. godine zamro je zvuk zvona u banjalučkom kraju. Tek potkraj turske vladavine čulo se zvono kod oo. trapista u Delibašinom Selu. Godine 1871. o. Franz Pfanner na poklon je dobio jedno malo zvono, koje je u Bečkom Novom Mjestu saliveno u firmi "Ignac Hilzer". Pored turske carinske službe takva roba se nije smjela unositi u Bosnu. Pfanner ga je skrivena u buretu vina prevezao preko Save i dovezao u samostan. Kad su ga majstori postavili na krovu, zapovjedio je da se njime zvoni samo noću i to s nekoliko udaraca, da se ne bi uzbunili Turci, čija se vojarna nalazila s druge strane Vrbasa. Računajući da se Turci pomalo privikavaju na novi zvonki glas, sve je više produžavao vrijeme zvonjenja. Ovo zvono nije okupljalo vjernike na bogoslužje, nego članove samostanske zajednice na pojedine hore.

Nešto kasnije o. Pfanner je nabavio i drugo zvono, koje je bilo znatno veće od prvog. Trapist Bruno Maver ga je prevezao preko Save kod Gradiške u čamcu sa sijenom. Neopaženo ga je utovario u kola i odvezao u samostan. Na ovome zvonu je pisalo: "Dar Vernih Slovencev na Kranjskem 1872."²⁷ Dakle, zvono je uzdarje kranjskih Slovenaca, saliveno također u Bečkom Novom Mjestu, u livnici "Ignac Hilzer". I ovo zvono je montirano na krovu samostana.

Osim ova dva zvona, koliko ih je po trapističkom pravilu dozvoljeno imati, o. Pfanner je nabavio još dva zvona, od kojih je jedno poklonio samostanskoj crkvi u Jajcu a drugo katoličkoj crkvi u Banjoj Luci. Začudo, ovo u Banjoj Luci je montirano i zvonilo bez protesta Turaka.

Međutim, sa zvonima u Delibašinom Selu nije išlo tako glatko, kao s onim u Banjoj Luci. Zvuk zvona izazivao je revolt kod susjednih Turaka. Radi toga je o. Pfanner zimi 1872. godine morao ići na sud. Prema nalogu paše morao je prekinuti sa zvonjavom, ali zvono nije demontirao, nego nakon izvjesnog vremena opet počeo zvoniti. U međuvremenu, stigla je naredba da se zvona demontiraju. Na takav zahtjev o. Pfanner je prestao zvoniti, ali nije skidao zvona s krova.

²⁷ B. Gavranović, Dolazak trapista u Delibašino Selo i njihova djelatnost, Banja Luka 1964., str. 63.

U proljeće 1872. godine nastalo je sušno razdoblje. Pfanner je tražio od turskih vlasti, da u sklopu molitava za kišu može zvoniti. Turci su držali, da je moćna molitva ovih trapističkih "derviša", pa su dopustili o. Pfanneru da zvoni, "ali samo tako dugo, dok ne padne kiša"²⁸. Kako je o. Pfanner zvonio i nakon što je pala kiša, opet je bilo protesta i naredbi da se zvona poskidaju. Tijekom iste 1872. godine stvar je proslijeđena do Carigrada. Dok se spor rješavao u Sarajevu i Carigradu, o. Pfanner je uporno zvonio. Ipak, od rujna 1873. godine morao je prestati sa zvonjavom i poskidati zvona. U međuvremenu, na kućni red u samostanu pozivao je zajednicu malim ručnim i nešto većim, kravljim zvonom. Nakon izvjesnog vremena o. Pfanner je bez dopuštenja počeo opet zvoniti, radi čega su se nizali novi procesi, koji su trajali do uspostave austrijske vlasti u Bosni, kad se opet moglo slobodno služiti zvonom.

U novijem vremenu

U austrijskom vremenu gradi se niz crkava u banjalučkom kraju: katedrala, samostanske i župne crkve, za koje su postupno nabavljena zvona. Inače, prvih godina austrijske vlasti u Bosni zvona bi dizali na zvonike drvene konstrukcije. Na jakim drvenim stupovima instalirali bi zvono, koje bi zvonilo tri puta na dan i najavljivalo održavanje Službe Božje. U prvoj polovici prošlog vijeka takvi zvonici su podizani po katoličkim selima u banjalučkom kraju. Osim uobičajenog zvonjenja, njima bi se zvonilo za velikih vremenskih nepogoda. U narodu su poznata kao "vremenska zvona", koja odbijaju grad /tuču, led/.

Prvo veće zvono na Petrićevcu zazvonilo je 1893. godine a nabavio ga je gvardijan fra Alojzije Mišić u livnici "Albert Samessa-Labac". Bilo je teško oko 160 kg. Godine 1934. nabavljena su dva zvona iz tvrtke "Berndorf" iz Austrije, težine 80 i 260 kg. Naredne godine nabavljena su još dva veća zvona težine 800 i 1150 kilograma iz firme "Kvirin Lebiš" iz Zagreba.

²⁸ B. Gavranović, Nav. dj., str. 65.

Za barlovačku župnu crkvu zvono težine 170 kilograma nabavio je dvadesetih godina prošlog stoljeća župnik fra Jozo Loparević a fra Alfonz Kudrić tri zvona za ivaštansku župnu crkvu.

Zvono na Visokoj glavici u Kozari nije bilo od bronce, nego čelično. Prema pripovijedanju pokojnog fra Vlade Ljevara, nakon pogroma u Krnjeuši 1941. godine zvono sa župne crkve se stjecajem okolnosti našlo u ivaštanskoj župi. Poslije Drugog svjetskog rata župnik fra Anto Vidaković je podigao zvonik na Visokoj glavici i na njega postavio dotično zvono. Radi dizanja toga zvona ondašnja vlast je župnika i dvanaest kozarskih katolika podarila s 10-15 dana zatvora. Zvono je skinuto i otuđeno u pljačkaškoj najezi 1996. godine.

S većim mogućnostima u drugoj polovici prošlog stoljeća nabavljeno je više zvona u banjalučkoj okolici, koja su razmještena po katoličkim selima. Seoski zvonici na drvenim stupovima potpuno su zamijenjeni zvončićima skromnih kapela ili zvoncima metalne konstrukcije.

Do pred ovaj posljednji rat 1991.-1995. godine katedrala, sve župne crkve, samostanske na Petrićevcu i u Delibašinom Selu imale su zvona. Filijalne crkve i zvonici bili su u sljedećim mjestima: na Durbića brdu u Motikama, u Golubićima u Šargovcu, na Čelanovcu, na Crkvenama, u Stranjanima, Dikevcima, na Damjanovcu, u Užarima, Mičijama, na Visokoj glavici, Crvenoj zemlji, na Bijedi u Barlovcima, Vidovića brdu u Bukovici, na Bešenici u Trnu, u Priječanima, na groblju sv. Ive u Delibašinom Selu, na groblju sv. Marka u Banjoj Luci, u Rebrovcu... Negdje su ta zvona bila mala, kao ono na barlovačkom groblju Bijeda. Minijaturni zvonik i zvono tako malo, da smo se šalili na račun Barlovčana, da su Jelaš /Vid Lopar/ i Vito Lukenda skinuli ga s nekog ovnapredvodnika.

U općem devastiranju crkvenih objekata tijekom rata 1991.-1995. godine, u banjalučkom kraju pljačkaši su poskidali neka od zvona. Po završetku rata, negdje u siječnju 1996. godine neka organizirana banda poskidala je mnogo zvona s crkvenih objekata u okolici Banje Luke. Ostala su samo ona, koja su se našla u biskupiji, župnoj crkvi u gradu i kod oo. trapista. Jedno manje zvono je ostalo na zvoniku u Dikevcima. Pljačkaši ga nisu mogli skinuti, jer je majstor, koji ga je stavljao, zaribao matice na konstrukciji o kojoj je visjelo. Akcijom policije veći broj tih

zvona je vraćen u vlasništvo Crkve. Obnovom sakralnih objekata pojedina zvona vraćena su na svoja mjesta i služe svojoj svrsi. Nažalost, staro zvono s barlovačke crkve je u komadima. Naime, otelo se pljačkašima iz ruku prilikom spuštanja sa zvonika, pa se razbilo. A ono sa Crkvena uopće nije pronađeno.

Zvono

*Brujalaje prije zvono
sa zvonika
crkvenaše,
a sad tiho
zvoni
jeca
za zornice
pozdravljenja
i za one
kojih nema.*

*Daljine nas sada
dijele,
al' srce ga slutnjom
čuje
i sa njime skupa
jeca,
srce,
zvono
ko napuštena djeca.*

*Kad se dragi
domu vrate,
zvono više
jecat neće
zabrujat će!²⁹*

²⁹ J. Pejkić, Hram u duši, Zagreb 1999., str. 142

MOJZAVIČAJ

*"Volim u svoje Brđane doći
najradije s proljeća
kad behar pospe
grane drveća
i zabijele se šljivici..."*³⁰

Ovo su riječi pjesme Jelene Pejkić, koja s ushićenjem pjeva o svome rodnom mjestu Brđanima, na domak Damjanovcu u Ivanjskoj. Iste stihove, iste riječi uzimam kao parafrazu, te s istim zanosom govorim za svoje rodno mjesto: "Volim u svoje Brđane doći...". Samo, ovdje mislim na svoje Brđane, zaselak Čivčija u Dragočaju, u njegovom jugoistočnom dijelu uz same Motike. Ispod uzvisine Keskenovače su moji Brđani, mjesto pod šumom, mjesto poput svih mjesta, za koje se uvijek nešto posebno može reći. Ali to je moje rodno mjesto, pa doći i običi ga uvijek predstavlja doživljaj, pogotovo u proljeće.

Volim doći u Banju Luku... Doći u proljeće, doći svaki dan, jer prijatelju, "ne možeš se sit nagledati Božje prirode"³¹ Lijepo je doći na Paprikovac, otići na Lauš. "Valja gori sisti, pa pogledati..., tad znaš što je Banja Luka"³². Sličan prizor može se vidjeti s Banova brda i Šehitluka, odakle se pruža pogled na dolinu Vrbasa, koja se širi u prostrano polje a Banja Luka pokriva te ravnine uz rijeku i padine niskih brda.

Lijepo je doći na Crkvene, pa pogledati visove Bobije i Kozare, pogledati predjele Dragočaja, dolinu Vrbasa sa Zalužanima i Trnom, pogledom tražiti Trapiste i Krčmarice preko Vrbasa.

³⁰ J. Pejkić, Hram u duši, Zagreb 1999., str. 63.

³¹ P. S. Ivančević, Razvaline u banjalučkom kotaru, Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1890., Knjiga IV., str. 342.

³² M. Pavlinović, Puti, Zadar 1888., str. 88.

Ugodno je stati na vrh Tunjica, pa uživati u pogledu na Barlovce, Kuljane, Ramiće i Dragočaj do Gradine.

Lijepo je uzići na Širniće, pa proći uzvisinama Kozare od Krndije do Piramide. Prošetati tim visovima i u ljepoti Božjoj gledati lijevo i desno. Gledati Posavlje i Prekosavlje, ravnu Slavoniju s blagim pobrđem Psunja, Papuka... S druge strane, vidjeti plavetna brda planinskog masiva, sve do Vlašića.

Na tako golemom prostoru gledam ne baš mali Dragočaj i u njemu Čivčije a u njima ispod Čelanovca i kose Keskenovače svili su se moji Brđani. Da, lijepo je doći u Banju Luku, na njezine šire prostore; lijepo je doći u Brđane u proljeće, doći u svaka doba...

Da, ali mojih Brđana više nema. Postoje isti prostori: Brdo, Čelanovac, Kestenici, Bukvik /sada bez bukava/, Palučak, Obarci, Jezero, Lučice... Potok i dalje teče. Ali nema mojih Brđana! Sada su tu došli neki drugi ljudi.

Rekao bih, Banja Luka i dalje postoji. Eno katedrale, Petrićevca, Tra-pista... Veliki grad se ogleda u prostranoj dolini Vrbasa. Ali, u njemu je ostao vrlo mali broj katolika. Pod pritiskom, mnogi su otišli sa svojih vjekovnih ognjišta. Sad se po ulicama grada, po njihovim domovima i stanovima vide drugi ljudi, koji su tu došli i smjestili se u općem izgonu našeg naroda. Zahvaljujući opstrukciji nakon rata, rutinirano odrađuju posao za sebe, te životni prostor našeg naroda zadržavaju sebi za trajni smještaj. Oprosti mi Bože, to je teško shvatiti a još teže prihvatiti.

ŠALJIVE PRIČE

Ivaštan u Parizu

Hodio Ivaštan svijetom, pa stigao u Pariz. Razgledajući grad, dođe do Eiffelovog tornja. Divi se neobičnoj i veličanstvenoj građevini. "Ah, ovo je više Bobijel!", čudi se i zaključuje u zanosu penjući se na sam vrh. Popevši se gore, pogledom traži Banju Luku i Incelov dimnjak. Toliko se zanio, da je pomislio, kako gleda s Kozare. U razgledanju se zanese, te tako neopreznom omakne noga, pa s vrha tornja padne naglavačke i tresne o tlo. Iznenaden i ljutit što mu se to dogodilo, skoči i počese se po glavi, na kojoj od je uboja skočila prilično velika čvoruga. U međuvremenu čude se građani Pariza, kako netko može pasti s te visine i ostati na životu. Neki snimatelji htjeli bi to ovjekovječiti, pa ga zamole, da opet skoči odozgo, da taj pad uhvate objektivima kamere. No, naš Ivaštan se neće. Neće, pa neće.

- Platit ćemo Ti, - navaljuju Parižani. Ne dobivaju što traže, jer Ivaštan opet neće.

- Ne smiješ! - prkosno će netko.

- Ma, što ne smijem? - porodi se inat kod našeg Ivaštana. Ovlaži maramicu i stavi je ispod tornja. Na nju bi trebao pasti, da ostane čist i bez većeg uboja. Popne se na toranj i skoči naglavačke. Međutim, promaši razastrtu maramicu. Udarivši glavom o tlo, odskoči nekoliko metara u visinu. U prvi mah ne snadoše se Parižani, pa ga uhvatiše tek što je odskočio drugi put. Onako ljut, istrže im se, pa psujuć spominje svakom rodbinu i kara: "Da mi je samo znati, tko mi je izmak'o maramicu, prebio bi' ga!" Čudom su se čudili svi nazočni, kako je s te visine naglavačke skočio i ostao živ. Kako li je tvrda ta glava? Da saznaju nešto više o njemu, pitaju ga:

- Odakle si? - A on, još uvijek češući se po glavi k'o po kakvom panju, odgovara:

- Iz Bosne!

Pročulo se nadaleko o ovom događaju, pa na temelju njegove vratolomije u svijetu zaključise, da su Bosanci tvrde glave.

Vidi vruga!

Bilo je to u ono vrijeme, kad su ljudi u banjalučkom kraju počeli voziti prve bicikle. Među prvim po selima vozio je bicikl pokojni Perkan Pustahija s vrha Motika. S takvom inovacijom pošao je u Ivanjsku. Prolazeći starom Prijedorskom cestom Durale, dolazi u ivaštanski kraj. Kroz Mišin Han vozi dalje prema Gornjoj Ivanjskoj. Do tada Ivaštani nisu vidjeli bicikl. Štrcali su se sa svih strana, da vide, kakvo to čudo dolazi s banjalučke strane. Snebivaju se i krste, gledajuću tko se to vozi putem. Nikako ne mogu shvatiti, kako je to lijeno stvorenje. Naime, vozeći se sjedi i maše nogama! S druge strane umuju i uvjeravaju se međusobno, kako je normalno voziti se na četiri točka. Hajde de, nekako i na tri. Ali na dva? To nisu čista posla. Pod takvim dojmom govori jedan drugom:

-Vidi vruga! Pop'o se na dva točka!

A naš Perkan vozi li, vozi. Prođe ivaštanskim krajem, sve do Gornje Ivanjske. Obavi posao, pa svrati u kavanu. Ivaštani se sjate, da vide točkove i što se to na njima vozi: insan ili hajvan? Ili sam nečastivi? Svi zagledaju Perkana i dobacuju:

- Nos'te vrag odavde! - Na takvo zadirkivanje u Perkanu provre vrela motička krv, pa se razgoropadi:

- Svingele Vam Vaše! /njegova poštapalica/ Sve ću vas pobiti! Samo da zgrabim revolver! - Iz gunja trže nešto zakrivljeno, slično jarećoj nozi. Naime, trže svoju veliku lulu, koja je sličila na pištolj. Uz galamu, uperi je u Ivaštane. A oni - misleći da je stvarno oružje u njegovoj ruci - stanu bježati na vrata, koja im postadoše tijesna, pa bježeći zaglaviše se na njima. Jedva se iskobeljaše i pobjegoše niz put. A naš Perkan se odmorio, popio, popeo na bicikl, pa ih sustignuo na putu. Opet zagalami na njih a oni pobjegnu u kukuruze. Tako naš junačina Perkan prođe i ode prema Dragočaju a oni otiđoše svojim kućama s komentarom:

- Što ćeš? Vrag k'o vrag. Ne možeš mu ništa!

Mi, djeca, uvijek smo mislili da je istina sve što Perkan **govori**. Međutim, kako smo postupno odrastali, sve smo više uviđali, da on zna zanimljivo pričati!

Bihački musliman i svećenik Alfred Pichler

Poslije Drugog svjetskog rata mnogi su svećenici bili po zatvorima. Da se svećenik zatvori, za ondašnju ateističku vlast uopće nije trebao razlog. Dovoljna bi bila neka intriga ili da je netko rekao što na svećenika. U stilu "rekla - kazala" Viktora Novaka. Tako je i Alfred Pichler, kasnije banjalučki biskup, dospio u zatvor. S njim je tamnovao i izvjesni musliman iz Bihaća. On je znao da je Alfred katolički svećenik. Uočio je da nešto posebno radi, čudno moli... Moli iz brevijara, moli na latinskom jeziku. Dok svi poživaju, od njega se razliježe romon molitve:

- "Introibo ad altare Dei... Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa..." Musliman zdvaja i razmišlja o tome, pa kasnije u društvu komentira: "Hajde! Nekako sam razumio ono prvo: idi Ibro, alata peri! Ali, nikako ne razumijem ono drugo ponavljanje: Meho kupa, Meho kupa, Meho Maksima kupa! Zašto ga mora toliko prati?"

Vile na potoku Katanovcu

U mome rodnom kraju, na južnoj strani Čivčija, teče potok Katanovac. Izvire ispod uzvisine Maršale, iznad Gornjih Čivčija, pa se spušta i protječe tijesnom dolinom kroz Brđane, tj. između Šalića kuća. "Donjim potokom" ide put u gornje selo a u gornjem dijelu potoka nekada je bio pješački put. Tamo, gdje se tim putem prelazilo preko potoka bio je mlin, vodenica. Dugo je bio zapušten, da bi ga 50-tih godina 19. stoljeća obnovio rođak Mato Šalić Markov. Mlin je normalno mlio žito u vremenu padanja obilnih kiša. Nekat i s ustavama a inače je bio izvan upotrebe, zbog malog dotoka vode.

Ova vodenica mnogima je bila zanimljiva. U šumi, na potoku, pored staze izazovno je bilo njezino kolo, koje se vrtjelo pod mlazom vode. Mi djeca provodili smo mnogo vremena kod vodenice. Naravno, uz pravljenje svakojakih nestašluka. Jednom zgodom moj brat Ivo i stričević Stipo posebno su se pozabavili kolom. Našli su nekakve bačene, stare hlače, pa ih pričvrstili za osovinu kola. Kako se kolo okretalo, nogavice od hlača su omlaćivale i udarale o stup, na kome je počivao bliži kut mlina. Neupućen čovjek bi stekao dojam, da netko pere haljine pod mlinom. Po danu to nikoga ne bi uznemirilo. No, kasno uvečer

naidu motički momci. Čuju ravnomjerno udaranje, kao da netko udara pratljačom, što se inače čuje na potoku, kad netko pere rublje. Tko bi to mogao prati tako kasno? Dobrano se preplaše, jer je šuma svuda oko potoka, daleko od kuća. A to i nisu bili kakvi momci. Uglavnom nedorasli momčići, koji su tek pošli noć"; hodati po susjednom selu. Uhvati ih panika, pa pobjegnu. Poslije toga događaja čulo se pričanje po Gornjim Motikama:

- "U Katanovcu se ukazuju vile! Noću peru haljine pod brđanskim mlinom!"

Inače, trebalo je mnogo hrabrosti sam noću proći pješačkim putem kroz Katanovac. Tu su postavljane momačke zasjede, tu se dijelio megdan..., tu se pojedincima i ukazivalo... Na tome potoku su u davna vremena i vuci napadali prolaznike.

Poslije Drugog svjetskog rata stric Ilija se vratio kući, ali opet nema mira. Providuri nove vlasti njuškaju svuda, da otkriju "šumnjake". Dolaze i k njemu, maltretiraju ga i prijete. Potok im je nezgodno mjesto. Između ostalog, pitaju ga:

- Ima li koga u potoku? Smije li se njime noću proći?"

Ta, nelagodno je zaputiti se noću u Katanovac i onima s oružjem. I oni se pribojavaju, da bi - tražeći "šumnjake" - naišli na vile...

Idila pod Bobijom

Sjede mladi Ivaštan i Ivaštanka na rubu šume ispod Bobije. Ivaštan saletio simpatičnu curu pitanjem:

- Marica! Marica! Osjećaš li što prema meni?

Marica ne odgovara. Samo gleda u daljinu. Gleda prema Dragočaju. Kao da pogledom traži Antića taksistu na Orlovačkom Brdu. No, Ivaštan je uporan:

- Marica! Marica! - na što ona odsutno gleda dalje.

- Marica! Čuješ li me? - sav je iznerviran junoža.

- Čujem! Čujem!

- Osjećaš li što prema meni?

- Ma daj, prođi me se! Da Te zakartao ćaćin Pejo, sav si se usmrdio!

Sveti Ciprijane!

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća, prilikom obavljanja poljskog blagoslova, na Ojdanića Brdu bilo je zanimljivo. Uz veliki zbor i "svačanja" rodbini, središnje slavje kod kapele predstavljalo bi bogoslužje, tj. sv. misa s blagoslovom. Po ustaljenom redoslijedu išao je svećenik s pratnjom od jedne postaje do druge moleći litanije Svih svetih. Zaziva pojedine svece a sa svih strana dolazi odgovor: "Moli za nas!" Fratar se oglasio zazivom: "Sveti Ciprijane!" Inače, dok je trajao taj ophod, Ciprijan Slipčević, naseljenik s jajačkih strana, sjedio je na travi, pa malo zadrijemao. Čuvši da se spominje njegovo ime, trže se i misleći da ga proziva za blagoslov, s ponosom viknu: "Janje!"

Ne može se pobjeći smrti

Pohodila smrt Šimićana a njemu se još ne ide na onaj svijet. Kud će? Što će? Nagne u bijeg. No, kamo god bježao, smrt ga prati u stopu. I tako su se naganjali po Kozari, dok se Šimićan nije dosjetio, pa se sklonio u obdanište. Računao je da ga tu neće tražiti. Međutim, ona se i tu pojavi. On se kamuflirao među djecom. Ručajući, poklopio je tanjur i da može još bi se smanjio, kako bi izgledao kao jedan od malenih. Ipak, sve je bilo uzalud. Smrt dolazi nad njega i propituje:

- Što Ti tu radiš?
- Rucam!
- Samo Ti rucaj, pa ćemo ići pajkit'!

Matoševljan bi u Ameriku

Čuo Matoševljan da se zemlja okreće. To mu je nešto novo. Prevladalo mišljenje da je to tako, pa se i on složio s tom "okretaljkom". Naučio se okoristiti tom novošću i ostvariti svoj najveći san:

- Popet ću se na svoj orah, sačekati, pa kad se zemlja okrene, skočit ću u Ameriku!

Zaposlen na nebu

- Što će Šimićan raditi u Kraljevstvu nebeskom?
- Gurat će oblake po nebu iznad vrhova Kozare!

Žicin"ušur"

Pojedini mlinari smišljali su različite načine, kako da na račun mljevenja žita izvuku što više koristi. Poznata je priča, kako je neki mlinar odstranio križ iz mlina, jer vaganje i prisvajanje s jedne, te simbol pravednosti s druge strane ne mogu skupa. Ivo Sat /Šalić/ zvani Žico u Orlovcu to je činio na sebi svojstven način. Istina, uzimao bi uobičajenih 10% od samljevenog žita. Ali, što bi uzimao, najprije bi prosijao kroz sito, pa bi uzimao čisto brašno, odstranivši mekinje!

Ovo se nekako može i podnijeti. Ali, neka baka pravoslavka u Jošavci kod Čelince uzimala je "ušur" prevršivši svaku mjeru. Kad se digla galama i sin je prekoravao, što tako radi u mlinu, klela se očima i uvjerala ih: "Ma, uvijek sam njima više davala, nego nama ostavljala!"

Koliko vas je?

Prilikom blagoslova kuća toliko se toga zanimljivog čuje, vidi i doživi. Ovdje donosim dva različita događaja.

Ulazim u jednu kuću, u kojoj je bilo neko primanje. Sabralo ih se mnogo, tako da sam jedva našao prostora kod stola. Svi lijepo mole. Radi evidencije, popisujem broj domaćinstava i članova. Stoga ih pitam:

- Koliko vas ima?
- Vidiš, puna kuća! - javi se netko iz kuta odaje.

U drugoj kući nalazim posve drukčije stanje. Naime, samo jedna bakica, koja pali svijeću i priprema svetu vodu. Počinjemo s molitvom. Moleći blagoslov zazivam:

- Gospodin s vama!
- Ma kakav! Vidiš da sam sama. Nemam nigdje nikoga! - iznenadi se malo nagluha baka. Iznenadi se i ona a i ja bi zatečen takvom upadicom.

Koliko tko ima vjere?

Razgovaraju dvojica Ivaštana:

- Ugodno si me iznenadio! Drago mi je da si tako dobar čovjek.
- Ne vjerujem Ti!
- Nemoj tako! Kako da mi je vjeruješ? Iskreno Ti kažem!
- Vjerovat ću Ti, kad crkneš od dragosti!

Matan Kovač

Mato Jurić doselio se u Orlovac s Ojdanića Brda, pa se smjestio na Žicinom putu. Radio je kao kovač, radi čega smo ga jednostavno zvali Matan Kovač. Uz kovački zanat pomalo je i svaštario. Izrezati drva, prirediti janje, prase, tele..., činio bi usput, s velikim zadovoljstvom. Često nam je dolazio u župni ured na Barlovcima, prije svega, da nešto pomogne, nešto uradi, što je činio s lijepim dosjetkama. Jednom zгодom vidio je pri župnom uredu dvije tupe motike. Ponio je sa sobom te dvije zahrđale stvari, da ih uredi, "poklepa". Vratio ih je s posebnim stilom. Kod jedne drška je bila dulja a kod druge kraća. Obrazložio je to time, što u našem uredu imaju dvije časne sestre: "Za onu višu /č.s. Amata Anđelić/ je motika s dužom drškom a za onu manju /č.s. Vlatka Galir/ manja!"

Kad bi kod nas navratio ili što radio, uz objed po potrebi, častili smo ga kavom i rakijom. Ovo drugo mu je posebno godilo. Dogodi se, da mu nalijem piće, pa se zapričam, ne sjetivši se ponovno naliti ispražnjenu čašicu. Da ne bi bio prikraćen, Matan se snalazi i primjećuje:

- Fra Juro! Boli li Te ta ruka?
- Ne boli! - čuđim se takvom pitanju.
- Pa, onda nalij! - molećivo mi govori što ga muči.
- Što ću? Zatečen i postišđen, nalijem mu da pije!

Vrti repom!

Marko Debeljak zvani Gajan bio je ugledan čovjek u Šargovcu. Kao seoski trgovac uvijek je bio na banjalučkoj pijaci. Jednog utorka došao je prodati kravu. Potencijalni kupci zagledaju marvinče i propituju za njezino stanje. Nailazi jedan od njih, kojeg zanima krava:

- Ima li kakvu manu?
- Ima, ima!
- Kakvu?
- Vrti repom!

Litra rakije

U svoje vrijeme, pokojni Jerko Šalić u Orlovcu znao je savjetovati mlađe govoreći im: "Kad čujete da sam bolestan, ne nosite mi ni jabuke, ni narandže. Donesite mi litru rakije!"

Debeli svetac

Među protjeranim iz banjalučkog kraja našao se i Ljudevit Gagula iz Petrićevca. Stjecajem okolnosti, privremeno se skrasio u Vukmaničkom Cerovcu kod Karlovca, gdje je bilo i nešto domicilnih katolika. Prvi njegov susjed bio je katolik, ali nikad se nije vidio u crkvi. To mu je Ljudevit spočitavao, no, nikako ga nije mogao pokrenuti da se pojavi u zajednici vjernika. Osvanuo je Ivan dan. Ljudevitova supruga, plava Ljuba /za razliku od crne, također u Petrićevcu/ spremi se i ode na sv. misu a Ljudevit ostane kod kuće. Uskoro, eto mu susjeda na vrata. Nešto ga potaknulo, pa prišao i pita: "Je li susjede! Je li danas kakav debeo svetac?" /valjda: značajan, veliki/.

Taman posla! Sveti Ivan Krstitelj i debljina?

Kakav apetit?

Stjepan Marić zvani Ćićo, po djedu i drugi Drija otišao je u susjedstvo. Kako je bio rat, radi racija i odvođenja na prisilni rad, ljudi nisu išli "drumom", nego šumom. Tako i naš Ćićo, poprijeko, preko njiva i šumaraka dođe do Ferde Stojčevića na Orlovačkom Brdu. Njih dvojica se dohvate dobre šljivovice, pa sa zadovoljstvom nazdravljaju. Kad su malo popili, narežu pršuta, pa stave pred njih. No, Ćićo neće da jede. Samo odmahnu rukom: "Neću da pokvarim ovako dobru rakiju!"

Ivaštanska strpljivost

Što vam je strpljivost? To vam je događaj, kad Ivaštan presavije jednu nogu preko koljena druge, pa na tabanu gleda kurje oko i očekuje da mu ono namigne!

Snalažljiva baka

Jedan od Marjanica iz Jablana imao je majku, koja je doživjela duboku starost. Kad je imala devedeset tri godine, upitao ju je sin:

- Majko! Kad bi svi mi pomrli, što bi bilo s tobom?

- Ah sinko, snašla bi' se ja! - dometnu baka, mimo svih očekivanja.

Tri stotine Očenaša

Stijo Bumbar bio je ugledni domaćin u barlovačkim Gajanima. Jednom zgodom je poranio, s namjerom da ide kositi. No, prije toga treba se pomoliti, izmoliti "Uobćenu" jutarnju molitvu. Po običaju, molio je s ukućanima. Stjecajem okolnosti, njegovoj kući navrati momče, koje je također pošlo na kosidbu. Kako je red, i ono se pridruži molitvi. A Stijo je toga jutro bio raspoložen. U "priporukama" reda po tri Očenaša na čast pojedinim svecima. To mu se činilo malo, pa povećava broj Očenaša. Sto Očenaša na čast ovomu, sto Očenaša na čast onomu svecu... Tri stotine Očenaša na čast... Navješćuje još toliko! Momče se iznenadi. Čast molitvi, ali mora ići kositi. Izide iz kuće. Za njim se pomoli i Stijo. Momak, sav izvan sebe, pravda mu se:

- Ja to ne mogu! Nemam vremena! Moram ići kositi! Pa, hoćeš li Ti to sve izmoliti? - radoznalo pita Stiju.

- Ma, neću! I ja idem kositi. Ja samo navijestim a anđeli dalje mole!
- objašnjava Stijo.

U mirovini

Kad ljudi našeg kraja pođu u mirovinu, raduju se poput svih ostalih. Neće više morati raniti, neće više imati brige. Međutim, malo misle na to, gdje se tada svrstavaju. Redaju se u stroj za onaj svijet a smrt ide ispred toga špalira kandidata, kima glavom i upire prstom: "Ti, Ti, Ti... gospodine! Dođite!" Nakon toga slijedi besprigovorno izvršenje.

Čelavi

Čelavost je pojava na glavi ljudi, koje bije glas umnosti. No, tu postoje i neke razlike. Oni ljudi, kojima se čelavošću povećava i uzdiže čelo, mnogo su pametni. Ljudi, kojima se čelavost ogleda po tjemenu, mnogo misle. A oni, koji su čelavi iznad čela i po tjemenu, oni misle da su pametni!

Gusta magla

U nizinama pored Vrbasa - poglavito u jesen - spuštaju se guste magle. Poznate su strašne magle po Kuljanima oko rijeke, kod Malića /Brkića/ kuća. Kažu, kako je jednom bila takva magla, da je izvalila vrbov panj!

Pametnan čovjek

Ima ljudi, koji katkad razgovaraju sami sa sobom. Kao naš Pavo Golub Tomin. A, što je mogao? Brižan čovjek, pa mora razbijati glavu. Često se mogao vidjeti, kako na biciklu vozi kući kraj Nazareta /vojarni u Budžaku/. Sav umoran i zagrijan u vrućini ljetnog vremena, ali jezik radi kao nov. Može uvijek pričati! Nekad, kad nema subesjednika, počne pričati i sam sa sobom. I svaki put, kad popriča sa sobom, dođe do zaključka, da priča s najpametnijim čovjekom na svijetu.

Ko fratar!

Po našim selima sačuvana je među katolicima "Uobćena molitva" u jutro i navečer. Po gradu dobrano je iščezla. Zatekavši se na selu i susrevši se s tim kršćanskim običajem, mnoga se djeca nađu u nezgodnoj situaciji, jer to ne umiju adekvatno objasniti. Tako je jedna unuka bila kod "dida" i bake na selu. Kad se vratila u stan, pitali su je, što radi starina na selu. A ona, u nemogućnosti da im lijepo objasni, smeteno kaže:

- Ma, foliraju!

- Dijete! Kako ćeš tako reći? Kako to? Foliraju? - iznenađeni inzi-stiraju i traže pojašnjenje.

- Ma, kako da kažem? 'Did' fol k'o fratar! Raširi ruke i moli. A baka folko časna sestra, odgovara.

Kako su Kuljančani sagradili kapelu?

Sve do tridesetih godina prošlog stoljeća u Kuljanima nije bilo nikakve "svetinje". Kuljančane je donekle tješila činjenica, da je barlovačka župna crkva izgrađena na domak njihovog sela. No, veliko i dobrostojeće, posve katoličko selo dugo nije moglo biti bez takvog obilježja. Zbog toga su bila redovita zadirkivanja i predbacivanja Kuljančanima, pa su morali nešto poduzeti.

Joso Jakobašić, dobrostojeći domaćin u sredini sela, bio je knez u vremenu između dva svjetska rata. Nekim poslom otišao je u Barlovce, u njihov zaselak Gajane. Kad su malo popili, Gajančani su se okomili na gosta:

- Vi Kuljančani! Vi niste nikakvi ljudi! U svom selu nemate ni groblja, ni kapele!

- Pa, mi se pokopavamo na Crkvenama, što čine iz mnogih sela!
- nevoljko se branio Josu.

No, za Gajančane, raspoložene da prigovaraju Josi, to nije bio dovoljan izgovor. Crkvene su na dodiru Dragočaja i Zalužana, daleko od Kuljana. A neki se Kuljančani pokopavaju na Gajiću, na barlovačkoj zemlji. I što je najgore: gdje im je blagoslov? Nigdje kapele, nigdje svetišta! Tako Gajančani izribaju Josu, koji sav izvan sebe dolazi kući i odmah udara u klepalo, tj. njime saziva zbor. U večerje saberu se Kuljančani i Josu im predlaže, da bez oklijevanja treba sagraditi kapelu u selu, da imaju svoje svetište. Svi su se složili s tim prijedlogom. Međutim, teže je bilo naći zemljište, na kome bi sagradili seosko svetište. Zato treba manji komad zemlje, na pogodnom mjestu. Zemlju bi dali Domići ili Lovrenovići, ali se nisu mogli složiti oko nadoknade. Vidjevši da od toga nema ništa, Josu ponudi "ćošak" svoje zemlje kraj puta, s nekoliko velikih hrastova. Mještani ograde taj komad zemljišta, nešto manji od jednog dunuma i tu sagrade lijepu kapelu, kod koje se održavao poljski blagoslov za Kuljane i zavjetna misa na blagdan sv. Ilije proroka.

Zavjet

U našem narodu mnogo se časti sv. Ivan Krstitelj. Radi toga je razumljivo što mnogi katolici banjalučkog kraja odlaze u svetište sv. Ive u Podmilačje kod Jajca. Kako tko: netko pješice, netko kolima, netko biciklom ili autobusom. Tako su se nekad Čivčijaši, Stranjančani i Matoševljani vozili zapregama u Podmilačje uoči blagdana sv. Ive. Jednom zgodom, vozeći se, prolazili su vrhom Motika. Naišli su pored kuće Ilije Marića, pored koje su domaćin i ukućani /čuvevi Lukica je među njima bio još dječak/ pili kavu. Pitaju ih kamo idu a ovi odgovaraju: "Sv. Ivi u Podmilačje". Ukućani se iznenade. Nisu se ni sjetili da je sutra Ivan dan. No, domaćica Marija odmah se snalazi i pravi raspored: "Ilija! Odmah upreži kola i konje a ja se odoh za kuću zareći!" /zavjetovati/

Da se može ići, treba imati razlog, zareknuće. Stvarno, iskren i čudan zavjet!

Nikad ne ide pješice

Na staroj gradiškoj cesti blizu Zalužana obitavao je Zdravko Simeunčević, oženjen Hercegovkom iz roda Mikulića. Nekad automobilistički as, u godinama pred posljednji rat stariji čovjek u mirovini, koji je u društvu volio popiti koju čašicu, radi čega ga je gospođa katkad i grdila. Aludirajući na njezine prigovore, jednom se zgodno izrazio. Kad su ga prijatelji pitali kako živi, odgovorio je:

- Dobro! Nikad bolje! Nikad ne idem pješice.

Začudili se prijatelji takvom odgovoru, a on im odmah pojasni:

- Eto, to je tako. Kad pođem od kuće, žena me isprati riječima: 'Vrag Te odnija! A kad se vraćam, dočeka me isto tako teškom primjedbom: 'Vrag Te donija!'

Slušajući ove primjedbe, čovjek stvarno pomisli, da naš Zdravko nikad ne ide pješice!

Kako su ovi preostali?

Lukica Marić se rodio u vrhu Motika, preko puta sadašnjeg župnog centra. Odselio se u Petrićevac a na očevini je izgradio vikendicu, pored koje je vojska 80-tih godina prošlog stoljeća popravljala i proširivala stari put, pa je teškim strojevima ušla i u njegov posjed. Čuvši za taj upad, sav izvan sebe dojuri Lukica. U bijesu, liježe pred viljušku teškog stroja. Sklanjaju ga a on sipa grdnje, uvrede i psovke. Unijevši se u lice, govori nekom oficiru:

- Ovdje su bili Nijemci, Talijani, ustaše, četnici, partizani, domobrani ... Sve ih je vrag odnio. Zašto je Vas ostavio?

No, sve se moglo nekako razumijeti, ali kad je Lukica opsovao državu, prevršio je svaku mjeru. Pograbe ga i odvedu u zatvor, gdje je proveo noć u smirivanju. Došavši sutradan sebi, čudi se, zašto se našao u zatvoru. Kad su mu objasnili, počeo se pravdati:

- Ja psovao državu? Ma ne! Gdje bih ja to izustio? Meni je ova država dala penziju. Sve mi je dala! Krivo ste culi. Ja sam psovao samo drzalicu /držalicu - štilo/!

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
VRIJEME STRADANJA I IZGONA	7
Opće prilike	7
Banja Luka	9
Izbori	10
Ratno vrijeme u Sloveniji i Hrvatskoj	12
Izgon iz radnih organizacija	13
Paljenje sijena	14
Dozvole za kretanje	15
Zlokobne priče i nagovještaji	16
Prekriženi	17
Dijelili smo i drugima	18
Razvlačenje imovine	20
Prkos	22
Uniformiranost i zveckanje oružjem	25
Prisvajanje tuđih kuća i posjeda	26
Vjeronauk u barlovačkoj školi	29
Kakav nam to narod dolazi?	31
Nasilja	34
Joso Blažević	37
Berislav Pajić	39
Zvonko i Jelena Dujmenović	41
Pogled na nasilje	43
Odlasci	44
Strah	45
Masovni izgon	47
a/ Najave izгона	47
b/ Izgon	48
c/ Sabirni centar u Budžaku	50
d/ Preko Save	51
Prognani	51
Nakon rata	54
	165

FRANJEVAČKI SAMOSTAN I CRKVA SV. ANTE PADOVANSKOG NA PETRIĆEVCU	55
Burna povijest franjevačkog samostana na Petrićevcu	56
Dramatični ratni događaji	57
Najteži dan na Petrićevcu	59
Najljepši dan na Petrićevcu	63
Pogledi na Papin dolazak	67
Petrićevac ostaje	69
ŠIMO	70
Šimo Ličanin	70
Šimo Relja	72
MOSTOVI	76
Mostovi preko Vrbasa	76
Prijelazi na manjim tokovima	78
Čuveni prijelazi	80
VODENICE	81
Pobliže upoznavanje vodenice	81
Vlasništvo vodenice	83
Vodenice u banjalučkom kraju	84
Vodenice na rijeci Dragočaja	86
a/ Vodenice u donjem toku Dragočaja	86
b/ Mlinovi u gornjem toku Dragočaja	88
Mlinovi na pritokama Dragočaja	89
a/ Na zalužanskom potoku zvanom Jaruga	89
b/ Mlinovi na potoku od vrela Ružanac	90
c/ Mlinovi na Ivančici	90
d/ Vodenice na potoku Katanovcu	92
e/ Vodenice na Marića i Komljenovića potoku	93
f/ Vodenice na potoku Bukovcu	94
g/ Vodenice na Zovici	95
h/ Vodenice u Živaji	95
Vatreni i motorni mlinovi	96
Ostatci prošlog vremena	97
NE BACAJ KAMEN U BUNAR, IZ KOJEG SI VODU PIO!	98
Bunar ispred barlovačke crkve	99
Bunar Lucije Italo	99
Bunar Jose Brkića	99
Bunar na Petrićevcu	100
Pouka	100

UZVISINE U BANJALUČKOM KRAJU	101
ŠUME	104
Veće šumske površine	104
Gajevi i šumarci	105
Sječa šuma	107
OBIČAJI	108
SLAVLJENJE BOŽIČNIH BLAGDANA	108
Vrijeme Adventa	109
Badnji dan, Badnjak, Badnjica	111
Božično drvo	113
Jaslice	113
Slama u kući	114
Pripremanje jela	115
a/ Pečenje	115
b/ Gibadnjica	115
Božično slavlje	116
Stjepan dan	117
Ivan dan	117
Mladenci	118
Stara godina	119
Nova godina	119
Bogojavljenje	120
Blagoslov kuća	120
Svećenici polaze blagoslivljati kuće	122
Božični blagoslov kuća tijekom ratova	123
SLAVLJENJE USKRSNIH BLAGDANA	124
U korizmi	124
Cvjetna nedjelja	125
Veliki tjedan	127
Velika subota	128
Uskrs	128
ŽENIDBA	132
Pripreme	132
Otmice	133
Svadba	135
IVANDANSKI KRJESOVI	139
ZVONA	142
Zvona u Bosni i Hercegovini	142

Sačuvana zvona	143
Nabavljena zvona	144
Zamjena za zvona	145
Zvona u banjalučkom kraju	146
Zvona o. Franza Pfannera u Trapistima	147
U novijem vremenu	148
Zvono	150
MOJ ZAVIČAJ	151
ŠALJIVE PRIČE	153
Ivaštan u Parizu	153
Vidi vraga!	154
Bihaćki musliman i svećenik Alfred Pichler	155
Vile na potoku Katanovcu	155
Idila pod Bobijom	156
Sveti Ciprijane!	157
Ne može se pobjeći smrti	157
Matoševljan bi u Americu	157
Zaposlen na nebu	157
Žicin "ušur"	158
Koliko vas je?	158
Koliko tko ima vjere?	158
Matan Kovač	159
Vrti repom!	159
Litra rakije	159
Debeli svetac	160
Kakav apetit?	160
Ivaštanska strpljivost	160
Snalažljiva baka	160
Tri stotine Očenaša	161
U mirovini	161
Ćelavi	161
Gusta magla	161
Pametan čovjek	162
Ko fratar!	162
Kako su Kuljančani sagradili kapelu?	162
Zavjet	163
Nikad ne ide pješice	164
Kako su ovi preostali?	164

Sken i OCR (Optical Character Recognition):

Marinko Orlovac
17. rujna 2006.

